پښتو د تاریخ په بهیر کې

لیکوال: **محمد اقبال وزیري**

خپرندوی: **کاکړ تاریخي علمي بنسټ**

د لیکنې ځای: **دوردرېخت، هالنډ**

چاپ وار: **لومړی**

چاپکال: **۱۳۹۴ل/ ۲۰۱۵ز**

چاپشمېر: **۲۰۰۰ ټوکه**

ډیزاین: **سپین سهار**

چاپځی: **اسد دانش مطبعه- کابل/ ۰۷۰۰۴۴۹۲۹۸**

Ketabton.com

ه بهیر کې

روي)

ل وزیري

دوردرېخت، هالنډ ۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالـۍ

دا کتـاب درنـو او قـدرمنو ورونـو: محمـد افضـل خـان لالا او پوهانـد ډاکتـر محمد حسن کاکړ ته ډالۍ کوم.

د خپرندوی بنسټ یادښت

(کاکړ تاریخي بنسټ) دخپـل کـار لـه پیلـه وعـده کـړې وه، چـې د پیـاوړي افغان تاریخپوه پوهاند دکتور محمدحسن کاکړ داثارو ترځنگ بـه د افغـاني فرهنگ او تاریخ په اړه ځینې هغه مهم اثارهم خپروي، چې د دې بنسـټ لـه موخو او تاریخي ـ علمي معیـارونو سره سـمون ولـري. دا دی پـه دوهـم گـام کې د ښاغلي اقبال وزیـري پـه زړه پـورې اثـر(پښـتو د تـاریخ پـه بهیـر) کـې خپروي. د دې کتاب لیکـوال هڅـه کـړې، د پښتو ژبې تـاریخي رېښـه اود تـاریخ پـه اوږدوکـې یـې د ودې پړاوونـه وڅېـړي او هغـه تـاریخي، ټـولنیز، فرهنگي او سیاسي عوامل راوپېژني چې د دغـې لرغـونې ژبـې د ودې پـه لار کې یې خنډو ځنډ پېښ کړی دی.

په اریاني، هیندو اریاني او هیندو اروپایي ژب ـ کورنیو کې د پښـتو لرغـونی ځای یو په زړه پورې بحث دی، چې له نېکه مرغه په نوې زمانه کې یوشـمېر افغان او لویدیزو ژبپوهانو او فېلالوژسـتانو پـرې څېړنـې او لیکـل کـړي دي. پوهېږو، چې د یوې لرغونې ژبې د بشپړې مطالعې لپاره یوازې ژبنـۍ څېړنـې بس نـه دي، بلکـې هـره ژبـه د ژبتوکمپـوهنیز (اتنـو لنگویسـتیکي Ethno-linguistics) بشرـپېژندنې (Anthropologic)، تـاریخي ـ مقایسـوي ژبپوهنې، اریپوهنې (Etymology) او نورو اړوندو پوهنو په رڼا کـې لوسـتل کیږي. د پښتو ژبې تـاریخ تـه دشـلمې پېـړۍ تـر پیلـه پـورې پـه دودیـز او روایتي بڼه کتل کېدل او ددې ژبـې پـه اړه شـننې یـوازې پـر هغـو روایتونـو ولاړې وې، چې دسیالو او تربورو فرهنگـي حـوزو د دودیـزو لیکوالـو پـه لاس کښل کېدل. که څه هم په لویدیځ کې دنورو اریاني ژبو په لړ کـې پـر پښـتو نـوې ـ علمـي څېړنـې لاپخـوا راپیـل شـوې وې، خودافغـاني پوهـانو څېړنـې

دهمدې نویو اکاډمیکو معیارونو پربنسټ لاځوانې او نوې دي. په دې بهیر کې دښاغلي اقبال وزیري دغه کتاب هم دځانګړي پام وړ اثر دی، چې ښايي دپښتو ژبې په برخه کې ځینې تیاره ګوټونه رڼا کړای شي. دښاغلي وزیري دکار یوه ځانګړنه دا هم ده، چې د ژبې د ودې په برخه کې یې ځینې ټولنیزاو ادبي ـ شعري بهیرونه هم څېړلي دي. د ژبې د ودې لپاره یې د بېلابېلو دربارونو او شخصیتونه ونډه هم مطالعه کړې ده، چې په راتلونکې کې د دغې ژبې د لابډاېینې لپاره تاریخي تجربې زموږ ترمخ ږدي.

لیکوال د کتاب په پای کې ځینې وړاندیزونه هم لري، چې ښايي زموږ د ژبې د ودې او پراختیا لپاره یې مهم لاسوندونه وګڼو.

کاکړتاریخي بنسټ همدا چې دغه کتاب ترلاسه کړ، نو د چاپ او خپراوي لپاره یې لاس پرکار شو، په تېره بیا دهېواد د درانه تاریخپوه پوهاند کاکړ د سریزې او سپارښتنې له مخې مو دا اړینه وګڼله چې دغه مغتنم کتاب د چاپېدونکیو اثارو په لړ کې لومړیتوب وګڼو او دا دی نن یې ستاسو قدرمنو لوستونکیوترلاسونو پورې در رسوو.

بنسټ به په راتلونکي کې هم د داسې تاریخي علمي اثارو د چاپ له لارې د هغې فرهنګي تشې ډکولو هڅه وکړي، چې زموږ د فرهنګ، ژبې، تاریخ او ملي ارزښتونو په برخه کې شته.

په دې هیله چې په دې برخه کې د لانورو اکاډمیکو او پرنومهالیو علمي معیارونو برابراثارهم ترلاسه او خپاره کړو، د دې کتاب لوستلوته مو رابولو.

په درنښت

کاکړتاریخي بنسټ

د علمي بورډ سکرتریت

کابل، د ۱۳۹۴ لمریز کال دچنګاښ ۴

د ۲۰۱۵ دجون ۲۵

سرلیکونه

یادونه.. ۱۰

پښتو د تاریخ په بهیر کې.. ۱۲

لومړی څپرکی.. ۱۴

د انسان او ژبې د پیدایښت ۱۴

په هکله یو څو خبرې ۱۴

۱-د انسان پیدایښت ۱۴

اریایان او د دوی ټاټوبی ۱۵

پښتانه او سکندر... ۱۸

پارتیا ۱۹

د اریایانو دوهم ستر لېږد.. ۲۰

۲-د ژبې پیدایښت.. ۲۰

د ژبې دندې:... ۲۶

دوهم څپرکی... ۳۳

پښتانه ۳۳

د پښتنو اصل... ۳۳

لومړی د تاریخ له اړخه: ۳۸

دوهم د ژبو د اصل او پرتله کولو له اړخه ۴۳

درېیم د نسب پوهنې له اړخه ۴۳

درېیم څپرکی ۴۵

پښتو ژبه.. ۴۵

پښتو... ۴۵

د پښتو اصل یا ریښه... ۴۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د ژبې په توګه.. ٥٠
څلورم څپرکی.. ٥٩
غوري پښتانه او پښتو ژبه ٥٩
ترکي غلامان... ٦٧
پېنځم څپرکی.. ٦٩
د سليمان د غرونو په لمنو او نورو سيمو کې پښتانه او پښتو ژبه...... ٦٩
شپږم څپرکی... ٧٦
لودي پښتانه او پښتو ژبه.. ٧٦
اووم څپرکی.. ٨٢
روښانيان او پښتو ژبه ٨٢
اتم څپرکی ٨٨
اولسمه مخزېږدې پېړۍ او پښتو ژبه ٨٨
١-خوشال بابا او پښتو ژبه... ٨٨
٢-رحمان بابا او پښتو ژبه ٩٤
٣-حميد ماشو خېل او پښتو ژبه....................................... ٩٦
نهم څپرکی... ٩٩
په هند کې د پښتو اثار ٩٩
په هند کې د پښتنو رياستونه او پښتو ژبه........................... ١٠٠
لسم څپرکی ١٠٥
هوتکيان او پښتو ژبه ١٠٥
ميروېس نيکه... ١٠٧
د شاه محمود هوتک واکمني.. ١١٢
د شاه اشرف هوتک واکمني ١١٤
د شاه حسين هوتک واکمني... ١١٨

د هوتکيانو په دوره کې پښتو ژبه.................................. ١١٩
يوولسم څپرکی.. ١٢٩
سدوزيان او پښتو ژبه ١٢٩
احمدشاه بابا ١٢٩
احمدشاه بابا او پښتو ژبه... ١٣٢
تيمور شاه او پښتو ژبه ١٣٦
د عبدالخالق خان پاڅون... ١٤٠
د پېښور پاڅون.. ١٤١
دولسم څپرکی ١٤٣
بهرنی څېړونکي او پښتو ژبه.. ١٤٣
جان ليډن.. ١٤٨
الفنسټون ١٤٨
الکزاندر برنز ١٤٩
هنري جورج راورټي ١٥٠
هنري ولټر بيليو.. ١٥٣
تور برن ١٥٥
ډارمسټټر... ١٥٦
جان ګورډون لاريمر ١٥٧
ډ. ل. لاريمر... ١٥٧
روس کېپل.. ١٥٧
هاول ١٥٨
ديارلسم څپرکی... ١٥٩
محمدزي او پښتو ژبه ١٥٩
امير دوست محمد خان ١٥٩

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر شیرعلي خان ۱۶۰
امیر شیرعلي خان او پښتو ژبه ۱۶۳
امیر عبدالرحمن او پښتو ژبه.................................. ۱۶۶
امیر حبیب الله خان او پښتو ژبه ۱۶۹
مولوي عبداواسع کندهاری ۱۷٤
امیر امان الله خان او پښتو ژبه ۱۷۵
د نادرشاه او ظاهرشاه په دوره کې پښتو ژبه.................. ۱۷۷
څورلسم څپرکی ۱۸٦
د خلقیانو واکمني او پښتو ژبه ۱۸٦
د پرچمیانو واکمني او پښتو ژبه............................... ۱۸۷
د حامد کرزي په واکمنۍ کې پښتو ژبه.......................... ۱۹۰
پنځلسم څپرکی ۱۹۵
د ډیورنډ د کرښې هغې خوا ته ۱۹۵
پښتانه او پښتو ژبه.. ۱۹۵
شپاړسم څپرکی ۲۰۳
پښتانه باید د خپلې ژبې لپاره په راتلونکې کې څه وکړي؟ ۲۰۳
۱-ځان پېژندنه... ۲۰٦
۲-د ټولنې نیمایي وجود یاني ښځو ته ځانګړې پاملرنه ۲۰٦
۳-پښتانه باید منظم شي.. ۲۰۷
اخځونه ۲۱۵
پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هویت وساتي ۲۲٦
د لیکوال ژوندلیک ۲۳۱

یادونه

د څه مودې راهیسې دا فکر را سره و چې پښتنو ولې خپلې ژبې ته شا کړې، د هغې په هکله بې پروا، ځینو یې ان ورسره بې انصافي کړې او ځینې لا اوس هم ورسره بې انصافي کوي. ایا د دې لامل دا دی چې پښتو یوه کمزورې ژبه ده او د ودې توان نه لري او که پرعکس پښتانه د خپلې ژبې په اهمیت نه پوهیږي او د پښتو ژبې وروسته پاتې والی د پښتنو د وروسته پاتې والي او بې پروایې پایله ده؟

دغو پوښتنو ته مې د ځواب موندلو په موخه هوډ وکړ چې د خپل وس او توان په کچه یوه څېړنیزه لیکنه «پښتو د تاریخ په بهیر کې» تر سرلیک لاندې وکاږم تر څو د پښتنو پاملرنه دغې مهمې موضوع ته واړوم. خو ستونزه دا وه چې د دې موضوع د څېړلو لپاره ډېرو اثارو ته اړتیا وه چې ما نه درلودل. د ښه مرغه یو شمېر انډیوالانو د یادې شوې موضوع په هکله د کتابونو مرسته راسره وکړه چې تر ډېرې اندازې یې زما ستونزې لرې کړې.

محترم پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ تل مهرباني کړې او وخت په وخت یې خپل خپاره شوي اثار او ژباړې او ان د ځینو اثارو د چاپ لپاره د تیارو شوو مسودو فوټو کاپۍ، د مخه تر دې چې خپرې شي، را استولې دي. همدارنګه انجنر زکریا پوپل او انجنر محمد ظاهر، چې زما سره نږدې اوسیږي هم خپل کتابونه په واک کې راکړي دي. انجنر زکریا پوپل د خپلو کتابونو برسېره د کاناډا نه د معصوم هوتک څخه د عبدالرؤف بېنوا کتاب «هوتکیان» او د معصوم هوتک کتاب «سل پګړۍ او یو پړونۍ» را وغوښتل چې د ځانګړې یادونې وړ دي. ډاکټر قادر زماني د عبدالغفار فراهي کتاب «د ډیموکراسي او جمهوریت په کلونو کې»، محمد بلال لالپوروال د سید

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهادرشا ظفر کاکاخېل کتاب «پښتانه د تاریخ په رڼا کې» او د غلام محمد غبار کتاب «تاریخ مختصر ـ افغانستان»، عبدالرشید وزیري د محمد دوست شینواري کتاب «د افغانستان ژبې او توکمونه» ، صالح الدین وزیري د محمد ولي ځلمي کتاب «د افغانستان او روسیې د سیاسي روابطو لنډه تاریخچه»، جان محمد داوړ د ګل جانان ظریف کتاب «پښتو مېخمیري ډیبونه»، ډاکټر عبدالمحمد درمانګر د محمد انور نومیالي کتاب «د پښتنو د ټولنیز تاریخ مبادي»، او بهار د سید امین مجاهد کتاب «جریانات پشت پرده لویه جرګه قانون اساسي» راولېږل. زه د دې انډیوالانو نه د دې پېرزوینې له امله د زړه له کومې مننه کوم.

دا لیکنه انجنر زکریا پوپل، انجنر محمد ظاهر او ډاکټر قادر زماني ولوستله او د لیکنې د ښه والي په هکله یې ګټورې مشورې راکړې چې په مننې سره یې یادونه کوم. دا لیکنه مې بیا د هېواد وتلي او بې جوړې تاریخپوه پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ ته د لوستلو لپاره واستوله. ښاغلي کاکړ صاحب د زیاتو بوختیاوو سره سره زما لیکنه په ورین تندي لوستې او مشوره یې راکړه چې د کتاب په بڼه یې د لوستونکو په واک کې ورکړم. محترم کاکړ برسېره پردې سریزه هم ورباندې وکښله. زه د ښاغلي کاکړ نه د ګټورو مشورو او سریزې له کبله د زړه له تله مننه کوم او ښه روغتیا او اوږد ژوند ورته غواړم.

دا هم باید ووایم چې د دې لیکنې سره د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ یوه مقاله چې «پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هویت وساتي» تر سرلیک لاندې، چې په افغان-جرمن انلاین سایټ کې خپاره شوې او زما د کتاب د موضوع سره نږدې اړیکه لري، هم ورسره مله ده.

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ
اپریل، ۲۰۱۵

پښتو د تاریخ په بهیر کې

دا د پښتو د تاریخي انکشاف په اړه د محترم اقبال یو نوی ابتکاري اثر دی. په دغه نامه او په دغه ډول بله لیکنه لیدل شوې نه ده.

پښتو په دغه اثر کې له دغو اړخونو څخه کتل شوې ده: یو دا چې پښتو د ژبې په توګه څنګه مینځ ته راغله. بل دا چې پښتو د پښتنو په واکمنۍ کې څنګه انکشاف وکړ، یا ونه کړ؛ کومو واکمنو هغه پاللې، او کومو نده پاللې او ځینو ولې هغه پرېښوده، او نورې ژبې یې غوره کړې، بل دا چې دغه واکمنې کورنۍ څنګه او چېرته واکمنې شوې او څنګه له واک نه ولوېدلې. په دې ډول دغه اثر د پښتني واکمنو کورنیو لنډ تاریخ هم ګڼل کېدای شي.

دغه اثر هغه پښتانه هم راپېژني چې د پښتو په انکشاف کې یې محسوسه برخه لرلې ده. دوی که په ارادي ډول د پښتو پالنه په نظر کې نه وه نیولې په خپلو اشعارو یې هغه پاللې او هم یې د خپلو خلکو د نړۍ لید او کلتور تمثیل کړی دی. وزیري د پښتو د دغسې شعرونو نمونې له لرغوني مهال نه تر اوسه په خپل دغه اثر کې راټولې کړې، او خپل اثر ته یې چې په اصل کې څېړنیز دی، شعري کیف هم ورکړی دی. دا هم د دغه اثر مهمه ځانګړتیا ګڼل کېدلی شي.

که د پخوانیو پښتنو منثور اثار لیدل شوي نه دي، شعرونه یې ډېر او ښه پاخه دي، دغومره پاخه چې ښیي چې ویونکي یې د لوړ فکر او احساس خاوندان وو. دوی په خپلو اشعارو سره په دغې برخې کې پښتون ولس ښه شتمن کړی دی. دا به شاید د همدغو کلاسیکي اشعارو له امله وي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو اوس یو ډېر پراخ او دقیق ګرامر لري، چې له برکته یې مطالب پکې په دغسې لنډ او دقیق ډول بیانېدلی شي، چې په ډېرو نورو ژبو کې هغسې ادا کېدلی نه شي. خو دا چې پښتو په معاصر مهال کې چې څنګه ښایي پرمختګ نه دی کړی، په اصل کې د پښتنو د بېرته پاتې والي او پښتو ته د بې پروایي له امله ده، نه د پښتو له امله. وزیري دغې موضوع ته ښه ځیر دی، او د خپل اثر وروستی څپرکی یې دغې موضوع ته ځانګړی کړی، او پښتانه یې دېته رابللي دي چې په اوسنیو شرایطو کې خپلې ژبې ته څنګه انکشاف ورکړي. دغه شعرونه او پښتونوالي وه چې پښتانه یې د لوړ او پیاوړي کلتور خاوندان کړي وو.

د دغه اثر بله مهمه ځانګړتیا دا هم ده چې لیکوال یې دا ټولې موضوع ګانې له اول نه تر پایه په منسجم او لنډ ډول بیان کړې دي. ژبه یې هم رڼه، روانه، او له خاصو اصطلاح ګانو څخه خالي ده. ده د ژبې د متخصص او استاد په توګه د بیان طرز او اسلوب ته پوره پام کړی. داسې هم نه ده چې ده خپل اثر یوازې د خپل تخصصي نظر له مخې کښلی وي. نه، ده د خپل اثر د موضوع ګانو په اړه د پخوانیو او اوسنیو لیکوالو اثرونه کتلي او د څېړنو د اصولو سره سم یې د هغو نظرونه ځای په ځای راوړي او په دې ډول یې خپل اثر افاقي او د اعتبار وړ ګرزولی دی.

د کډوالۍ او پردېسي په حال کې د دغسې منابعو له مخې په پښتو کې د دغسې اثر کښل ښيي چې محترم اقبال وزیري له پښتو سره خاصه مینه لري، او نور هم دېته بولي چې د خپلې ژبې په پالنه او علمي کولو کې چې څه کولی شي، وکړي. هیله ده چې د ده دغه ابتکاري اثر سرمشق وګرزي؛ نور څېړونکي د ده په پله روان شي؛ دغسې موضوع ګانې نورې هم وسپړي او پښتانه لیکوال د خپلې ژبې ارزښت او اهمیت ته متوجه کړي.

پای

لومړی څپرکی

د انسان او ژبې د پیدایښت
په هکله یو څو خبرې

۱-د انسان پیدایښت

د انسان پیدایښت پخپله یوه ډېره پېچلې او لانجمنه مسله ده. د دې مسلې په هکله انسانان په دوو ډلو وېشل شوي ځینې وایي چې ټول ژوي او په هغه جمله کې انسان لوی څښتن پیدا کړي دي خو ځینې نور بیا وایي چې ژوند او د انسان پیدایښت د تکاملي عملیې پایله ده.

زیات ساینس پوهان د دې نظریې پلوي دي چې: «د کایناتو پیدایښت دیارلس عشاریه اوه میلیارده کاله پخوا د یوه غټ ټکر یا چاودنې (The Big Bang)»۱ پایله وه. د مځکې کره چې زموږ د لمریز نظام یوه سیاره ده د دغې غټې چاودنې په پایله کې منځ ته راغلې او لومړی د اور د کرې په څېر وه. د مځکې دا کره ورو ورو سړېدله او په پای کې دوو لاملونو د ژوند په منځ ته راتلو کې ډېر مهم رول ولوباوه. لومړې دا چې د مځکې د کرې پر چاپېر د اتوموسفیر تشکیلېدل او بل د مځکې د کرې پرمخ د اوبو منځ ته راتګ و.

پوهان د انسان د پیدایښت لومړۍ ځانګو، د هغه مهال د انسانانو د هډوکو د موندنې او سپړنې (تحلیل) پر بنسټ، افریقا بولي. «له دغو انسانانو نه ځینو یې اټکل سل زره کاله د مخه سویل-لوېدیځې اسیا ته او بیا له دغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمو نه د اسیا-اروپا پراخو تـودو سیمو تـه مهاجرت وکـړ.»۲ انسانان پـه ځلورو توکمیزو یا نژادي ډلو ویشل شوي دي چې سپین پوټکي، زیـړ پـوټکي، تـور پـوټکي او سـور پـوټکي دي. دا تـوکمیزې ډلـې پـه نسبي توګـه د ثـابتو پیدایښتي ځانګړتیاوو: لکه رنګ، وېښته، مخ او بدني جسامت له مخـې یـو د بل نه توپیرېږي. اوس د DNA د کتنو په برکت د نژادو توپیر په کـره توګـه کېږي. سپین پوټکي هم په دوو څانګو وېشل کېږي چې یوه یې سامي او بلـه یې اریایان دي. خو څرنګه چې پښـتانه پـه اصـل کـې اریایـان دي نـو لـه دې کبله به د اریایانو او د هغوی د ټاټوبي په هکله لنډه یادونه وکړم.

اریایان او د دوی ټاټوبی

اریایان د سپین توکم یوه څانګه ده چې د هندو-اروپایي خلکو نیکونه دي. د اریایانو د ټاټوبي په هکله پوهان یوه خولـه نـه دي. ځینـې پوهـان لکـه احمـد علـي کهـزاد، عبـدالحی حبیبـي، مـاکس میـولر، ظفـر کاکـا خیـل، دوسـت شینواری او نور د اریایانو ټاټوبی د اکسوس او سردریا تـر مـنځ سـیمه بـولي خـو ځینـې نـور بیـا د اروپـا بېلـې بېلـې سـیمې لکـه جرمنـي، سـکندنویا او د مدیترانې سیمې د اریایـانو لـومړی ټـاټوبی ګڼـي. ګـوردن چایلډ (Gorden Childe) وایـي چـې د اریایـانو لـومړی ټـاټوبی بـه د «سـوویلي روسـیې یـا سکندنویا»۳ نه یو وي. خو دی د سوویلي روسیې د ګڼنې [فرضـیې] شـونتیا پیاوړې ویني. پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ وایي چې «دغه نظریـه پـدې هم قوي ده، چې له سویلي روسیې نه د اریایانو لومړی لېږد څرګنـد دی.»۴ دی زیاتوي چې «دغـه سـیمه د اروپـا-اسـیا هغـه پراخـه برخـه ده . چـې د هنګري له ختیځو ځنګلونو نه د مانچوریا تـر شـنو ورشـوګانو او د سـایبریا د جنوبي څنډو نه د تبت تر لوړو سطحو پورې د نړۍ دریمه برخـه ځمکـه پـه غېږ کـې نیسي-او منځنـۍ اسیا یـې زړۍ جـوړوي.»۵ د اریایـانو دا لـومړی لېږد د دې سیمې نه څلور زره کاله د مخه اټکل شوی دی.

د اریایانو دا لومړی لېږد پوهاند ډاکټر محمـد حسـن کـاکړ داسـې بیـانوي: «دغه خلک د خپل لېږد په بهیر کې چې پېړۍ پېړۍ یې نیولې په دوو برخو وویشل شول ... لوېدیځـه برخـه [یـې] ... د تـور سـمندرګي لـه شـمال نـه د بالقان او باسفورس په لار وړې اسیا (Minor Asia) یا ننني ترکیې تـه ننوتـل او د هغې له ځاي خلکو سره له ګډ کېدلو نه وروسته پـرې لاس بـري شـوه او د هیټایټ (Hittite) په نامه سلطنت یې جوړ کړ.

د هندو-ایراني په نامه د اریایانو بله ډله د کسپین د سـمندرګي پـه غـاړه د ختیځ خوا ته تاو شوه او بیا دوه برخې شوه. یوه برخه یې له قفقاز نه واوښـته د فرات په لور لاړه او هلته له ځایي خلکو هوریـانو (Hurrians) سره میشـته شوه او وروسته یې د میټاني (Mittani) په نوم دولت جـوړ کـړو. بلـه برخـه یې چې تر هغې بلې نه ډېره لویه وه او په هندو-اروپایي څانګې یـاده شـوه، د ختیځ په لور لاړه، له سردریا او امو نه واوښـته پـه بـاختر کـې میشـته شـوه او بیا د پنجشېر او کابل پر سینونو ورښکته شوه.»٦

دی دا هم وایي چې د اریایانو د دغې ډلې نه یوه برخه یې چـې د سـویل پـه لور تله د هغو اریایانو د ډلې له لوري له خنډ سره مخامخ شوه چې د دوی نه د مخه هلته تللي او میشته وو. بیا دوی د لوېدیځ په لور لاړل او ننـني ایـران کې میشته شول. خو په دوی کې مادانو د نني ایران په شمال لوېدیځ کـې د مخزیږدې اومې پېړۍ په نیمایي کې د میـډیا (Media) پـه نامـه امپراتـوري جوړه کړه چې یوه پېړۍ اوږده شوه او پارسا یې هم لانـدې کـړې وه او مرکـز یې ننی همدان و. پاړسوانو د مخزیږدې شپږمې پېړۍ په نیمایي کې مـادانو ته ماته ورکړه او خپلـه امپراتـوري یـې جـوړه کـړه. دوی خپلـه مینـه پارسـه، پاچایي ټبر یې پازارګـادی (Pasargadae) او پاچـایي کـورنۍ یـې هخامنشي-ونوموله او پدې توګه پارسانو د باختري اریایانو نه ځانونه بېل کړل.

د اریایانو بله ډله د مخزیږدې نه څلور سوه کاله دمخـه لـه اباسـین نـه تېـره شوه او د هغـه ځـای اوسـېدونکي درای ویـډیان (Draavidians) یـې لانـدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړل. دوی خپل هېواد بهاراته ورته (Bharata Varta) ونوموه او پدې توګه دوی هم د پارسا غونډې ځانونه د باختري اریایانو نه بیل کړل.

د اریایانو نورې ډلې لکه سارماتیان (Sarmatians)، ساکا (Sakae)، یوچیان (Yue Chih) یا کوشانیان او هفتالیان د منځنۍ اسیا په پراخو مځکو کې میشته وو. اریایان له همدې ځایه نورو سیمو ته تیت شول او سارماتیان لومړی اریایي ټبر دی چې اروپا ته تللي دي. خو څرنګه چې پښتانه په اریایانو کې د ساکا د لوی ټبر سره د قوم والی او هم د ژبې له کبله نږدې دي او شاید په اصل کې سره یو وي. نو لازمه ګڼم چې لږ غونډې د ساکا په هکله وغږېږم.

ساکا لکه چې مو د مخه یادونه وکړه د سپین پوټکو اریایانو لوی ټبر دی چې د هخامنشي امپراتورۍ پر مهال «د لوېدیځ کاشغر، ختیځ کسپین او سردریا یا جیحون تر منځ سیمو کې کوچیاني ژوند لاره».۷ اریانا ته د سکندر تر راتګ د مخه د ساکا ډېرې څانګې د اریانا په ډېرو سیمو کې خورې وې.

نایسا (Nysa) د کوفن (کابل) او اباسین تر منځ ښار کې اوسېدل. د حسن کاکړ په وینا نیاسایان په تاریخي لحاظ همغه نسل و لکه ساکای چې په هغه وخت کې په بدخشان او ګاونډیو سیمو کې اباد وو. د نیاسیانو هېواد لږ و ډېر د هېرودت له پکتیک سره سر خوري چې د پکتیانو یاني پښتنو هېواد و.

د ساکا بله لویه سیمه باختر او د هغه چاپېر سیمې وې. په بخدي کې د دهای (Dahae) قوم اوسېده چې د ساکا د لوی ټبر څانګه ده. ساکا د سکندر تر راتګ د مخه په سیستان کې هم اباد وو. پدې ترتیب داسې ښکاري «چې ساکا څلور زره کاله د مخه د اریایانو په لومړي لېږد کې په سغدیانه، بکټریا (Bactria) یا بخدي، پامیرونو، سیستان، نای سا (Nysa)، پکتویک، کونړ او سوات کې اباد شوي وو.»۸ د سکندر د راتګ او د اریایانو د دوهم ستر لېږد سره پدې سیمه کې ستر بدلونونه رامنځ ته شول.

پښتانه او سکندر

سکندر د خپل پلار فیلیپ د مړینې وروسته یونان یو موټی کړ او ویې پتیله چې اسیایي یونان د هخامنشي واکمنۍ نه ازاد کړي. ده د لوېدیځ له خوا په هخامنشي امپراتورۍ یرغل وکړ او د فارس امپراتور داریوش ته یې په څو جګړو کې ماتې ورکړه. سکندر د هخامنشیانو پلازمینې ته اور واچاوه او د اوېستا نامتو اثر چې د غوایي په زرګونو څرمنو لیکل شوی و د منځه لاړ او یوازې یوه کوچنۍ برخه یې پاتې شوه. وروسته داریوش چې د سکندر له لاسه یې څو ځله ماتې کړې وه د بخدي والي بېسوس (Bessus) له خوا ووژل شو او پخپله بېسوس ځان پاچا اعلان کړ. خو سکندر د هخامنشي فارس د ړنګولو وروسته په باختر کې د لویو ستونزو سره مخامخ شو. باختریانو لومړی د بېسوس او د هغه د مړینې وروسته «د پښتون سپتامنز (Spitamenes) په سروالي د ځایي خلکو له دغسې مقاومت سره مخامخ شو چې د هخامنشیانو په امپراتورۍ کې له دغسې ټینګ مقاومت سره مخامخ شوی نه و.»۹ سپتامنز له سکندر سره کلکې جګړې وکړې چې نږدې دوه نیم کاله اوږدې شوې. سکندر په پای کې د خپل هوډ نه، چې د امو د رود اخوا سیمې لاندې کړي، واووښت او هند ته د تګ په فکر کې شو. ده په باختر کې شپږ پوځي چونۍ چې د سکندریې پنامه یادېږي جوړې کړې چې وروسته په ښارونو بدلې شوې. ده د باختر د سیمه یز واکمن اوکسیارتز (Oxyartes) د لور رخشانې سره واده وکړ او وروسته د هغه ځای ناستي سلوکوس نیکاتور د سپتامنز د لور اپامه (Apama) سره واده وکړ او د پوهاند کاکړ په وینا وروسته د دوی زوی د لومړي انتیوکوس په نامه پاچا شو. سکندر بیا د هندوکش نه راواووښت او بګرام ته راغی. سکندر د بګرام نه د نني جلال اباد په لوري وخوځېد او هلته د ده لښکرې دوه برخې شوې چې یوه برخه یې د خیبر د درې له لارې اباسین ته روانه شوه او بله یې د کنړ لاره ونیوله چې پخپله دی هم ورسره مل و. په کنړ، باجوړ او سوات کې د پښتنو د کلک

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقاومت سره مخامخ او ټپي هم شو. سکندر بیا د هند په لور لاړ، د اباسین نه واووښت او جیلم ته ورسېد چې بیا یې پوځ د وړاندې تګ نـه ډډه وکـړه او د بلوچستان له لارې یونان ته د تګ په لاره کې بابل ته ورسېد او هلتـه د درې دېرشو کالو په عمر مړ شو. پدې توګه سکندر «پخپلو بې جوړو نظامي بریـو سره په ټولې مالومې نړۍ کې د لوی سکندر په نامه یاد شو. هغـه نـه یـوازې ټول یونان لاندې کړو، بلکې د هخامنشي پراخه امپراتوري یې [هم] لاندې کړه او... د ده امپراتوري له یونان نه تر اباسین نه اخوا پورې غځېدلې وه.»۱۰

پارتیا

کهزاد وایي چې د پکتیانو یـوه څانګـه د هغـو مهـاجرینو سره چـې د لوېـدیځ خوا ته لاړل د هریرود د هغې خوا نه د خزر تر سواحلو پـورې نـږدې ځایونـه ونیـول او د پارتیـا پـه نـوم یـاد شـو. پارتیـان (Parthiene) د دهـايي سـاکا د اپرنای (Aparni) څانګې خلک دي.

پارتیانو دوه کاله وروسته له هغې چې د یونان-باختري دولت پـه بلـخ کـې د یودتس په مشرۍ واک ته رسېدلی و د یونان-باختر پـه لوېـدیځ کـې د پـارت دولت بنسټ د ارساس (Arsaces) په سروالـۍ کېښـود. «پارتیـه د دامغـان، شاه رود، جوین، سبزوار، نیشاپور، طـوس، ترشیز لـه سیمو او د هریـرود د سیمې نـه جـوړه وه.» ۱۱ د میریـداتس پـه پاچـایي کـې د پارتیـا واکمنـي پـه امپراتورۍ واووښته چې په اروپا کې د روم د امپراتورۍ سیاله شوه او نږدې پنځه پېړۍ یـې پـه پارسـانو واک وچـلاوه. وروسـته ساسـاني پاچـا اردشـیر د پارتیا وروستي پاچـا ارتـه بـانوس (Arta banus) تـه مـاتې ورکـړه او د پارتیـا امپراتـوري تـه یـې د پـای ټکـی کېښـود. اردشـیر پارتیـا د خراسـان پـه نـوم ونوموله تر څو د پارتیا هویت له منځه یوسي. زموږ ځینې افغان وروڼه چې د خراسان نارې وهي ښه به دا وای چې د ایران نه یې د پارتیا د بېرته تـر لاسـه کولو نارې وهلی او پارسي خراسان یې بېرته پارتیا نوملې وای.

د اریایانو دوهم ستر لېږد

هغه مهال چې د چین دېوال جوړ شو او چینایـانو د هغـه پـه مرسـته وکـولی شول چې د مغولو د یرغل نه ځان وژغوري نو مغولو د لوېـدیځ پـه لـور یرغـل وکړ او د دغه یرغل په پایله کې د دغو ولسونو دوهم ستر لېږد پیل شو. دوه زره دوه سوه کاله د مخه د مغولو د یرغل پـه پایلـه کـې یوچیـان او یفتالیـان هم مهاجرت ته اړ شول. نو بیا دغو یوچیانو، یفتالیانو او نورو تر فشار لانـدې د ساکا څو څانګې له سغدیانې نه ښکته شوې، باختر یـې ونیـو او بیـا د هغـو په فشار له بخدي نه سیستان ته واوښتل او هلتـه میشـته شـول. دوی خپلـه مېنـه پـه ساکسـتانه او بیـا پـه سیسـتان یـاده کـړه چـې د ګونـدو فـارس (Gondophares) په مشرۍ یې یوه امپراتوري جوړ کړه.

«پوهاند فـرای د سیسـتان سـاکا د پښـتنو لـوړ نیکونـه ګڼـي او وایـي چـې د اسلامي پراختیا په برابر کې د زنبېلانو ټینګ مقاومت یو دلیـل پـه یقـین سره هغه جنګیالي قومي خلک، د افغانـانو یـا پټانـانو نیکونـه وو، چـې د یرغلګـرو سره د جنګ لپاره یـې مېړونـه ورکـول.»۱۲ د پښـتنو پـه هکلـه بـه پـه دوهـم څپرکي کې پوره رڼا واچوم.

۲-د ژبې پیدایښت

د ژبـې پیدایښـت د انسـان د پیدایښـت د مسـلې غونـدې ډېـره پېچلـې او ستونزمنه مسله ده. پوهانو د ژبې د پیدایښت په هکله دوې نظریې وړاندې کړې دي. د لومړۍ نظریې پلویان ژبه یوه ازلي (پیدایښتي) پدیـده ګڼـي. د دې نظریې نامتو پوه نـوام چامسـکي (Noam Chamsky)دی چـې ژبـه یـوه ځانګړې بشري وړتیا او استعداد ګڼي چې د خپلـې کـارونې لپـاره لـه مخکـې ټاکلي ګرامري اصول لري. د بېلګې په توګه موږ پښتانه د مخه تردې چې د پښتو ګرامر مو زده کړی وي په ګرامري لحاظ سمې خـبرې کـوو. نومـړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې انسانان د داسې ميکانيزمو سره زيږېدلي دي چې د ژبې لپاره مناسب دي لکه د غږ پټې (Vocal cards)، د ماغزو هغه برخه چې د ژبې لپاره ځانګړې شوې ده او هغه ميکانيزمونه چې موږ ته دا وس راکوي چې د ژبې شونتياوې وکاروو.

د دې نظريې په هکله لومړۍ اريانوونکې تجربه د لرغوني مصر- فرعون سميتيکاس په امر تر سره شوې ده. دغه فرعون په دوو ماشومو هلکانو باندې په يوه ليرې او پټ ځای کې ديوالونه راتاو کړل او د باندې نړۍ نه يې ګوښې او بېل کړل. دغه فرعون فکر کاوه چې د دې هلکانو له خولې هرڅه چې راووتل هغه به د ژبې پيل وي. هېرودت وايي چې دې ماشومانو په فريګيان ژبه کې، د ډوډۍ لپاره د «بېکس» کليمه راوويسته چې لوستونکې کولی شي د فريګيان ژبې په هکله د زياتو مالوماتو تر لاسه کولو لپاره د ډاکټر رحمت ربي زيرکيار کتاب «ژبه د بابا ادمه تر دې دمه» وګوري. دې تجربې وښودله چې که ماشومان ځانله پرېښودل شي هغوی کولی شي پخپل منځ کې ژبه راوباسي. «هېرودت د دې تجربې له مخې دې پايلې ته ورسېد چې انسان د خبرو د وړتيا سره زيږېدلی دی.»[13]

دا تجربه په ۱۹۸۰ کلونو کې د کوم مخکيني پلان پرته په نيکاراګوا کې بل ځلي وشوه. په نيکاراګوا کې د ساندينيست واکمنۍ پر مهال دغو واکمنو د کڼو ماشومانو د روزنې پروژه پرانېستله. هلته کڼو ماشومانو پخپل منځ کې ګډه د اشارو ژبه منځ ته راوړه چې امريکايي پوهاندې جودي کېګل وکړای شول چې په درو اونيو کې ددغو کڼو ماشومانو د اشارو ژبې کيلي ومومي اوبيا يې سوکه سوکه د هغې ګرامر وسپړه او پدې توګه يې د نوام چامسکي نظريه جوته کړه «چې د «ګرامر بيالوژي» ورته ويل کيږي او په مغزو کې پراته ده.»[14]

دوهمه نظريه دا ده چې ژبه د تکاملي ودې او پرمختيا پايله ده چې جسمي، عصبي او کلتوري نوښتونه پکې شامل دي. د دې تيوري پلوي ويګوتسکي

(Vigotsky) د ژبې په پيدايښت او وده باندې د ټولنيز-کلتوري چاپېريال په رول ټينګار کوي. د فرعون سميتيکاس تجربې وښودله چې لږ تر لږه دوه ماشومان د ژبې منځ ته راتلو لپاره اړين وو. همدارنګه د نيکاراګوا د کڼو ماشومانو تجربه ښيي چې يو شمېر کڼو ماشومانو پخپل منځ کې د اشارو ژبه راوايسته. د دې مانا دا هم ده چې ژبه ټولنيزه پديده ده او د خلکو تر منځ د تړون په بنسټ منځ ته راځي. پدې ترتيب د ژبې منځ ته راتګ دوه بنسټونه لري چې يو يې پيدايښتي او بل يې ټولنيز دی. که د انسان د ژبې پيدايښتي جوړښتونو ياني د غږ پټې، په لويو ماغزو کې د ژبې مرکز او د ژبې د کارولو ميکانيزمونو ته زيان ورسيږي نو په ژبه کې خنډونه منځ ته راځي او ټولنيز بنسټ ورسره هېڅ مرسته نه شي کولی. همدارنګه که د انسان پيدايښتي بنسټونه روغ هم وي خو انسان د ټولنې د باندې ژبه منځ ته نه شي راوړی. د بېلګې په توګه په هند کې دا کيسه ډېره د ژبې په سر ده چې وايي «په هند کې د اميلا او کميلا په نامه دوې وړې نجونې لېوه تښتولې وې او خپل غار ته يې وړې وې. يو څه موده وروسته دواړه نجونې د لېوه په غار کې وموندل شوې او د ټولنپوهانو له خوا تر روزنې لاندې ونيول شوې. دا نجونې به د حيواناتو په شان په څلوربولې تلې او خبرې يې نشوې کولای. يوه نجلۍ څه موده وروسته مړه شوه او هغه بله نجلۍ په دې قادره نه شوه، چې خبرې وکړي او د انسان په شان سلوک زده کړي.»[15] دا بېلګه راښيي چې انسان د ټولنې د باندې انسان کېدای نه شي او نه ژبه زده کولی شي. پدې توګه دا دواړه بنسټونه د يوې سيکې دوه مخونه دي د ژبې په منځ ته راتګ کې پيدايښتي لاملونه او هم ټولنيز لاملونه دواړه رول لري او يو بل بشپړوي.

د انسانانو په وجود کې د غږ د پټې برسېره سږي، پزه او وړه ژبه (ژبۍ يا حلقۍ ژبه) ټول د غږ په جوړولو کې ونډه لري. ډاکټر کبير ستوري پخپل اثر کې چې «ژبساپوهنه» نوميږي پدې اړه مهم مالومات راکوي چې لنډيز

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې دا دي:
د زياترو انسانانو د ژبې مرکز د دماغ په ګڅه يا کينه خوا کې پروت دی. د غړونو د ژبې دستګاه تالو دی چې د غړونو پټې لري او د ژبې د غړي (عضلې) او شونډو په مرسته سره غړونه جوړوي. د انسانانو د تالو د غړونو په پټيو کې د پرتو غړونو شمېر زيات او پراخ دی او بېل بېل غړونه جوړولی شي خو د ژوو د تالو د غړونو شمېر ډېر لږ دی او يوازې څو محدود ږغونه جوړولی شي. پدې ترتيب د انسان ژبه د غړونو د شمېر له پلوه بډای او بشپړه ده او د ژوو بيا نيمګړې او غريبه ده. لدې کبله انسان په ډېره پيمانه او ژوې په لږه اندازه د خبرې کولو توان لري. د غږو ژبه د وزن له مخې له څلورو برخو نه جوړه شوې چې هره ټيټه برخه يې د خپلې جګې برخې ځانګه ده. دا څلور برخې ګړ، څپه، نومونه يا ويې (لفظونه) او جملې دي.
پوهان پدې باور دی چې بې غږه ژبه يا د جسماني اشارو (verbaal) ژبه شايد د انساني ژبې لومړۍ او پخوانۍ بڼه وي. کله چې دوه کسان يو د بل په خبره نه پوهيږي نو بيا د يو بل په فکر، ارادې او احساساتو باندې د پوهېدو لپاره د جسماني اشارو (لکه لاس، خوله، سترګې او نور) نه کار اخلي. پدې ترتيب بې غږه ژبه يا د جسماني اشارو ژبه منځ ته راځي
د بې غږې ژبې يا جسماني اشارو د ژبې وروسته د غږ ژبه منځ ته راغله. د غږ ژبه د غړونو نه چې په لومړي سر کې هېڅ مانا نه لري منځ ته راځي کله چې غړونه په يوه شي او يا د يوه شي د ستاينو (صفتونو) پورې وتړل شي نو بيا مانا پيدا کوي. د بېلګې په توګه پښتانه يوې ځانګړې مېوې ته مڼه وايي خو پارسوان ورته سيب، روسان ورته يابلوکا (iabloka) او انګرېزان ورته اپل.(apple) وايي د يوه پښتون د پاره تر هغه د اپل اواز بې مانا دی تر څو پدې پوه نه وي چې انګرېزان مڼې ته اپل وايي. همدارنګه د يوه انګرېز د پاره تر هغه د مڼې اواز بې مانا دی تر څو هغه پدې پوه نه شي چې پښتانه اپل ته مڼه وايي.

د ليک ژبه د غږېدو د ژبې نه وروسته منځ ته راغلې ده. د ليک ژبه د شيانو او پېښو لفظي انځور دې. د ليک د ژبې تر ټولو پخوانۍ بڼه انځوريز ليک دی چې د مخزيږدې نه لس زره کاله د مخه اټکل کيږي. په دې ليک کې د ټاکلي ويي (لغت) لپاره يو ټاکلی انځور و. سوميري ليک، د مصر هيروغليفي ليک، ميخي ليک، پونيځي ليک او چيني ليک د انځوري ليک روښانه بېلګې دي. د انځوري ليکونو د ودې په پايله کې د تورو ليک مينځ ته راغی چې هرګړ ته چې د څپې يوه برخه ده يو توری نيول شوی دی. بيا دغه ليک ايټالويانو واخېست او نوره وده يې ورکړه او لاتيني ليک ترې مينځ ته راغی چې نن ورځ يو زيات شمېر هېوادونو په لږ بدلون سره خپل کړی دی. پدې ترتيب هره يوه د غږ ژبه د ټاکلي شمېر ګړونو نه کار اخلي چې د غږ تر ټولو کوچنۍ برخه ده. نو د ليک ژبې لپاره هم همدغه ګړ بنسټ ګرزول شوی دی. د ليک ژبې د ودې په پايله کې د هر ګړ لپاره يو توری نيول شوی او د غږ ژبه د ليک په ژبه اړول شوې ده.
د پښتو پخوانۍ ليک ميخمري و چې د ميخي ليک پنامه هم يادېږي. د المان د ګوټه د انستيتوت استاد پوهاند ډاکټر ګل جانان ظريف دوه نيم زره کاله پخواني پښتو ډيبونه (کندل شوی ليک) پخپل کتاب کې چې «پښتو ميخميري ډيبونه» نوميږي را په ګوته کړي دي. دی ليکي: «د هغو ميخمري ډيبونو الفبا چې په پښتو پورې اړه لري تر اوسه د پېژندل شوو تورو شمېر يې شپږ ديرش ته رسيږي.»[16] ډاکټر ظريف زياتوي چې «هغه ډيبونه چې په پښتو ژبه دي، هغوی يو وخت د ليبيا، حبشې او يونان څخه تر سيند (اباسين) پورې په سيمه کې خواره او نښې او نمونې يې لدې سيمو څخه په لاس راغلې دي. لکه د سويس، دردانيلو، بابل، باګستان [بېستون]، مرغاب او پرزيپوليس.»[17]
د اسلام د مخه د اوسني افغانستان او د هغه ورڅېرمو سيمو کې مهم ليک دودونه خروشتي او يوناني وو. انګرېز څېړونکی ويليم جونز وايي «چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خروشتي لیک ژبه د اریانه ژبه وه او که په پښتو کې پوره څېړنې وشي نو ښایي چې یو وخت د دغې ژبې په مرسته خروشتي کتیبې ولوستل شي.»۱۸
د محمد دوست شینواري د څېړنې له مخې د خروشتي لیک الفبأ د دریمې مخزیږدې پېړۍ نه تر پنځمې میلادي پېړۍ پورې په اریانا کې موجود و او بیا د کنېشکا او د هغه د ځای ناستو له لوري ګام په ګام له منځه لاړ او یوناني لیک دود یې ځای ونیو. د بغلان کتیبه په یوناني الفبأ لیکل شوېده.
د پښتو اوسنی لیک دود د عربي لیک دود نه منځ ته راغلی دی. د پښتو د لیک دود اوسني توري د عربي تورو په بنسټ جوړ شوي چې اساسي لامل یې د اسلام راتګ او د عربي ژبې اغېز دی. قاضي خیرالله په خیراللغات کې لیکي چې د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ په مهال د هغه د یوه وزیر حسن میمندي په ځانګړې اشاره پښتون عالم قاضي صیف الله خان د پښتو د ځانګړو غږونو دپاره توري جوړ کړل. خو داسې ښکاري چې دا توري به روښان پیر، اخوند درویزه او خوشال خان خټک ته نوي رسېدلي نو هغو هم د پښتو د ځانګړو غږونو دپاره توري په نظر کې نیولي دي.
خو بیا هم پښتانه د پښتو د یوه معیاري لیک دود په منځ ته راوړلو کې لا تر اوسه بریالي شوي نه دي چې لامل یې د ډیورنډ د کرغېړنې کرښې شتون دی. د پښتو ادبي انجمن د پښتو د بشپړ لیک دود بنسټ کېښود چې بیا وروسته د پښتو ټولنې په نوښت په ۱۳۲۱ کال کې د ټول افغانستان لپاره او په ۱۳۲۷ کې د ټولې پښتونخوا لپاره ومنل شو خو د پاکستان واکمنو د پښتو ژبې د پرمختګ د مخنیوي په موخه د ډیورنډ د کرښې هغه لوري پښتانه د دې پرېکړې پلي کولو ته پرې نښودل. اجمل خټک وایي چې په کابل کې د یوه لیک دود پرېکړه وشوه خو د پښتنو د دغې پرېکړې د پاکستان د حکومت او د مسلم لیګ د ذهنیت خاوندانو مخالفت وکړو څرنګه چې د نشراتو ټولې ادارې د دوی په لاس کې وې نو دا هڅه ناکامه شوه. ۱۹
پدې توګه د سیاسي لاملونو له مخې د پښتو د واحد لیکدود مخه نیول

کېږي او دا ستونزه لا تر اوسه حل شوې نه ده. هیله مند یم چې پښتانه به د دې توان پیدا کړي چې په نړدې راتلونکې کې ټول پښتانه لیکوال یو ټاکلی لیک دود ومني.

د ژبې دندې:

ژبه درې اساسي دندې لري:
۱- د ژبې لومړۍ دنده دا ده چې د خلکو تر منځ د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په توګه چوپړ کوي. د ژبې دا دنده اوس ډېره اسانه شوې او د دې شونتیا شته چې د تکنالوژۍ په نور پرمختګ سره به په نږدې راتلونکې کې داسې وسیلې وکاریږي چې د نړۍ د یوه ګوټ نه به بل ګوټ ته خبرې د بلې ژبې نه په مورنۍ ژبه همغه دم وژباړل شي او اورېدونکي به یې په خپله مورنۍ ژبه واوري. د ژبې دا دنده تر ټولو لومړۍ د دې لپاره ده چې د ګرنې ګروپ پخپلو کې د یو او بل په احساس، خیال او فکر پوه شي. د بېلګې په توګه پښتو د ګرنې د یوه ګروپ یاني پښتنو تر منځ د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په څېر چې یو بل د خپل احساس، خیال او فکر نه خبر کړي چوپړ کوي. څوک چې غواړي د ګرنې د نورو ګروپونو سره پوهاوی او راپوهاوی وکړي یا د دوی د ژوند په بېلو بېلو اړخونو باندې پوه شي نو د خپلې مورنۍ ژبې په څنګ کې نورې ژبې هم زده کوي. که یو څوک هر څومره ژبې زده کړي په همغه اندازه ده ته د مالوماتو کړکۍ پرانېستل کېږي. ځکه د پښتو ژبې نامتو شاعر عبدالعلي مستغني وایي:

ښه ده ښه ده چې په سل ژبو دانا یې
مــــګر مه کېږه نادان د خپلې ژبې

خو موږ پښتانه چې خپلې ژبې ته ډېر بې توپیره یو او داسې په غوږ کې راکړل شوي دي چې که خپله ژبه مو د لاسه ورکړه پروا نه لري ځکه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه یوازې د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په توګه چوپړ کوي. موږ پدې نه پوهېږو چې پدې کړو سره نه یوازې د خپلې ژبې د لاسه ورکولو په پایله کې د پنځوسو میلینو پښتنو وروڼو د پوهاوي راپوهاوي نه بې برخې کېږو بلکه د دې خلکو د معنوي شتمنۍ نه هم بې برخې کېږو او خپل ملي پېژاند (هویت) هم د لاسه ورکوو.

زموږ په هېواد کې چې پښتو او پاړسو رسمي ژبې او پښتو ملي ژبه ده خو په کړو وړو کې پښتو ژبه د رسمي کاروني بې برخې ده. دې کار په رسمي ادارو کې د خلکو لپاره زیاتې ستونزې پیدا کړې دي. غټه ستونزه دا ده چې ګڼ شمېر پښتانه په پاړسو نه پوهیږي او همدارنګه ګڼ شمېر پاړسیوان په پښتو نه پوهیږي او دا پروسه د هجرت په اوږدو کې لا غښتلې شوه. هغه افغانان چې پښتونخوا ته لاړل د پښتو ژبې په چاپېریال کې ژوند وکړ، ګڼ شمېر پښتنو او د نورو ژبو ویونکو افغانانو په پښتو ژبه راز راز زده کړې وکړې او ټولو پښتو زده کړه. همدارنګه زموږ ګڼ شمېر وطنوال ایران ته مهاجرت وکړ او هلته پاړسیوانو پښتو زده نه کړه او پښتنو پاړسو زده کړه. کله چې دوی بېرته هېواد ته راستانه شول نو په ښوونځیو او پوهنتونونو کې د زده کړې پر مهال د ستونزو سره مخامخ شول. دا ستونزې د دې غوښتنه کوي چې د دواړو ژبو د زده کړې لپاره دولت اغېزمن ګامونه پورته کړي. برسېره پردې په اداري سیستم کې د خلکو ستونزې دا غوښتنه کوي چې د دولت ټول مامورین چې د دولت نه معاش اخلي باید په دواړو ژبو وپوهیږي.

۲- د ژبې دوهمه دنده دا ده چې ژبه د فکر د ودې د وسیلې په توګه چوپړ کوي. «فکر د یوې ډلې شیانو د عمومي خاصیتونو انعکاس او د شیانو په مینځ کې د عمومي نښتونونو او اړیکو موندنه ده.»۲۰ ژبه له یوې خوا د فکر د څرګندولو وسیله ده او د بلې خوا فکر پخپله د ژبې یوه بڼه ده. هر څومره چې د انسان ژبه رسېدلې وي هغومره یې فکر رسېدلی وي. نو ځکه د ژبې د

ودې لپاره پرله پسې کار ته اړتیا ده. د ژبې د ودې ځایونه کورنۍ، ښوونځي او پوهنتونونه دي. لدې امله باید په ښوونځیو او پوهنتونو کې زده کوونکو ته په مورنۍ ژبه د زده کړې شوونتیاوې برابرې کړای شي. پخپله مورنۍ ژبه زده کړه د فکر په وده کې مهم رول لري. که د چا نه په مورنۍ ژبه کې د زده کړې حق واخېستل شي نو دا کار په اصل کې د دوی د فکري ودې مخنیوی دی او دا یوه ستره بې عدالتي او یو لوی ظلم دی.

زموږ واکمنو د پېړیو په اوږدو کې د فارس د فرهنګي ښکېلاک په پایله کې پښتانه پخپله مورنۍ ژبه د زده کړو نه بې برخې کړي او د دوی د فکري ودې مخه یې ډب کړې ده. دا د پښتنو او نورو قومونو لکه ازبکان، ترکمنان، بلوچان، پشایان، نورستانیان او نور چې ماشومان یې پخپله مورنۍ ژبې د زده کړو نه بې برخې دي یوه لویه بې عدالتي ده. دا کړنه په اوږده راتلونکې کې د ټولو هېوادوالو په زیان هم تمامیږي. ځکه چې افغانستان زموږ د ټولو وروڼو قومونو ګډ کور دی او د د دوی او په ځانګړې توګه د پښتنو وروسته پاتې والي چې د هېواد د اوسېدونکو ډېرکی جوړوي، افغانستان به نور هم کمزوری کړي.

فکر کوم چې فضل احمد غر شاید لومړی پښتون وي چې پښتانه یې خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته د بې توپیرۍ او نه پاملرنې ناوړه پایلو ته متوجې کړي دي. دی وایي «د ملک [او] قوم ترقي د خپل مذهب او د خپلې ژبې په حفاظت پورې تړلې ده. نن د دې ډېر ضرورت دی چې موږ خپله قومي ژبه د پستۍ نه وباسو او که نه زموږ د غفلت دا حال وي نو یوه ورځ به د فارسي او اردو پوځونه د پښتنو ملک په خپلو مینځو کې تقسیم کړي... »۲۱ پدې توګه فضل احمد غر ژبه د یوه قوم په ټینګېدو او شړېدو کې یو مهم اصل ګڼي.

فضل احمد غر ژبه د یو قوم د پرمختګ بنسټ بولي چې د ده د شعر په لاندې بیتو کې ښه روښانه ښکاري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو خبرې شرم مور ته ښکاري
تر دې حده قوميت زموږه مړ دی
خپل وطن او ژبه پرې نړدې افغانه
چې همدا د قومي ترقی جرړ دی۲۲

همدارنگه مېجر روز انگرېز شاید لومړی ختيځ پېژندونکی وي چې د پښتنو کلک پام يې دې موضوع ته اړولی دی. دی ليکي: «افغانستان په تعليمي جهت تر هغې نه کامياب کيږي چې ... خپلې ژبې ته توجه و نه کړي. افغانستان خپل ځان په ازادو هېوادو کې شماري، مگر د ژبې په لحاظ رښتونی غلام د ايران دی، ځکه چې قوم يو، دفتري نظامي ژبه بله وايي، مگر څو پورې چې افغانستان کې تعليم پخپله ژبه کې نه شي، علم ډېره گرانه خبره ده، بويه چې عالم شي، مقابله به ملل ديگر وکړي، ضرورت امر دی چې افغانستان خپله ژبه يعنې افغاني يعنې پښتو ژبه د علوم وگرځوي.»۲۳

مېجر روز زياتوي: «افغانستان له خصوصاً حکومت افغانستان له د شرم مقام هم دی، چې په پردۍ ژبه وييږي، هېڅ ملک ملت خپله دفتري ژبه بله کړې نه ده، بلکې هر قوم ملت په خپله ژبه کې پوهيږي.... مگر صرف يو افغانستان دی چې د خپلې ژبې بلکل لا پرواه دی، ما يو انگليس خپل فرض ادا کړل عمل پرې د هر چا خپل کار دی.»۲۴

تجربو ښودلې ده چې نوی زيږېدلی ماشوم د بلې ژبې په پرتله هغې ژبې اورېدو ته ميلان لري چې د مور په گېډه کې يې اورېدلې وي. د بېلگې په توگه تجربو ښودلې ده چې «فرانسوي نوي زيږېدلي ماشوم د روسي ژبې په پرتله د فرانسوي ژبې اورېدلو ته ترجيح ورکړه».۲۵

هر انسان چې په يوه ټولنه کې پيدا شي د هغې ټولنې ژبه، دود، دستور او نور کړه وړه خپلوي. هره کورنۍ چې د ټولنې يوه برخه ده د ټولنې سره د

ژبې له لياري سمون کوي. د ژبې زده کړه ماشوم په هغه کورنۍ کې پيل کوي چې پکې پيدا شوی وي.خو دا زده کړه د ماشوم په اروايي او جسماني ودې ولاړه ده. اروايي او جسماني وده يو د بل سره تړلې او چاپېريال پرې متقابله اغېزه لري. د ژبې اروايي او جسماني پيدايښتي جوړښتونه د چاپېريال تر متقابلې اغېزې لاندې د ژوند په بېلو بېلو پړاوونو کې بشپړ او پخيږي.

پښتانه نسبت نورو ژبو ته په پښتو ژبه پوهنه، هنر، فلسفه، ساينس او تکنالوژي په اسانۍ سره زده کولی شي هغومره چې پښتانه ځوانان او نجونې په پښتو سره خپلو وړتياوو او استعدادونو ته وده ورکولی شي د نورو ژبو له لارې يې نه شي ورکولی. پدې ترتيب مالوماتو ته لاسرسی چې يوه انساني اړتيا ده په مورنۍ ژبه په اسانۍ سره لاس ته راتلی شي چې د انسان د فکري ودې لپاره ډېر اړين دی.

۳- د ژبې دريمه دنده ځان پېژندنه او د هويت مسله ده. ژبه نه يوازې د پوهوي راپوهوي او د فکر د ودې وسيله ده بلکې د ځان پېژندنې او هويت سرچينه هم ده. «هويت يوه کلتوري پديده ده او کلتور په ژبه ولاړ دی»۲٦. د يوه قوم هويت د هېواد د ننه د هغه «د تاريخ جوړونې په پروسه کې خپله بڼه ښکاره کوي.»۲۷ ژبه د قوم د پېژانډ (هويت) نښه ده. د ژبې په بنسټ قومونه يو د بل نه بېليږي او توپير يې کيږي. خو کله چې د يوه قوم ژبه مړه شي نو هغه قوم مري. باچاخان رښتيا وايي «چې کوم قام ته خپله ژبه سپکه شي نو هغه سپک شي او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو ورک شي.»۲۸ دا ځکه چې ژبه د يوه قوم د پېژانډ مهمه برخه ده. هر څومره چې يو قوم پرمختللی وي په همغه کچه يې ژبه هم مخته تللې وي. لرغونو روميانو به ويل، چې په يوه هېواد کې هغه څوک حاکم دی، چې ژبه يې حاکمه وي. د افغانستان زوال د تيمورشاه د واکمنۍ نه پيل او تر ننه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوام لري ددې زوال د نورو لاملونو په څنګ کې د پښتو ژبې محکومیت یو مهم لامل دی.

پښتانه که غواړي چې په بشپړه توګه تباه نه شي نو باید خپل هویت ټینګ وساتي. پوهاند کاکړ لیکي «د پښتنو د هویت عنصرونه پښتو، پښتونوالي او نور غوره ارزښتونه دي. په دغو کې پښتو تر ټولو نه مهمه ده... پښتانه د ژبې له برکته پښتانه دي او که یې پښتو له لاسه ورکړه بیا نو پښتانه نه دي که څه هم احساس به یې د پښتانه وي.»۲۹ دی زیاتوي چې د پښتو ستر اهمیت پدې کې دی چې پښتانه په پښتو سره یو بل پېژني او سره یو کوي یې. په پښتو کې د پښتنو کلتوري ارزښتونه، د دوی تاریخ، د دوی افسانې، د دوی روایتونه یا په نورو ټکو د دوی ټولې معنوي او روحي شتمنۍ پراتې دي چې دوی پښتانه کوي.

قوم په یوه ټاکلې جغرافیایي سیمه کې، د ځانګړې ژبې، ګډ کلتور او ګډ اقتصادي بازار په پایله کې مینځ ته راځي. کله چې قوم پخپله جغرافیایي سیمه کې د حکومت په څېره کې خپل حاکمیت تأمین کړي نو سیاسي یووالی مینځ ته راځي او قوم د خپل هېواد څښتن شي. خو یو قوم چې خپل دولت یې نه وي جوړ کړی رسمي ژبه نه لري خو ملي ژبه لري. دا ملي ژبه ده چې زیات وخت دولتونه زیږوي او بیا دولتونه رسمي ژبه ټاکي. د نمونې په توګه د بنګله دېش په جوړولو کې د بنګالي ژبې رول ټاکونکی و. بنګالیانو په خپل کلتور او ژبې ویاړ کاوه او د پاکستان د جوړېدو سره سم یې د پردۍ ژبې اردو د رسمي کېدو د اعلان سره مخالفت وکړ او په بنګال کې یې د خپلې ژبې د رسمي کولو بیرغ اوچت کړ. دا د دوی د خپلې ژبې او کلتور سره ژوره مینه وه چې دوی یې د خپلواک هېواد څښتنان کړل. د اسرایلو د دولت منځ ته راتګ کې د عبري ژبې د ژوندي کولو کوښښونو مهم رول لوبولی دی. ایلزا بن یهوده دا ارمان درلود چې یهود د خپلواکۍ څښتن شي، ملي هېواد جوړ کړي او عبري یې د هېواد ملي ژبه شي. ده فکر

کاوه چې د ملي شتون لپاره د یوه ولس ژبه ډېر څه کولی شي. د ایلزا بن یهوده نېشنالیزم په ژبې ولاړ و. ده دوه سازمانونه چې یو یې د اسرایل ژوندي کول او بل یې د ژبې ټولنه جوړ کړل پدې ترتیب د اسرایلو د خپلواک هېواد په جوړېدو کې د ژبې نېشنالیزم رول ډېر لوی و. په رسمي ژبه د حکومت چارې (ترونونه، قوانین، ګډې اعلامیې، سیاسي دریځونو او نور) پرمخ ځي. ملي ژبه هغه ژبه ده چې د یوه ملت ډېرکیان پرې خبرې کوي. رحمت ربي زیرکیار سم وایي چې «هغه دولتونه نېکمرغه دي چې رسمي ژبه یې د ملي ژبې په خدمت او پالنه کې وي. هغه دولتونه نېکمرغه وي چې په رسمي ژبه کې یې د بل دولت لاس نه وي.»۳۰

خو موږ هغه بدبخته قوم یو چې زیاتره دولتونه مو د خپلې ژبې دښمنان، د پردیو ژبو په چوپړ کې وو او د خپلې ژبې د وژلو له لارې یې د خپل قوم د وژلو په لار کې د هېڅ ډول کوښښونو نه ډډه نده کړې. موږ باید دې ټکي ته کلک پام وکړو چې یو قوم د فزیکي وژنو له لارې نه شي د مینځه وړل کېدای بلکې یو قوم هغه وخت وژل کېږي او د مینځه وړل کېدای شي چې کلتور او په ځانګړې توګه ژبه یې د مینځه یوسې. څنګه چې «ژبه د ګډ بشري تمدن او کلتوري میراثونو د انتقال وسیله ده نو ځکه یې پالنه او ساتنه اړینه ده.»۳۱ د پښتو ژبې د منځه وړلو لپاره زموږ ګاونډي هېوادونه او په ځانګړې توګه ایران ډېرې هڅې کوي. د ایرانیانو موخه دا ده چې د فرهنګي ښکېلاک له لارې دوی د پښتنو تاریخ، کلتور او ملي هویت د منځه یوسي.

پدې ترتیب مې د انسان او ژبې پیدایښت ته لنډه کتنه وکړه او اوس لازمه ګڼم چې د پښتنو او پښتو ژبې په هکله وغږېږم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

پښتانه

پښتانه د افغانستان اصلي یا ډېر لرغوني اوسېدونکي دي. «څنګه چې افغانستان په اسیا کې د پراخو سیمو په منځ کې پروت دی، لوی فاتحان او لوی ټبرونه له لرغوني مهال نه را پدې خوا پکې ننوتلي، ترېنه وتلي او څه پاتې شوي دي. له همدې امله ده، چې نن ورځ په دغه هېواد کې ډېر ټبرونه میشت دي او څه باندې دېرش ژبې او لهجې پکې ویل کیږي، خو پښتو او پاړسو یې تر ټولو خورې ژبې دي.» ۳۲

د پښتنو اصل

د پښتنو د اصل او نسب په هکله راز راز روایتونه او افسانې شته. پښتانه چا یهود، قبطیان، ارمنیان، تاتاران، هپتالیان، ساکا بللي او ځینو نورو بیا په مغولو، راجپوتانو، برهمنانو، جټانو، یونیانانو، ترکانو، عربانو او نورو سره ګډ کړي دي.

د پښتنو په هکله ډېر پخوانی او عمومي روایت چې د یوې افسانې پرته بل څه نه دي دا دی چې پښتانه بني اسرایيل دي. د پوهاند ډاکټر حبیب الله تږي په وینا تر ټولو پخوانی لیکلی سند چې پښتانه په بني اسراییل پورې تړي د ابو الفضل «ایین اکبري» دی چې وایي: «افغانان ځانونه د اسراییلو اولاده ګڼي»۳۳ ابوالفضل دا هم وایي چې پښتانه په دې باور دي چې د دوی ډېر لیرې نیکه «افغان» نومېده، هغه درې زامن درلودل چې هغه

سړبن، غرغشت او بټن وو. دی زیاتوي چې غلځي، لودي او نیازي د یوه دودیز روایت له مخې د یوې بلې پښې دي.

اخوند درویزه هم افغانان د مهتر یعقوب اولاده ګڼي او وایي چې د اسراییلو د لوی مشر- طالوت د دوو زامنو نه یو افغان نومېده او د همدې افغان اولاده نني افغانان دي چې د اسراییلو د ځپلو په وخت کې غور ته تللي او هلته میشته شوي دي. خو څرنګه چې دوی د سلېمان په غره کې اوسېدل نو په عربستان کې سلیماني بلل کیږي.

بل هغه کتاب چې د پښتنو د نسب په هکله روایت یې په اوږده توګه بیان کړی دی د نعمت الله هیروي «تاریخ خان جهاني و مخزن افغاني » دی چې لنډیز یې حبیب الله تږی په لاندې ډول بیانوي: «ملک طالوت د اسراییلو پاچا و، خو د مخه له خپل مرګ نه یې د سلطنت امور مهتر داود ته وروسپارل. دی خپله وروسته له اوه څلوېښت کاله سلطنت نه په یوه جګړه کې ووژل شو. ملک طالوت دوه ښځې لرلې او د مرګ په وخت کې یې دواړه امیندوارې وې. وروسته له څه مودې نه د دواړو کره زامن وشول.مهتر داود د یوې د زوی نوم برخیا او د بلې ارمیا کېښود. کله چې د ارمیا کره زوی وشو د هغه نوم یې افغنه کېښود.

وروسته له مهتر داود نه مهتر سلیمان د اسرایلو پاچا شو. ده د ملک د چارو نظم کار اصف او افغنه ته وسپاره. ..وروسته د مهتر سلیمان له مرګ نه د اسرایلو ورځ بده شوه. بخت نصر شام ونیو؛ بیت المقدس یې وران کړ او د اصف او افغنه د اولادې دوه د سر سړي عزیز او دانیال یې له خپلو پیروانو سره بندیان کړل. بخت نصر- وروسته د اسراییلو دولس زره مهم خلک ووژل او پاتې یې له اصف او افغنه سره غور، غزني، کابل، فیروز کوه او د کندهار شاوخوا سیمو ته فرار کړل. د افغانه اولاده په دغو سیمو کې میشته شوه.

کله چې خالد بن ولید مسلمان شو نو دغو خلکو ته مکتوب ورولېږه ... او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام منلو ته یې وروبلل. کله چې د افغنه اولادې ته د خالد مکتوب ورسېد، یو شمېر مشران یې مدینې ته روان شول. په دغو مشرانو کې د بني افغان تر ټولو نه ستر مشر- قیص نومېده چې د نسب سلسله یې ملک طالوت او ابراهیم خلیل الله ته رسېده. خالد دغه خلک د پیغمبر حضور ته وروستل.

آنحضرت له هر یوه نه د نامه پوښتنه وکړه. د بني افغان مشر- ورته وویل: «قیص عبراني نوم دی. څرنګه چې موږ عرب یو نو ستا نوم به وروسته له دې عربي او عبدالرشید وي.»

عبدالرشید د خالد سره یو ځای په یو شمېر جګړو کې په مېړانه وجنګېد او خالد حضرت پیغمبر ته د هغه د مېړانې په باره کې معلومات ورکړل. حضرت پیغمبر عبدالرشید ته د بتان لقب ورکړ. بتان چې وروسته پټهان شو، هغه تیر ته وایي چې بېړۍ پرې تکیه وي.حضرت پیغمبر وروسته عبدالرشید خپل حضور ته وباله؛ د خیر دعا یې ورته وکړه او له خپل یوه صحابي او یو شمېر انصارو سره یې بېرته غور ته ولېږه چې په خلکو کې د اسلام تبلیغ وکړي. له قیص عبدالرشید نه چې په کال ۴۰ هجري کې په اوه اتیا کلنۍ مړ شو، درې زامن پاتې شول. یو سړبنی، بل بېټنی او بل غرغشت.

نعمت الله هروي په پای کې وایي، پرته د کرلاڼو نه، د نورو ټولو پښتنو اقوامو د نسب سلسله همدغو درې وو تنو ته رسیږي او ټول د همدوی اولاده جوړوي» ۳۴

بیا افضل خان خټک، حافظ رحمت خان او قاضي اعطاءالله خان پښتانه اسراییل بللي دي.

په بهرنیو لیکوالو کې لومړی یوه سر ویلیم جونز دی چې د پښتنو دودیز روایت ته یې د لوېدیز پام واړاوه او په یوه لنډه لیکنه کې یې داسې وښوده چې کېدای شي چې پښتانه د یهودو د نسب څخه وي. نوموړي لوېدیزوالو ته دا سپارښتنه هم وکړه چې د پښتو ژبې او ادبیاتو څېړنې ته کلک پام

وکړي. برسېره پر دې دغه ستر پوه په یوه لیکنه کې د لاتین او جرمانیکو ژبو خپلوي د سانسکریت سره ثابته کړه.

د جونز د سپارښتنې له مخې ډېرو لوېدیزوالو د پښتو ژبې او ادبیاتو څېړنې ته پوره پام وکړ او ډېرو لوېدیزو پوهانو هڅې وکړې چې دا ثابته کړي چې پښتانه د نسب له مخې یهودان دي. په دغو لیکوالو کې لومړی سړی الکساندر برنس دی چې د افغان-انګلیس د لومړۍ جګړې پر مهال په هغه پاڅون کې ووژل شو چې د کابل خلکو د وزیر محمد اکبر خان په مشرۍ د انګرېزانو پر ضد کړی و. دی پخپل اثر کې چې «د بخارا سفر» نومیږي په کابل کې د افغانانو نه د پوښتنو او ګروېږنو پر بنسټ دې پایلې ته رسېدلی چې پښتانه بني اسراییل دي. برنس په کابل کې د خلکو او ان د امیر دوست محمد خان سره پدې هکله غږېدلی او امیر هم دا ښودلې چې پښتانه د یهودو د نسله دي. په برنس پسې مور ګرافټ د اپریدو په هکله وایي چې دوی ډېرې دنګې ونې لري او څېرې یې کټ مټ د یهودانو دي او چارلیز میسن پخپل سفرلیک کې پښتانه بني اسراییل بللي دي. جورج روز د پښتنو او یهودو د نسب په هکله ځانګړی کتاب چې «افغانان، لس قبیلې او د ختیځ سلطانان» نومیږي ولیکه. دی پخپل کتاب کې وایي چې د یهودو لس ورکې شوې قبیلې افغانستان ته تللې او پښتانه د همدغو لسو قبیلو اولاده ده. دی دا هم وایي چې دوی [پښتانه] د فارس سلطانان وو او په کلونو کلونو یې په هند واکمني کړې ده.۳۵

بل انګرېز چې د پښتنو او یهودو د اصل په هکله یې لیکنې کړېدي والټر بیلو دی چې پښتانه اسراییل ګڼي. خو بیلو برسېره پر دې چې هغه دودیز روایت چې پښتانه له اصله اسراییل ګڼي مني ځینې پښتانه په نورو نسبي ډلو پورې لکه برهمنان، راجپوتان، جټان، یونانیان، هفتالیان، ساکان، مغول، ترکان، عربان، ارمنیان او نورو ورګډوي.

جورج راورټي هم د پخواني روایت له مخې پښتانه لدې امله د یهودو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسبه ګڼي چې خپله پښتانه خپل ځانونه د یهودانو له نسبه بولي او زیاتوي چې د پښتنو د یهودیت مسله د سدوزو قبیلو په تاریخ کې چې «تذکراةالملوک» نومیږي په ډېر ښه ډول بیان شوې ده. په پای کې دې پایلې ته رسېدلی «چې افغانان د یهودانو د لسو قبیلو بقایا دي» ۳٦

د تړي په وینا د یهودانو په دایراة المعارف کې هم راغلي دي چې پښتانه د خپل دود له مخې ځانونه یهودان ګڼي.

په ځینو اثارو کې بیا پښتانه قبطیان او د فرعونانو له نسل نه ګڼل شوي دي. د تړي په وینا ابوالفضل په ایین اکبري کې د دې موضوع یادونه کړې خو هغه یې پخپله بې اساسه ګڼلې او یوه خیالي افسانه یې بللې ده.

فرشته بیا دا خبره د یوه بل اثر په حواله پخپل تاریخ کې یاده کړېده:«ما په «مطلع الانوار» کې چې یوه منلي مولف لیکلی او ما ته د دکن د کاندیش په یوه ښارګوټي کې لاس ته راغی، لوستي دي چې افغانان فرعون الاصله قبطیان دي. کله چې موسی پېغمبر هغه کافر (فرعون) ته ماته ورکړه او په سره بحیره کې غرق شو، ډېرو قبطیانو د یهوده دین ومانه. خو نورو یې چې سرتنبه او خودرایه وو، رښتینی دین و نه مانه او له خپل ملکه ولېږدېدل هندوستان ته ولاړل. په نهایت کې د سلیمان په غرونو کې میشته او د افغانانو په نامه یاد شول.»۳۷ ځینو لیکوالو بیا پښتانه د مغولو او ترکو سره ګډ کړي دي. د بېلګې په توګه د محمود کتبي «تاریخ ال مظفر» کې راغلي چې «اوغان او جرما مغولانو د ولایت په شاوخوا کې بغاوت او چور پیل کړی دی.»۳۸ خو عبدالرزاق سمرقندي بیا څو ځایه افغان او جرمیان له ترکانو سره ګډ کړیدي. «امیر مبارزالدین مظفر په دې فکر چې ښایي اوغان او جرمایي اتراک به د هغه د مظفرانه بیرغ لاندې راټول شي، د بم په لاره ولاړ او د جیرف په دښته کې یې واړول.» ۳۹ ځینې اروپایان لکه کرونسکي د ارمنیانو په یوه دودیز روایت پسې تللي او افغانان یې د ارمنیانو سره ګډ کړیدي. کرونسکي چې په اصل کې پولنډی دی او د

۱۷۲۰ نه تر ۱۷۲۵ پورې په اصفهان کې اوسېده او هلته یې د پښتنو برى او د شاه محمود هوتکي په لاس د صفوي دولت نسکورېدل پخپلو سترګو لیدلي او هغه یې لیکلي دي. د مخه مو ولیدل چې دا نظریات یوازې د پښتنو په دودیز روایت او په ساده کتنو ولاړ او هېڅ تاریخي او علمي بنسټ نه لري. په دې اړه د نولسمې پېړۍ په پیل کې لوېدیځ پېژندونکو د هندو-اروپایي قومونو د تاریخ او ژبو د علمي څېړنو او په هغه جمله کې د پښتنو او پښتو ژبې د علمي څېړنو په پایله کې پورتني روایات او ساده کتنې رد کړې چې وروسته به پرې وغږېږم. اوس به په لنډ ډول د تاریخ له اړخه، د ژبې د اصل او پرتلنې او د وینې د خپلوی پر بنسټ د یادو نظریاتو بې بنسټ توب په ګوته کړم او دا به ښکاره کړم چې پښتانه د توکم یا نسب له مخې اریایان او پښتو یوه لرغونې اریایي ژبه ده.

لومړی د تاریخ له اړخه:

د تاریخ له اړخه به اوس وګورو چې پښتانه په اصل کې اریایان او د اوږدې مودې راهیسې په همدغه وطن کې ژوند کوي.

پښتون د لومړی ځل لپاره په ویدي سرودونو کې د پکتهاس (pakthas) په نوم یاد شوی چې د خپل قوم پاچا ښودل شوی او بل پاچا یې توریانا یاد شوی دی. پوهاند کاکړ د ګرفت د لیکنې له مخې چې د پکتاس پاچا یې تورواىانا ښوولی وایي چې د ګرفت تورواىانا شاید هماغه د ویدي سرودونو یاد شوی توریانا وي.

په اوېستایي دورې کې د یونان نامتو تاریخ پوه هېرودت د نورو اریایي قومونو په لړ کې پکتیس یادوی د کاکړ په وینا نړدې ټول تاریخ پوهان په یوه خوله وایي چې دهېرودتس پکتیان همدغه نني پښتانه دي.

په اریانا کې د ویدي دورې په ټبرونو کې پکتیان هم پاتې شول. احمد علي کهزاد وایي چې پکتیان د باختر نه د ټبرونو د لېږد په مهال دوې برخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شول: یوه څانگه یې د نورو قبیلو او کورنیو سره د هندوکش سوویل ته ښکته شوه او د سوویل ختیځو سیمو او غرونو کې میشته شوه چې د پکتیانو د استوګنځي په نوم مشهور شو. بله څانگه یې په باختر کې پاتې شوه چې ویدي او اوېستایي مدنیت یې د نورو تېرونو غونډې هلته تېر کړ. دوی د کیاني افسانوي دورې وروسته د بخدي سلطنت جوړ کړو. د بخدي سلطنت او اوېستا په هکله کاکړ یوه لیکنه کړې چې د لطیف جان بابي څېړنیز اثر ارزونې ته چې «زرتښت او اوېستا» نومېږي، وقف شوې ده د پوهاند کاکړ په وینا «د کیانی دورې په اخره کې د ویشتاسپه پاچا په عصر کې د بخدی اریانا وای جاه تر ټولو منابعو نه په کراتو زیات مالومات ورکوی. اوېستا بې جوړې ځایی منبع ده او بې جوړې به وی.»۴۰

که څه هم ایرانیانو او ځینو باندینیو زرتښت او اوېستا په ایرانیانو پورې تړی خو تاریخي حقایق دا کار ناسم گڼي. لومړی پوه هنري ویلسن دی چې پخپل اثر «لرغونې اریانا» کې یې چې د افغانستان او بلوچستان نه یې د راټولو کړو سکو پر بنسټ لیکلی دی «چې اریانا د هغه هېواد نوم و چې د پارس او هند تر منځ پروت و.»۴۱ د بخدي د سلطنت په هکله د کاکړ د لیکنې لنډیز په لاندې ډول وړاندې کېږي:

د بخدي سلطنت تر ټولو مهم سلطنت و. هلته د اسپه کورنۍ واکمنه کورنۍوه. د بخدی نومیالی واکمنان دلهر اسپه، وشتاسپه، گرشاسپه، اروت اسپه، په نومونو یاد شوی دی. د وشتاسپه لوی وزیر د جم اسپه او زرتښت پلار د یورو شاسپه په نومونو پېژندل شوي دي. اسپه په اوېستا کې د اس په مانا کلیمه ده. اسپه چې د اس مونث دی او په همدغه بڼه تر اوسه په پښتو کې ژوندی ده. پدې حساب داسپه کورنۍ پښتنه او واکمنان یې پښتانه وو.۴۲

کهزاد زیاتوي چې د هېرودت د لیکنې له مخې د پکتیانو یوه کوچنۍ څانگه د لوېدیځ لور ته مخته تللې او د ارمنستان په لوېدیځ کې میشته

شوې چې هلته پخپله د پکتیس یا پکتوویس په نامه او خپل ټاټوبی یې د پکتیکا پنامه مشهور شو. داسې ښکاري چې د پکتیانو دا کوچنۍ څانگه به په ځایي خلکو کې حل شوې وي. که د پکتیانو د ارمنیانو او گورجیانو سره د ژبې یا نورو نښو په بنسټ کوم ورته والی وي هغه به د دې له امله وي چې پکتیان د دوی په گاونډ کې میشته وو او بیا پکې حل شوي دي نه دا چې دوی گواکې د یوه نسب نه دي.

هېرودت د پکتیک د هېواد پکتیان څلور ډلې خلک په گوته کوي چې گنداري، سته گیدای، اپه ریتای او دادیکا دي چې د پوهانو په نظر په ترتیب سره کندهاري، ختک، اپریدي او دېگان دي. بیلیو، احمد علي کهزاد، غبار او کاکړ د هېرودت دادیکا د پښتنو څانگه گڼي. کاکړ دا هم وایي چې «دېگان په ټولو لیکنو کې کلیوال یاد شوي... او ځینې یې پښتو ژبي هم وو او په اسلامي دوره کې تاجک شوي»۴۳ دي.

لومړی لوېدیځ پوه م. الفنسټون دی چې پخپل بې جوړې کتاب «د کابل سلطنت» کې چې په ۱۸۱۴ کال کې یې لیکلی او نامتو تاریخپوه پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په پښتو ژباړلی دی د پښتنو د اصل او نسب په هکله یې د پښتنو هغه دودیز روایت رد کړ چې خپل ځانونه بني اسراییل گڼي. دی وایي چې د دې روایت لومړی ټکی د سپېڅلي کتاب تورات سره بېخي اړخ نه لگوي او دوهم ټکی یې منطق نه مني ځکه یوازې اوه دېرش پښته شپاړس سوه کاله نه کېږي. الفنسټون دا نظریه هم ردوي چې پښتانه په اصل کې قفقازیان دي. دی وایي «زه د دې لپاره هېڅ دلیل نه وینم چې افغانان د غربي قفقازیانو سره وترم.»۴۴

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په خپل څېړنیز اثر «پښتون، افغان، افغانستان» کې د هنري پرېستلي په حواله چې «حیات افغاني» یې په انگریزي ژباړلی وایي: «د ساول پښت په غلطه له جودا (یهودا)څخه ښوول شوی دی. په داسې حال کې چې د تورات (Old Testament) له مخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه د بنجامن ټبر ته منسوب و. د تورات په هېڅ ځای کې د دې ذکر نه شته چې افسانوي ارخيا او ارميا به د ساول د زوزات څخه وي.... نه د ارميا او نه د افغان نوم او يا هغه ته ورته بل نوم د حضرت داود د نوميالیو کسانو په ډله کې ليدل کيږي.»۴۵

کاکړ دا روايت، چې ګواکې خالد بن وليد د قيس په مشرۍ د غور افغانان مدينې ته بللي وي، هم بې بنسټه بولي. دی وايي چې خالد بن وليد دغسې تاريخي شخص و چې کړنې يې په ډېرو کتابونو کې ثبت شوې دي. د دغو کتابونو له مخې خالد بن وليد يهود نه و، بلکې د عربو د قريشو د لوی ټبر د مخزوم د څانګې نه و. نوموړې په ۶۲۵ هجري کال د احد په جنګ کې د پېغمبر(ص) پر ضد جګړه کې برخه اخېستې چې د هغې په پايله کې مسلمانان په زياته اندازه د ده په قوماندنې مات شوي وو. خالد بن وليد تر ۶۲۹ هجري کال پورې د پيغمبر(ص) او اسلام مخالف و. په همدې کال ده د عمر بن العاص سره د حضرت محمد(ص) پيغمبري ومنله. بل کال (۶۳۰) مسلمانانو په جنګ سره مکه ونيوله. کاکړ زياتوي چې په دغه حال کې مسلمان خالد ته ممکنه نه وه چې په دومره لنډې مودې کې افغانان مکې ته حاضر کړي. برسېره پردې که خالد او ملګري يې يهودان وای، هغوی به ولې له حضرت محمد(ص) سره د مکې په نيولو کې مرسته کړې وای، ځکه چې د ده په امر سره د مدينې يهودان ځپل شوي وو.

جان ملکم هم د فارس په تاريخ کې د پښتنو د اصل او نسب په هکله د دوی خپل دوديز روايت ردوي او ليکي: «هېڅ داسې کومه کتيبه نه ده پيدا شوې چې دا عقيده تاييد کړي چې پښتانه د يهودانو له نسله څخه دي. او د دوی خپله مبهمه عنعنه په داسې يوه موضوع کې د مسلم حقيقت په حيث نشي منل کېدلی.»۴۶

بل ستر پوه او ختيځ پېژندونکی ب. ډورن دی چې د پښتنو د تاريخ او ژبې په هکله يې کره او ژورې څېړنې کړې دي. نوموړې د پښتنو دوديز روايتونه

ناسم بللي او ليکي: «دا چې فارسي ژبي مورخين پښتانه د يهودو له نسله ګڼي دا پرته له يوې خبرې د کوم بل شي ثبوت نه شي کېدی او هغه دا چې دا ليکوالان روايات، پرته له دې چې ماهيت يې مالوم کړي، د خپل دود په اساس، د مسلمو حقايقو په توګه ثبتوي.»۴۷

دغه راز ډورن وايي «دا چې د افغانانو او يهودانو نومونه سره يو شی دي د دې دليل دا دی چې افغانان مسلمانان دي. د مسلمانانو او يهودانو ډېر نومونه ګډه تاريخي او قومي منبع لري، دا چې د افغانانو څېرې بېخي يهودانو ته ورته دي دا هم د دې دليل نه شي کېدی چې پښتانه د يهودانو له نسله دي. دی د خپلې خبرې د تاييد لپاره د جان ملکم دا عبارات را اخلي چې «که د دوو ولسو د څېرو سره ورته والی د دليل کېدی شي چې هغوی دې د عين نسله وي، هلته نو بيا کېدی شي چې کشميريان هم د خپلو څېرو له امله د يهودانو له نسله وبلل شي ځکه چې يو شمېر غربيان کشميريان هم، کټ مټ يهودانو ته ورته بولي.»۴۸

ويليم جونز وايي چې «پښتانه له کوم بل ملک نه افغانستان ته نه دي تللي بلکې... د لرغوني پاروپاميزاد (ياني مرکري افغانستان او شاوخوا سيمو) اصلي او ځايي اوسېدونکي دي.»۴۹ ډرون وايي چې «تاريخ دا ثابته کړې ده چې د غزنوي سلطان محمود د واکدارۍ په وخت کې او تر هغه نه ډېر پخوا دوی (افغانان) په هغو کلاوو کې اباد وو چې تر اوسه په کې ميشته دي.» ۵۰ ډورن دا روايت هم ردوي چې ارمني اغوانان او پښتانه يو شی دی دوی دوه بېخي سره جلا ولسونه بولي. ډورن د خپلو څېړنو له مخې دې پايلې ته رسي چې پښتانه د هندو-اروپايي د ولسونو د سترې کورنۍ غړي او هم ځانته يو لرغونی ولس دی.

پدې ترتيب تاريخي حقايق دا ثابتوي چې پښتانه په اصل کې اريايان او د لرغونو زمانو نه په همدغه وطن کې اوسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم د ژبو د اصل او پرتله کولو له اړخه

ژبپوهنه د ژبو خپلوي د غږ (فونیتیک)، لغت او ګرامر په ساحه کې ښيي. د پښتو ژبې د اصل او د نورو ژبو سره د پرتله کولو له اړخه د علمي څېړونو پايلې په ډاګه کړې چې پښتو د افغانستان لرغونې ژبه او د ژبو په اريايي کهول پورې اړه لري چې د دې کتاب په دريم څپرکي کې به پوره رڼا ورباندې واچول شي.

دریيم د نسب پوهنې له اړخه

د دې اړخه سيانس پوهان د وينو د نمونو د لابراتواري معاينو له مخې د بېلو بېلو قومونو نسبي نږدېوالی ثابتولی شي. د ښه مرغه د پښتنو پخوانی افسانوي روايت د (D N A) لابراتواري معاينو له مخې هم بې بنسټه وخوت. پدې هکله څېړونکي ښاغلي نثار احمد صمد « پښتانه اصلاً څوک دي؟» تر سرليک لاندې پخپله څېړنيزه ليکنه کې چې د لر او بر سايټ کې خپره شوې ده پدې هکله مهم مالومات راټول کړي دي چې لنډيز يې لوستونکو ته وړاندې کوم:

برتانوي پوهاند تيودر پرفيټ په ۲۰۰۸ او ۲۰۰۹ کلو کې د يو شمېر پښتنو پر (D N A) يو لړ لابراتواري معاينې تر سره کړې خو دا يې ثابته نه کړه چې پښتانه د بني اسراييلو سره د وينې تړاو لري.

همدارنګه په ۲۰۱۰ کال کې د هندوستان د ارثي علومو ماهرې شهنازعلي د مليح اباد په سيمه کې چې هلته ګڼ شمېر اپريدي اوسيږي د زياتو پښتنو د وينو نمونې د اسراييلو د ټکنالوجی په انستيتوت کې د کره کتنې او څېړنې لاندې ونيوې چې په پايله کې دا ښکاره شوه چې پښتانه د اسراييلو سره د وينې تړاو نه لري.

په اسراييلو کې د يورشليم د پوهنتون د بشر- پېژندنې د څانګې يوې

څېړونکې مېرمن شيلوا نيبل وايي چې که څه هم پښتانه د روايتي او شفاهي تاريخ له مخې ځانونه په وياړ سره بني اسراييل بولي خو د (D N A) څېړنې د دوی د وينې تړاو د يهودیانو سره نه باوري کوي.

د لکنهو د پوهنتون يو استاد نورس اپريدي هم د پرله پسې زيار سره سره ونه کړای شول چې د وينو د نمونو د څېړنو له مخې د پښتنو تړاو د يهودو سره وښيي.

پدې هکله وروستۍ لابراتواري کتنې د امريکا د حکومت وارثتي شورا له خوا په ۲۰۱۲ کال تر سره شوې. دغه ټيم د افغانستان او پښتونخوا د څو سوو پښتنو د وينې نمونې واخېستې او د يو لړ کره لابراتواري کتنو پايلې د ۲۰۱۲ کال د مارچ په اتويشتمه اعلان کړې او وويل چې نننی پښتانه د پخواني اسراييلو سره د نسب تړاو نه لري، بلکې اوسني پښتانه د پنځو زرو کلو راهيسې دلته اوسيږي . دا يې هم زياته کړه چې پښتو ژبه نه سامي ده نه خارجي، بلکې د اريايي څانګې څخه ده چې په هندو-اروپايي کهول پورې اړه لري.

اوس به دا موضوع د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په دغو ټکو پای ته ورسوو: «د دغو واقعيتونو په رڼا کې دغه روايت چې پښتانه په اصل او نسب کې يهود دي، يوازې د ذهن او بد نيت زېږنده کيږي، نه تاريخي واقعيت. اوس که يو څوک سره له دې هم پښتانه د دغه جعلي روايت پر بنسټ بني اسراييل ګڼي هغه به په اصل کې د لوستونکو، تاريخ، [ژبپوهنې، نسب پوهنې] او رښتينتوب پروا نه لري.» ۵۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېیم څپرکی

پښتو ژبه

د مخه تر دې چې د پښتو ژبې په هکله وغږېږم غواړم د پیرمحمدکاروان شعر چې د پښتو ژبې ځینې ځانګړتیاوې یې ډېرې ښکلې انځور کړې دي لوستونکو ته وړاندې کړم.

پښتو

ډکه د جمال او د جلال غرنۍ ژبه ده
وایې وره پښتو د مستانه موسیقۍ ژبه ده

ډول سره چې غبرګه شي ګډا ګډا ګډا شي نو
چوپړو ګړنګونو کې یو شور شي او غوغا شي نو
والوزي یو سیل شي د مرغیو په هوا شي نو
څښې د نښترو ورته ګډې په شغا شي نو
درد لري د مینې د شپونکي د شپېلۍ ژبه ده

خرپ د سپینې تورې چې په برم او په پرتم کې شي
حسن په درخو کې شي سرشاره په ادم کې شي
ناڅاپه نغمه شي د رباب په زیر وبم کې شي
چیغه شي ټپه په خوبولي شومادم کې شي
ستوري ورته غږ دي، د اسمان د سپوږمۍ ژبه ده

مسته په څپو څپو او مسته له سیلابه ده
ښکاري راوتلې د سندرو له دریابه ده
ته وا بلبلانو راایستلې له کتابه ده
واه په تغزل کې ښایستوکې تر ګلابه ده
جوړه ترې لنډۍ شي د درنې ملالۍ ژبه ده

سر باندې یې لمر او سپوږمۍ کینې د غره څوکه شي
کله هم د غرونو د باغچې زرکانو کوکه شي
ګورې چې سپېره غلیم ته تېره د تورې څوکه شي
زلفې د معشوق انځوروي د قلم نوکه شي
جار د شرنګېدلې دریابې شاعرۍ ژبه ده

هر څو که د غرونو د اوبو غونډې بې رنګه ده
پښې یې په اغزو ایښې دي سرې وینې ګلرنګه ده
پاس د ګل منار ته ورختلې دنګه ده
ډېره خواږه اروه ده وا پېغله غنمرنګه ده
جار یې شم کاروانه د خوږې ښاپېرۍ ژبه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس بـه پښـتو ژبـې تـه، چـې یـوه لرغـونې اریـایي ژبـه ده، لنـډه کتنـه وکړم..تاریخ پوهان وایي چې اریایان د نن نه شپږ زره کالـه د مخـه پـه یـوه ژبه ګړېدل، چې هېڅ څرک یې ندی لیدل شوی، خـو وروسـته د اریـایي ژبـو څېړونکو د اریک پنامه یاده کړېده. اریایان چې سره ډلې ډلـې او بېـل شـول، ژبې یې هم ډېرې او بېلې شـوې. اریایـان چـې پـه اسیا او اروپـا کـې خـورې ځانګې لري او ژبې یې سره ورته او په اصل کې سره یو دي، د هندو-اروپـایي پنامه یادې شوې دي.

د پښتو اصل یا ریښه

د پښتو ژبې د اصل او ریښې په هکله د نظریاتو توپیر هم ډېر دی. پښتو چـا د دیوانو ژبه بللې ده، ځینو سامي، ځینو اریایي او ځینو بیـا د اریـایي ژبـو پـه بېلو بېلو څانګو پورې تړلې ده.

د «تذکراة الملوک» لیکوال وایـي چـې «ځینـې روایتونـه وایـي چـې افغانـانو خپله ژبه له دېوانو نه زده کړه»۵۲

سر ویلیم جونز پښتو له سامي ژبو سره ورته بللې ده هنري راورټي هم وایـي: «پښتو زما په خیال د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري» ۵۳

کلا پروټ لومړنی وتلی ختیځ پېژندونکی دی چې دا نظریه یې رد کـړه چـې پښتو له سامي ژبو سره تړلې ده دی لیکي چې «د پښـتو او سـامي ژبـو تـر منځ نه په کلیماتو کې اندکترین شـباهت شـته او نـه پـه ګرامـري جوړښـت کې.»۵۴

م. الفنستون هم په ۱۸۱۴ کې د ویلیم جونز دا نظریه چـې د پښـتو او عـبري ژبو تر منځ ورته والي شته رد کړه. نوموړي د پښتو دوه سوه اتلس کلیمـې د یو شمېر نورو ژبو د انډولو کلیمو سره پر تله کړې خو له دغو کلیمو نه یـوې هم له عبراني او یا کلداني سره ډېر لږ ورته والی نه درلود.۵۵

جان مالکم هم الفنستون ته ورته نظر لري او وایي «چې د عبري او پښـتو یـا

د افغانـانو د معـاصرې ژبـې تـر مـنځ د نـږدې والي هـېڅ څـرک نـه لیـدل کیږي»۵٦.

برنارډ ډورن د خپلو ژورو او علمي څېړونو له مخې دې پایلې ته رسیږي چـې پښتو له هېڅ سامي ژبو سره څه اړیکه نه لري.

دې پوهانو نه یوازې دا نظریه چې پښتو ژبه د سامي ژبو د کـورنۍ څخـه ده په کلکه رد کړه بلکې دا یې هم په ډاګه کړه چې پښتـو یـوه هنـدو-اروپـایي ژبه ده چې د هندو-اریایي ژبو په ختیځه څانګه پورې اړه لري.

په دغو پوهانو کې بیا هم کلا پروټ لومړی لوېـدیځ څېړونکـی دی چـې دې پایلې ته ورسېد چې «پښتو بې شکه د هندو جرمانیک ژبو د سترې ډلې یـوه څانګه ده.»۵۷ د ژبنیو څېړنو لوی عالم پاټ هـم پښـتو پـه ټینګـه د هنـدو-اروپایي ژبو په لیکه کې ودروله. همدارنګه ډورن پښتو یوه سوچه اریایي ژبه وبلله او وایي چې پښتو د هندو فارسي ژبو په لویه کورنۍ پورې اړه لري.۵۸

خو چې څومره د ژبو پرتلیزې څېړنې د علم بنه نیوله د ژبـو څېړنـه هـم کـره کېدله. د پښتو څېړونکي دې ته هم پوره ځیر شول چې دا جوتـه کـړي چـې پښتو د اریایي ژبو په کومه څانګه پورې اړه لري.

لومړی لوېدیځ لیکول رابرټ لیچ دی چـې د پښـتو او سنسـکرت د اوازونـو د پرتلنې وروسته په ټینګار دې پایلې تـه ورسـېد چـې پښـتو د سنسـکرت بنـه لري. بل پوه رودولف هورنل دی چـې د خپلـې تـاریخي-پرتلیـزې څېړنـې پـه پایله کې پښتو د هندو ایـراني ژبـو لـه هنـدي څـانګې اړونـده وبللـه. هورنـل برسېره پر دې له ځینو ګادي ژبـو سره د پښـتو او نورستـاني ژبـو سره ځینـې ګډې ځانګړنې په ګوته کړې او وېې لیکل: «چې مګادي پراکرت او پښـتو او کافري ژبې په لرغونې زمانه کې بېخـي سره نـږدې وې او حتـی یـوه ژبـه یـې جوړوله.»۵۹

په پښتو کې د هندي اریایي ژبو ځانګړتیاوې دومره جوتې او ښکاره دي چې فرانسوي لوی ختیځ پوه ډارمستټر په لومړي سر کې هم پښتو د هندوایراني

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو په هندي څانګې پورې وتړله. پوهان پدې نظر دي چې پښتو ژبې ته د هندي ژبې زياتې ځانګړتياوې ننوتل د موريا د واکمنۍ اغېز ګڼي چې نږدې سل کاله اوږده شوه. برسېره پردې پښتانه د هندوستان سره د اوږدې مودې راهيسې ګاونډي وو او ګډه پوله يې ورسره لرله. د دوی تر منځ تماسونه هم د دې لامل شول چې د دوی ژبې يو پر بل اغېز وشيندي. دا هم بايد ياده کړو چې زيات شمېر پښتانه هندوستان ته تللي او هلته يې واکمني کړې او دغو پښتنو د روه سره تګ راتګ درلود چې يو د بل پر ژبو يې اغېزې درلودې.

لومړی پوه چې پښتو يې د هندو-ايراني ژبو له ايراني څانګې پورې وتړله شيلي ډيور دی. ده پخپل اثر «د مقايسوي فيلولوژی اجمال» کې وايي چې د افغانستان ژبه ياني پښتو د ايراني ژبو په څانګه پورې اړه لری خو ځانته يې په يوه ځانګړې او نوښتي لاره وده ورکړې ده.٦٠

ماکس ميولر بيا پښتو د ايراني ژبو په ختيځې ډلې پورې وتړله او په دې ترتيب يې له «زند» سره ونښلوله

خو ډاکټر ارنست ټرومپ، پوهاند اډلينګ، شيلي ډيور، او نور پښتو د هندي او ايراني ژبو تر منځ يوه خپلواکه او مستقله ژبه بولي.

خو ډارمسټټر په تفصيل سره پښتو او زند سره پرتله کړې او دې پايلې ته ورسېد چې پښتو د زند سره دومره نږدې تړاو لري لکه نوې فارسي يې چې د زړې فارسی سره لري.

د اريايي ژبو نامتو ژبپوه مارګن سټېرن د ډارمسټټر نظر په بشپړه توګه منې خو په همدغه ان کې دی پښتو په ختيځو ايراني ژبو کې د ساکانو لرغونې ژبې ته دومره نږدې بولي او وايي چې پښتو په اصل کې د ساکا يوه لهجه ده. د مارګن سټرن په نظر «پښتو بې لدې چې له ساکي ژبې سره وتړله شي بل کېدون نه لری.»٦١ د نوموړي په اند پښتو په اصل کې د اريايي د هغې شمال ختيځې ژبنۍ ډلې يوه برخه ده، چې د پاميري ژبې او د سرخ کوتل د

ډبرينې ليکنې بخدي ژبې د هغه اوسني تمثيل کوونکي دي. د کاکړ په وينا پښتانه چې د ګړنې ډلې په توګه هر وخت له اريايي ټبر نه بېل شوي دي ممکن اول په بخدي کې څرګند شوی وي. په هر حال، له پاميري غرنيو خلکو او له داديکا سره د دوی په ګاونډيتوب کې پوښتنه او شک نه پيدا کيږي. د مخه مو وويل چې په مخزيږدې پنځمې پېړۍ کې بخدي د هخامنشيانو د واکمنۍ لاندې و خو پښتو د ژبې په توګه تر هغه د مخه هسکه شوې وه چې تاريخي ښېلګې يې دا دي: زرينه او تنۍ. کاکړ وايي چې «که ساکي ژبه پاتې وای په دې اړه به څرګند حکم شوی وای خو د نالوستو او پوونده ژبه نه ده راپاتې. راپاتې کليمې يې د ګوتو په شمار دي. دوه کليمې يې زرينه او تنۍ هغه دي چې اوس هم په پښتو کې هغسې ويل کيږي، چې دوه نيم زره کاله د مخه په ساکاوو کې ويل کېدې. زرينه د ساکا د کومې څانګې ملکه وه او هغه په خپلو خلکو دومره ګرانه وه چې د مړينې وروسته يې وطنوالو د سرو زرو مجسمه ورله جوړه کړه. تنۍ د ساکاوو په وخت کې د منځنۍ اسيا د اوسني سردريا نوم و او اوس د افغانستان په پکتيا کې د يوه پښتون ټبر نوم دی.»٦٢ دی دا هم وايي چې د امو نوم هم د ساکا د هاما ورګه لنډه بڼه ده.

پدې ترتيب سره پوهانو د نويو څېړنو له مخې ثابته کړه چې پښتو د سامي او عبراني ژبو سره تړاو نه لري بلکې يوه لرغونې اريايي ژبه ده چې د هندو-اريايي ژبو په ختيځه څانګه.پورې اړه لري.

پښتو د ژبې په توګه

د ډاکټر کبير ستوري د څېړنې پر بنسټ د هرې ژبې توان د هغې د ګړونو يا تورو د شمېر له مخې او د ژبې وده د لغاتو د پانګې له مخې چې يوه ژبه يې لري ټاکل کيږي. په نورو ټکو هر څومره چې د يوې ژبې د ګړونو يا غږونو ياني د تورو شمېر زيات وي هغومره د دې ژبې توان هم زيات وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دغه دا مانا نه لري چې یوه ژبه چې توان یې زیات وي هغه د هرو مرو پرمختللې وي. دا پدې پورې اړه لري چې یوې ژبې ته څومره کار شوی دی.

پښتو د ږغونو له مخې ډېره بډایه ده چې دا یې د توانمندۍ بنسټیز لامل دی. ځکه پښتو یوه توانمنه ژبه ده چې نه یوازې یې د تورو شمېر ان د نړۍ د ډېرو پرمخ تللو ژبو لکه انګلیسۍ او جرمنۍ نه زیات دی بلکې د افادې غښتلی توان هم لري. خو څرنګه چې پښتو ژبې ته کار نه دی شوی نو وروسته پاتې او د ویبو (لغاتو) پانګه یې لږه ده.

پښتو د نورو اریایي ژبو په څېر یوه اوښتونکې ژبه ده یا په نورو ټکو داړولو او اشتقاق وړتیا لري. په کلیمو پورې مختاړي(پریفکس) او وروستاړي (سوفیکس) نښلي او راز راز نورې کلیمې ورنه جوړیږي. د بېلګې په توګه:د تون او ځی د وروستاړو په مرسته:

درملتون، پوهنتون، وروکتون، لېونتون او نور

کتنځی، پوهنځی، ښوونځی، پخلنځی او نور

پښتو د خپل ګرامري جوړښت له امله ډېره بډایه ده. فعلي سیستم یې د انګلیسي ژبې سره پوره ورته دی، د نوم حالت یې هم پراخ دی

په پښتو ژبه کې دنر او ښځې توپیر د نورو اریایي ژبو په پرتله زیات دی. دلته به بېځایه نه وي چې د روسي الګزاندر هماګایف مرکې ته چې په ۱۹۹٦ کال کې یې د ډاکټر کبیر ستوري سره په جرمني کې کړې وه او نوموړی هغه وخت د ازبکستان د راډیو د پښتو څانګې مشر و، پام واړوم. دی وایي چې:«ما په یوه مجله کې لوستي و چې د پښتون قام د ژبې پښتو د ګرامر په مرسته د وید د کتاب الفاظ چې په سانسکرت ژبه لیکل شوی دی مانا کېدای شي. زما له دې ژبې سره مینه پیدا شوه چې دومره پخوانۍ ده او ګرامري قاعدو یې پر پخوانیو ژبو اغېزه کړې او اوس اولس پرې غږیږي. نو د ژبو په انستیتوت کې مې زده کړه.»٦٣ دی زیاتوي چې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر د نورو ژبو پرتله زیات دی .ښځې د ځان لپاره الفاظ په

بل ډول کاروي. الګزاندر هماګایف په بشپړه توګه سم وایي او لاندې بېلګې د ده خبرې تاییدوي.

د ژبې نوم	مونث مفرد	مذکر مفرد
پښتو	راغله	راغی
پاړسو	امد	امد
روسي	пришла	пришел
انګرېزي	came	came

د ژبې نوم	مونث جمع	مذکر جمع
پښتو	راغلې	راغلل
پاړسو	امدند	امدند
روسي	пришли	пришли
انګرېزي	came	came

مورږ وینو چې په مطلقه تېره زمانه کې په مفرد حالت کې د ښځې او نر توپیر په پښتو اوروسي ژبو کیږي او په پاړسو او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي. د جمعې په حالت کې یوازې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر کیږي او د پاړسو، روسي او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي.

اوس به د صفت حالت وګورو.

د ژبې نوم	مونث مفرد	مذکر مفرد
پښتو	ښکلې	ښکلی
پاړسو	زیبا	زیبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

روسي	красивая	красивый
انګرېزي	beutiful	beutiful

د ژبې نوم	مونث حمع	مذکر جمع
پښتو	ښکلې	ښکلي
پارسو	زیبا	زیبا
روسي	красивые	красивые
انګرېزي	beutiful	beutiful

موږ وینو چې صفت هم په مفرد حالت کې د ښځې او نر تـوپیر پـه پښتو اوروسي ژبو کیږي او په پارسو او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي. د جمعې په حالت کې یوازې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر تـوپیر کیـږي او د پارسو، روسي او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي.
دا یو څو بېلګې ښیي چې همګایف په بشپړه توګه سم وایي چې په پښتو ژبـه کې د ښځې او نر توپیر د نورو ژبو په پرتله زیات دی.
په پښتو ژبه کې د نورو اریایي ژبو پرتله د لغاتو ولې (ریښـه) هـم ژوره ده. د بېلګې په توګه:

پښتو	ورور	وراره	ورېره	وریندار
پارسو	برادر	برادرزاده	برادرزاده	ینګا
روسي	брат	аплемяник	племяниц	сноха
انګرېزي	brother	neef	nice	sister in low

پورتنۍ بېلګې ښیي چې په پښتو ژبه کې د نورو ژبو پرتله د لغاتو ریښـه ژوره ده.

پښتو د خپل طبعیت له مخې یوه سندریزه ژبه ده چې مسته او د جـوش نـه ډکه موسیقي لري. موسیقي د انسان د ننني نړۍ د بیانولو اغېزمنه وسیله ده. موسـیقي د روح غـذا بلـل کیـږي. د پښـتو مسـته او د جـوش نـه ډکـه موسیقي د خوند برسېره اورېدونکو ته ځانګړې انـرژي او ځـواک ورکـوي او پخپل ځان یې ډاډه کوي. پښتو موسیقي د مهاجرت پر مهال او په ځانګړې توګه په وروستیو څورلسـو کـالو کـې د قـدر وړ وده او پرمختـګ کـړی دی. افغان شاعران، کمپوزیتـوران، سـندرغاړي د مهـاجرت پـر مهـال د نـړۍ پـه ګوټ ګوټ کې د نړۍ د نورو هېوادو د خلکو د موسیقۍ سره اشنا شـول؛ د خپلو دودیزو وطني موسیقي الاتو برسـېره د نـورو هېـوادو د موسـیقي الاتـو سره هم بلد شول؛ دوی د نورو خلکو د موسیقۍ، او موسیقي الاتو او سندرو د طرزونو نه هم ګټه پورته کړه؛ خپلـه موسـیقي یـې بـډای او د سـندرو بیـل بیل طرزونه یې خپلې ژبـې تـه راوړل. اوس د پښـتو مسـته او د جوشـه ډکـه موسیقي او سـندرې نـه یـوازې پـه نـړۍ کـې اورېـدونکي لـري بلکـې بهـرني سـندرغاړي د پښـتو سـندرې هـم وایـي. د موسیقي پوهـان وایـي چـې ښـه کمپوز، دښه شعر ټاکل او ښه غږ د ښې سندرې مهم توکي دي خـو دا هـم بایـد ووایـم چـې د افغـان ښـځینه سـندرغاړو د ښـکلا پلوشـې د پښـتو ژبـې سندرې لا زیاتې خوندورې کوي او دوی د خپلـو ورونـو سره اوږه پـه اوږه د پښتو سـندرې د نـړۍ ګـوټ ګـوټ تـه ورسـولې. یـو بهـرني اورېـدونکي پـه انترنېټ کې د خدای بخښلې ایمن اوداس د (زما د مینې نـه توبـه ده بیا بـه نه کړم مینه) د سندرې لاندې په انګیسي ژبه لیکلي و: زه د پښـتو ژبـې پـه ټکي نه پوهېږم خو د پښتو موسیقي مـې خوښېږي او دې سـندرغاړې تـه د درناوي سر ټیټوم.
پـدې توګـه پښـتو د خپلـې توانمنـدۍ او د خپـل بـډای ګرامـري جوړښـت، غښتلې افادې او د مستانه موسیقۍ له مخې یوه پیاوړې ژبه ده.
د کاکړ په وینا په لرغونو وختو کې پښتانه د نورو قومونو د لیکوالو له خوا یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای بل ځای په نامنظم ډول ثبت شوي او ان د دوی ژبه هم په لرغونو مهالونو کې نه ده څېړل شوې. هغه اثار چې پښتانه او پښتو ژبه په کې په نسبي توګه په منظم ډول بيان شوي دي په اسلامي دورې پورې اړه لري. اوس به د دغو اثارو په رڼا کې پښتنو او پښتو ژبې ته لنډه کتنه وکړم تر څو لوستونکي د پښتنو او پښتو ژبې تاريخ يو لنډ انځور تر لاسه کړي.

د پښتو ژبې اثار د نورو ژبو په څېر د يوې خوا د نيواکګرو د يرغلونو او تاړاکونو په پايله کې د منځه تللي او د بلې خوا د ځينو دښمنو ګاونډيو هېوادو په تيره بيا ايران له خوا زموږ د تاريخ او معنوي شتمنيو د منځه وړلو په نيت تباه شوي دي. برسېره پردې پښتنو علمي اثار په نورو ژبو او په ځانګړې توګه په پاړسو او په وروستيو کې د پاړسو په څنګ کې په اردو هم ليکلي دي چې په دې توګه يې خپله ژبه کمزورې کړې او د هغې په پايله کې خپله نور هم کمزوري شوي دي. خو بيا هم هغه څه چې تر اوسه لاس ته راغلي دي د هغې نه هم ښکاري چې پښتو يوه لرغونې او توانمنه ژبه ده.او شتمن ادبيات او بډای فولکلور لري او په لنډ ډول به ورته کتنه وشي.

د پښتو ژبې فلکلور ډېر بډای دی چې د يوه پښته بل پښت ته سينه په سينه لېږدول کېږي او د پښتنو د ټولنيز ژوند رښتينی انځور وړاندې کوي. لنډۍ، چې يوازې د پښتو ژبې نيکات (ميراث) دی او د نړۍ په نورو ژبو کې نشته، پښتو يې يوه بې جوړې ژبه ګرځولې ده. په لنډيو کې د پښتني ټولنې د ژوند بېل بېل اړخونه انځور شوي او د پښتنو د احساساتو، خيالونو، تصورونو او فکرونو هينداره ده. د بېلګې په توګه:

زما به خپل وطن يادېږي
که د جنت په منارو ولاړه يمه

تاسو دغه ساده کليمو ته وګورئ چې د لنډۍ په ښه پييل شوي او د وطن سره د مينې ژور احساس په داسې قوت سره بيانوي چې د جنت په شان

ايډيال ژوند نشي کولی د وطن نه د بيلتون له کبله د پښتنې مېرمنې زړه وربانډې اوبه وچښي او معنوي غوښتنې يې پوره کړي نو ځکه پخپل وطن پسې ځوريږي او کړيږي. غواړم لاندې لنډۍ چې ما ليکلې ده ثبت کړم چې ورکه نه شي.

هالنډ په سرو ګلونو پټ دی
زما زړګی په شکي کې بند دی را به شينه

دا لنډۍ ما هغه مهال خپلې کور ودانې ته د خپل ليک په سر وکښله چې د هالنډ د مهاجرينو په کمپ کې مې د سياسي پناه په هکله مثبت ځواب تر لاسه کړ او دا هيله را ته پيدا شوه چې د خپلې کورنۍ سره به يو ځای شم. زه دا وخت د درونتن د ښار نه کمپ ته راغلم او په لاره کې کرل شوي مځکه د رنګا رنګ ګلونو په پټيو پوښلې وه. په هالنډ کې زيات ګلان کرل کيږي او د هېواد د صادراتو يو مهم توکی جوړوي. له دې کبله هالنډ د نړۍ ګلبڼ نوميږي. دا ليک مې خپلې کور ودانې ته چې دا مهال د سوويلي وزيريستان د شکي په ښکلې دره کې د خپلو ماشومانو سره اوسېده ليکلی و. دا لنډۍ ما د هغې لنډۍ په ښه وليکله چې په کوچنيوالي کې مې ډېره اورېدلې وه:

ارګون په زيړو ګلو پټ دی
زما جانان په کشمير بند دی را به شينه

د پښتو ژبې متلونه، کيسې او نور شفاهي ادب دومره بډای دي چې د ليکلي ادب په ساحه کې کمی پوره کوي شايد همدغه کمی د پښتو ژبې د خلکو ژبني ادب د بډايتوب لامل هم وي.

د مخه مې يادونه وکړه چې د پښتو ليکلي اثار لږ دي او پښتنو زيات علمي اثار په نورو ژبو او په ځانګړې توګه په پاړسو ليکلي دي. الفنسټون وايي چې: «هغه څه چې په پښتو کې ليکل شوي دي، بايد د پښتون ملت د علمي سويې د ښکارندوی په توګه د اعتبار وړ ونه ګڼل شي، ځکه چې دوی تر اوسه هم په دري [فارسي] ژبه ليکنې کوي او نږدې ټول علمي کتابونه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغې ژبې لیکل شوي دي.»۶۴

د پښتو ژبې لرغونی کتاب چې څرک یې تر موږ را رسېدلی دی د «ملینده پنهو» په نوم یادیږي چې اصلي نسخه یې تر اوسه لاس ته نه ده راغلې. پوهاند عبدالحي حبیبي موږ د دغه کتاب نه د خپل کتاب «د ادبیاتو تاریخ» په ذریعه د پوهاند سیلوین د لیکنې په حواله چې د «تخاري او کوچه ژبو» په نامه یادیږي خبروي. د عبدالحي حبیبي په وینا د میلاد په دوهمه پېړۍ کې د باختر یوناني سلطنت پر دوو برخو ووېشل شو چې له هغو څخه منادر نامتو یوناني سالار د هند ډېرې سیمې ونیولې او د هند په تاریخ کې د مالندا پاچا وبلل شو او بودایي دین یې ومانه. د ملیندا پنهو په کتاب کې د یونانیانو پاچا ملیندا او د هندي راهب ناګه سینا تر منځ د هغو خبرو اترو جریان لیکل شوی دی چې په ساګاله (نني سیالکوټ) کې د دوی تر منځ شوې وې. دا کتاب د بودایي دین شرحې او بیانونه لري. اکاډېمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد وایي چې: «دغه مطلب د ملیندا پنهو د پالي ترجمې په پیل کې داسې راغلی دی:

Milinda namasoraja sagala yam parruttame upaganchi nagasenam ۶۵.»

د ملیندا پنهو دا متن پوهاند سیتارام پنډت د کشمیر د نامتو تاریخ په کتاب کې چې «راج ترنګیني» نومیږي او کلهڼه په ۵۴۵ هجري قمري کې لیکلی دی په انګرېزي ژباړلی دی. سیتارام انګرېزي ژباړې په لومړۍ ضمیمه ۷۴۵ مخ کې د ملیندا پنهو کتاب په زړه پښتو بللی دی. د ده خپل عبارت دا دی:

The malinda panho was original written in old pashto of wich no copy is now extand.

ژباړه: د ملیندا پنهو اصلي متن په زړه پښتو کښلی چې اوس یې اصلي نسخه نه ده پاتې.»۶۶

زلمی هېوادمل وایي چې ارواښاد عبدالحلیم پخپل اثر (افغاني) کې د پېښور محمد یونس خان (د پښتنو تاریخ) په حواله لیکي چې ملیندا پنهو په پښتو لیکل شوې چې اصلي متن یې په لاس کې نشته خو خطي نسخې یې په برما، سیام او سیلون کې لیدل شوې او یوه پخوانۍ نسخه یې د سوویلي هندوستان په پالي ژبه چې په څلورمه میلادي پېړۍ کې خطاطي شوې ده، د جاپان د یوه بودایي عبادتځای نه په لاس راغلې او اوس د جاپان د میکاډو په کتابتون کې خوندي ده. دا نسخه د پښتو د اصلي کتاب ژباړه ده. شاید د پښتو ژبې نه نورو ژبو ته د ژباړې د تاریخ پیل پاسنۍ ژباړه وي.

همدارنګه د هندوستان د راجستان د ایالت په یوه عبادتځای کې د څو ژبو د شعرونو یوه ټولګه موندل شوې ده چې یو شمېر شعرونه یې په پښتو دي. زلمی هېواد مل وایي چې د دې ټولګې د موندلو نه روشن لال ملهوتره چې د ال انډیا د راډیو د پښتو څانګې مشر دی خبر کړی دی. ملهوتره وایي چې د دې ټولګې هغه شعرونه چې په پښتو دي په دوناګري لیک کښل شویدي.او د لنډیو غوندې جوړښت لري. که څه هم دا شعرونه تر اوسه څېړل شوي نه دي خو هېواد مل وایي چې د لیک ډول یې سړی په دې باوري کوي چې دا شعرونه به د اسلام د مخه لیکل شوي وي.

د عبدالحی حبیبي د څېړنې له مخې لویکان په زابلستان او غزني کې یوه شاهي کورنۍ وه چې د غلجیانو د قبیلې نه وه او ژبه یې پښتو وه چې د لسان خلجي په نوم یاده شوې او لهجه یې د وزیرو، مسیدو او وردګو ته ورته وه. د لویک شاهي کورنۍ د غزنویانو له خوا د واک نه ولوېده.

د دې کتاب او شعرونو چې تېر شو نو دپښتنو او پښتو ژبې د څېړلو لپاره اړ یو چې د هغو اثارو نه چې پښتانه او پښتو ژبه په نسبي توګه په منظم ډول پکې بیان شوي دي ګټه واخلو. د دغو لیکنو له مخې د پښتو ژبې لومړی شاعر امیر کروړ دی چې د شعر نمونه یې تر لاسه شوې او د غوریانو په دورې پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

غوري پښتانه او پښتو ژبه

د اسلام په لومړیو وختونو کې پښتانه په بادغیس، له هراته د غور تر غرونو او همدارنګه په زابلستان، ګندهارا او د ختیځې پښتونخوا په غرونو کې میشته وو. د دوی ژبه پښتو په دغه وخت کې یوه داسې ادبي ژبه وه چې ښه او پاخه اشعار یې درلودل چې وروسته به پرې وغږیږم.

هغه مهال چې د هندوکش د هغې خوا نه د اریایانو د قبیلو مهاجرت د هندوکش سوویل ته پیل شوی ځینې د دوی نه د سوویل لوېدیځ لوري ته مهاجر او په غور کې استوګن شول. د الفنستون په وینا «ټول منابع پدې موافق دي چې په لرغونو زمانو کې د غور اوسېدونکي پښتانه وو.» دی دا هم وایي چې «دا خبره ښخي یقیني ده چې د غور پاچایان پښتانه او د سوري قبیلې غړي وو.»٦٧ میر غلام محمد غبار هم «شاهان محلي غور افغانستان (منسوب به سلسله سوري های پشتانه)»٦٨ نه یادونه کوي.

د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په وینا د غور یا غر کلیمه پښتو ده چې د وخت په تېرېدو غرج او غرش باندې واووښت او د اسلام په دوره کې په غرجستان، غرچستان او غرشیستان باندې یاد شو. غور په تاریخ او افسانه کې د اریایي قبیلو د مهاجرت له وخت نه چې د هندوکش د هغې خوا نه د هند په لوري کېده مشهور شو. د دغه مهاجرت په یون کې د هغوی نه ځینې اول د لوېدیځ په لور (بامیان او غرجستان) او بیا د سوویل-لوېدیځ په لور یاني په غور کې تیت شول.٦٩

سوریان د غور د پښتنو یو ټبر دی چې لرغوني افسانوي شخصیت ته منسوب دی چې فردوسي ضحاک او پښتنو د «تاریخ سوري» په حواله

سهاک بللی دی. د ضحاک یا سهاک له اولاده دوه وروڼه وو چې مشر یې سور او کشر یې سام نومېده چې لومړی پاچا او دوهم د لښکر مشر و. داسې ښکاري چې د اسلام د مخه د زور قبیلې دین د لمر نمانځنه وه. کاکړ وایي «د سیستان ساکا د عربو د یرغل په وخت کې نه زردشتي او نه بودایي وو. دوی په ځانله محلي خدای زون (Zun) معتقد وو.» ٧٠ د اسلام د مخه د دوی کورنۍ په غور پاچاهي کوله. د دوی یو مشر چې ماهوي سوري نومېده د اسلام په لومړیو کې د مروې مشر و. ماهوي سوري د ساسانیانو اخرنی پاچا دریم یزدګر دخسرو نومي ژندرګري په ذریعه چې د عربي سوبمنو نه تښتېده په مروه کې وواژه. ماهوي سوري د حضرت علي (رض) له خوا په کوفه کې د مروې په پاچاهي ومنل شو.

د عبدالحی حبیبي په وینا د غور د سوریانو کورنۍ هغه وخت چې واکمن یې امیر پولاد د شنسب زوی او د واکمنۍ پلاز یې مندېش و د عباسي کورنۍ په واکمن کېدو کې یې خپلې ټولې لښکرې د ابو مسلم خراساني په ملاتړ ودرولې. امیر پولاد د ابومسلم سره یوځای په هغه مېلمستیا کې ګډون درلود چې ابوالعباس سفاح د بین امیه سره د جګړې کولو په مهال جوړه کړې وه. غوریانو د شنسب له وخته بیا تر سلطان محمود غزنوي او سلطان مسعود تر وختو پورې په غور کې د سوري کورنۍ امارت درلود.

کله چې غزنویانو د لویکانو نه غزني ونیو نو دلته یې د خپلې واکمنۍ بنسټ کېښود. سبکتګین د غزنوي واکمنۍ بنسټ ایښودونکی د زابل د پښتنو د یوه مشر د لور سره واده وکړ او د همدې خپلوی پر بنسټ یې د دغو پښتنو ملاتړ تر لاسه کړ او خپلې واکمنۍ په ټینګتیا کې یې کار ورنه واخېست. د امیر سوري د واکمنۍ په مهال یې په غور برید وکړ خو سوري کورنۍ خپله واکمني وساتله بیا کله چې سلطان محمود غزنوي چې مور یې همدغه پښتنه وه، په غزني کې پاچا شو او د دغو پښتنو په مرسته یې په غور برید وکړ او امیر محمد سوري یې د اهنګران په کلا کې کلابند کړ او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېساري مقاومت وروسته یې ونیوه. نوموړي بیا په لاره کې زهر وخوړل او د پردو په لاس بندیتوب نه یې مرگ ښه وباله. پدې ترتیب غزنویانو د زابلي پښتنو د خپلوی نه په گټې اخېستنې سره د غور پښتانه وځپل او د پښتو په زیان یې پاړسو چې د سامانیانو د لنډ مهاله واکمنۍ او وروسته د غزنویانو له خوا د بهر نه د پوځي یرغلونو په پایله کې راغلې ده، وربانديې وتپله او د غور په دربار کې د پښتو په څنگ کې پاړسو هم د دربار ژبه شوه. سلطان محمود غزنوي په ختیځ کې د ملتان د لودي پښتنو واکمني هم وپرزوله او د لودیانو په ځپلو سره یې پښتو ژبه هم وځپله چې وروسته به د لودیانو په څېرکي کې رڼا وربانديې واچوم. په دې ترتیب د سامانیانو او بیا د غزنویانو په واکمنیو کې فارسي ژبې د بهر نه په زابلیانو او د پښتنو په نورو سیمو وتپله شوه، وده یې وکړه او د غزنویانو د اغېز په پایله کې د غور د سوریانو په دربار کې د پښتو په څنگ کې پاړسو هم ځای ونیو.

وروسته کله چې علاءلدین حسېن په فیروز کوه کې پر تخت کېناست نو خپلې لښکرې یې راټولې کړې او په غزني باندې د یرغل په موخه په هغه لوري وخوځېد. د غزني پاچا سلطان بهرام شاه هم د غزني او هندوستان د لښکرو سره د علاءلدین مخې ته وروووت. پدې جگړه کې د بهرام شاه لښکرې ماته وکړه او د غور واکمن غزنی ونیو او ویې سوځاوه اوپه تاریخ کې د جهانسوز په نوم یاد شو.

علاءلدین لومړی پښتون سلطان و چې د افغانستان هېواد یې د یوې اداري لاندې راووست او د فیروز کوه په پلازمینه پورې وتاړه. تر هغه وروسته سلطان غیاث الدین غوري د غور د لویو باچاهانو نه دی چې بیا یې هېواد ته مرکزیت ورکړ چې منځنۍ اسیا د مروې نه نیولې تر هندوستانه او عراقه پورې سیمه یې د غور د فیروزکوه د بیرغ لاندې راوسته. دغه مهال نوموړی د افغانستان ستر او یواځینی امپراتور گڼل کېده. د عبدالحی حبیبي په وینا د ده په وخت کې د بغداد د خلیفه سفیر پیروزکوه ته راغی او د غور سفیر

بغداد ته لاړ شو او ډیپلوماټیکې اړیکې د دواړو هېوادو تر منځ ټینگې شوې. سلطان غیاث الدین د ٦٣ کالو په منگ د هرات په ښار کې مړ او د هرات په جامع جومات کې، چې پخپله یې جوړ کړی و، خاورو ته وسپارل شو.

د سلطان غیاث الدین وروسته سلطان مغزالدین غوري چې په سلطان شهاب الدین باندې مشهور دی، پاچا شو دی یو مدبر شخصیت و او د خپل ورور شاهنشاهي یې وساتله په دې ترتیب وروسته له دې چې د غور پاچاهان پر غزنوي کورنۍ بری وموند د دوی کورنۍد سلطان شهاب الدین تر واکمنۍ پورې واکمنه وه د سلطان مغزالدین د مړینې وروسته د غور شاهنشاهي ټوټې ټوټې شوه د هېواد شمالي ولایتونه، غور او هرات خوارزم شاهیانو ونیول، سیستان د سیمه یزو ملکانو لاسته ورغی او د غزني ولایت، کابل او ختیځې سیمې تر سینده پورې د غوریانو د دربار خدمتگار (تاج الدین یلدوز) چې وروسته به د ترکي غلامانو تر سرلیک لاندې لنډه کتنه ورته وکړم، ونیولې. په پای کې د مغولو تاړاکونو د غوریانو واکمني پای ته ورسوله. د هرات جامع جومات، د غور د جام څلی او د دهلي قطب منار د دوی تلپاتې یادگارونه دي.

د سوریانو ژبه پښتو وه او لکه چې اوس هم ځینې سوري خلک په بادغیس کې پښتو وایي. پښتو ژبه د سوریانو په کورنۍ کې وپالل شوه. پښتو د شعر او ادب ژبه وگرځېده. د سوریانو په دربار کې پښتو درباري ژبه وه. د پښتو ژبې لومړی شعر چې تر اوسه تر لاسه شوی دی د امیر کروړ غوري شعر دی چې د محمد بستي د «تاریخ سوري» په حواله پټې خزانې خوندي کړی دی. امیر کروړ چې یو غښتلی پهلوان و د خپل پلار امیر پولاد سوري د مړینې وروسته د غور په مندیش کې واکمن شو. دامیر کروړ د شعر نمونه:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
په هند و سیند و پر تخار او پر کابل نشبه
بل په زابل نشته له ما اتل نشته ٧١

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسعد سوري د پښتو ژبې نامتو شاعر چې د غور د امیر محمد سوري په وخت کې د ده په دربار کې اوسېده د خپل پاچا امیر محمد سوري په مړینه قصیده ویلې ده چې ځینې بیتونه یې دا دي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر گل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي نار په نار
چې یې ملاوې نه کږېږي په غښتلیو
دا فلک پرې وکا څه کاري گذار
کله غورځوي واکمن له پلازونو
کله کښېنوي په خاورو کې بادار
په سوریو باندې ویر پرېووت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړی په بل دار
د محمود د ژوبلورو په لاس کښېووت
چې غزنه ته یې باتلی په تلوار
ننگیالیو لره قید مړینه ده ځکه:
سه یې والوتله هسک ته په دې لار
په دې ویر د غور وگړي تورنمري سول
په دې ویر، رڼا تیاره سوله د ښار
گوره څاخي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونگي ساندې لی په شورهار
نه هغه زرغا د غرونو، د بیدیا ده
نه د زرکیو په مسا دی کټهار

نه غټول بي زرغونیږي په لاښونو
نه بامي بیا مسېده کا په کوهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې تویوینه
مرغلرې به نیسان نکړي نثار
دا په څه چه «محمد» ولاړ له نړیه
په ویرنه یې سو غور ټول سوگوار
نه ښکاریږي هغه سور د سور په لتو
نه ځلیږي هغه لمر پر دې دیار
چه به نجلیو په نڅا پکې خندله
چه به پېغلو کا اتڼ قطار قطار
لاس دې مات سه اې فلکه چه دې وکا
محمد غندې زمرۍ د مړینې ښکار
شین زړگی فلکه! ولې لا ولاړ یې؟
اې د غور غرونو په څه نسوئ غبار؟
چه زمرۍ غندې واکمن ځي له جهانه
چې څوک نکړي په نړۍ باندې قرار
سخ په تا اې «محمده» د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
ته پر ننگه وې ولاړ په ننگ کې مړ سوې
هم پر ننگه دې په ننگه کا ځان جار
که سوري دې په تگ ویر کاندي ویرمن سول
هم به ویاړي ستا په نوم ستا په ټبار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په جنت کې وه تون زمور واکمنه
هم په تا دې وي ډېر لور د غفار ۷۲

ښکارندوی هم د غوریانو د سلطنتي کورنۍ پیاوړی شاعر او ادیب دی چې د سلطان شهاب الدین غوري په زمانه کې یې ژوند کاوه. ښکارندوی پخپله قصیده کې چې تر موږ رارسېدلې ده په هند کې د سلطان شهاب الدین د تورې ستاینه او د هغه پوځي بریاوې، مېړانه چې د اسلام د خپرېدو په موخه یې کړې وه بیانوي. د ده د شعر بېلګه دا ده:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنې، لمنې شنې شوې
طېلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دي
مرغلرو باندې و ښکلل ښونه
د غټولو جنډې خاندي و رېدي ته
زرغونه ښو کې ناځي زلمي، جونه
لکه ناوې چې سور ټیک په تندي وکا
هسې وګاڼل غټولو سره پسولونه۷۳

د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی قصیدې د زلمي هېواد مل په وینا «د پښتو ادب په تاج کې دوه داسې ښکلي غمي دي چې ښکلا او ځلا به یې تر پېړیو پېړیو پورې تته نشي.»۷۴
د سلطان شهاب الدین غوري په لښکرو کې هند ته د پښتنو د ستانې قبیلې یو تن چې د ښکارندوی هم مهاله و او ملکیار غرشین نومېده هم ملګرى و چې سلیمان ماکو په خپله تذکره کې ورڅخه یادونه کړې ده. ملکیار د پښتنو

جنګیالیو د جنګي روحې د لوړولو په موخه حماسي اشعار ویل چې د سلیمان ماکو «تذکراة الاولیا» کې یې نمونه خوندي او د شعر نمونه یې دا ده:

ښتن مو مل دی اوس مو یرغل دی
هېواد د بل دی غازیانو ګورئ
ښتن مو مل دی ۷۵

بل د غوریانو د دورې بل شاعر تمین کاکړ و چې د علاوالدین سام په زمانه کې ژوند کاوه او د ده یوه سندره په پټه خزانه کې خوندي ده:

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما په کور د ویر ناره سوه
د بیلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ شو ناڅاپه چې بیلتون راغی۷٦

قطب الدین بختیار کاکي هم د پښتنو د مبلغینو نه و چې لاندې سندره یې د یادونې وړ ده: دا سندره د سلېمان ماکو تذکراة الاولیا کې خوندي ده.

ویر مې زړه سوری کړ
راته وګوره ملوکې
په بیلتون کې دې وباسم
له خوږمنه زړګي کوکې
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې۷۷

د تمین کاکړ او د قطب الدین بختیار په دغو سندرو کې پښتني سپېڅلې مینه بیان شوې ده.
د غوریانو د ادب غوره ارزښتونه د وطن د ساتنې او پر دښمنانو د بریو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویاړونه، د خپل وطن، قوم او کورنۍ سره مینه او اسلامي ارزښتونه دي، په دې توګه د غوریانو په دوره کې د پښتنو شاعرانو د روزنې او پالنې ځانګو د شاهانو دربارونه وو. د محمد دوست شینواري په وینا په دغو دربارونو کې د پښتو پرته خلک په نورو ژبو نه پوهېدل. شینواری دا هم وایې چې د بارتولد او بهیقي په وینا امیر مسعود د غوریانو سره د ژباړونکي په ذریعه خبرې کولې.

ترکي غلامان

د مخه مو یادونه وکړه چې د سلطان مغزالدین د مړینې وروسته د غور شاهنشاهي ټوټې ټوټې شوه د هېواد شمالي ولایتونه، غور او هرات خوارزم شاهیانو ونیول، سیستان د سیمه یزو ملکانو لاسته ورغی او د غزني ولایت، کابل او ختیځې سیمې تر سینده پورې د غوریانو د دربار خدمتګار (تاج الدین یلدوز) ونیولې. تاج الدین یلدوز د ترکي غلامانو نه و.

د ترکي غلامانو د اخېستلو او ټاکلو دود د عباسیانو د واکمنۍ په مهال پیل شو. د ابن خلدون په وینا عباسي مشرانو ځکه په ترکانو ډېره ولګوله چې د یوې خوا د خپلې قبیلې ملاتړ ورسره نه و او د بلې خوا په دربار کې د ایرانیانو سیاسي ځواک زیات شو او عرب څنډې ته شول. برسېره پردې د امپراتورۍ پراختیا، د امپراتورۍ په جوړښت کې د بیلو بیلو توکمونو راغونډېدل او ځینې نور لاملونه هم وو. د پورتنیو لاملونو له مخې عباسي واکمن اړ وو چې داسې پوځي ډله چې پوره باور وربانديې وشي د خپل واک د ساتلو لپاره په واک کې ولري. ترکو غلامانو دا غوښتنه پوره کوله او د خلافت د ساتونکو په توګه قدرمن او د عزت خاوندان شول. خو کله چې خلافت مخ په ځوړ شو نو دوی د ګډوډۍ او انارشۍ عاملان شول او دغه شي بدنامه کړل.

دا تجربه د اسلامي نړۍ د نویو او تازه جوړېدونکو واکمنیو مشرانو ته یوه نمونه شوه. هغوی ترک غلامان د شخصي باډیګارډانو په توګه وګمارل او اداري مقامونه یې ورکړل. یعقوب بن لیث صفاري نږدې دوه زره غلامان

لرل، د هغه ورور عمر لیث هم ځوان غلامان رانیول او بیا یې بیلو بیلو مهارتونو او هنرونو د زده کولو وروسته په خپل لښکر کې د قوماندانانو په توګه ټاکل چې ده ته جاسوسي وکړي.

دا دود سامانیانو او غوریانو هم خپل کړ او د خپل ځواک د ټینګولو لپاره یې ور څخه ګټه پورته کړه. ترک غلامان نامتو پوځیان او اداره چیان شول. دوی په وفا او اخلاص کې بې جوړې وو او سوکه سوکه د جنرالانو پوړۍ ته پورته او ځینې د پاچا شخصي خدمتګاران شول.خو د غلامۍ د دغې ټولنیزې موسسې په هکله ډاکټر مبارک علي وایي چې: «د غلامۍ ټولنیزه موسسه د سلطنتي لړیو لپاره ګټوره ثابته شوه. د غلامۍ په برکت پاچایانو لایق او وفادار مریونه لرل چې دوی یې له داخلي او خارجي غلیمانو ساتل. خو دې موسسې منفي نقش هم درلود. کله چې ټول سیاسي قدرت د دې طبقې ګوتو ته ورغی نو قدرت یې د خپلو شخصي مقصدونو لپاره وکاراوه او د سلطنتي کورنۍ یا نظام ګټې یې له پامه وغورځولې. دوی به تر هغه وفادار وو چې پاچا به زورور و. خو کله چې کمزوري پاچایان د واک په ګدۍ کېناستل، نو غلامانو ټول واک په لاس کې واخېست او پاچایان یې مجبور کړل چې د دوی له خوښې سره سم وچلیږي. »٧٨

شهاب الدین غوري ترکي غلامان هند ته راوستل او د ده سره یې د هندوستان په نیولو کې مرسته وکړه. خو کله چې دی مړ شو نو دغو ترکي غلامانو په هند کې د غلامانو د سلطنت بنیاد کېښود. التمش د څلوېښتو امیرانو اداره جوړه کړه چې دی د خپلو مخالفانو نه وساتي. دوی ټول التمش ته وفادار وو. خو د ده د مړینې وروسته سرکشه شول. کله چې بلبن په تخت کښېناست نو پدې کار یې سم سر خلاص شوی و. بلبن غوښتل چې د دې بلا نه ځان وژغوري نو دوی یې ان د خپل د تره زوی په شمول چې د دغو څلوېښتو امیرانو نه و ووژل. پدې ترتیب د دغو څلوېښتو امیرانو په وژلو سره په هندوستان کې د ترکو غلامانو واک پای ته ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پینځم څپرکی

د سلیمان د غرونو په لمنو او نورو سیمو کې پښتانه او پښتو ژبه

پښتانه د لرغونو زمانو راهیسې تر ننه د کسي غره یا د سلېمان د غرو په لمنو کې ژوند کوي. دوی د دغو غرو په لمنو کې د خپل بېساري شفاهي فرهنګ د جوړولو په څنګ کې لیکلي ادبیات جوړې کړې دي چې د سلېمان ماکو «تذکراة اولیا» او پټه خزانه کې یې ځینې نمونې خوندي دي. د دوی اشعار په دریمې او څلورمې هجري پېړۍ پورې اړه لري. شیخ بېټنی د دې سیمې لومړی شاعر دی چې د ده دشعر یوه نمونه د سلېمان ماکو په یادې شوې تذکرې کې خوندي ده.

لویه خدایه لویه خدایه
ستا په مینه په هر ځایه
غر ولاړ دی درناوي کې
ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کې خدایه
لویه خدایه، لویه خدایه۷۹

بل شاعر شیخ اسماعیل دی چې د هغه د شعر نمونې د سلېمان ماکو په تذکره او پټه خزانه کې خوندي دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندې
له خپلوانو نه بیلېږم په سرو سترګو
دواړه سترګې مې په وینو دې ژړاندې۸۰

د دې سیمې بل ویناوال خرشبون دی چې نمونه یې پټې خزانې خوندي کړې ده:

که یون دی یون دی
مخ کې بیلتون دی
له کسي غره څخه ځې
خرشبون دی
د خدای د پاره
خرشبون یاره
زړه مې رپېږي
یار مې بېلېږي
بیلتون یې اور دی
ځان په سوځېږي۸۱

د دریمې هجري پېړۍ په جریان کې د بست د سروان د سیمې یو پښتون چې ابو محمد هاشم ابن الزید السرواني نومېده چې لومړنۍ زده کړې یې پخپله سیمه کې او نورې زده کړې یې په عراق کې پای ته ورسولې، خپلې ژبې ته د خپل استاد ابن خلاد یو عربي شعر په پښتو نظم ژباړلی چې په «لرغوني پښتانه» کې راغلی دی او محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دی. د زلمي هېواد مل په وينا پښتو ژبې تـه د نـورو ژبـو نـه د ژبـاړې تاريخ د دې شعر د ژباړې نه پيل کيږي.

په پټه خزانه کې د ده د يوه ليکلي کتاب نه چې «د سالو وږمه» نوميږي يادونه شوې ده چې د عربي ژبې د اشعارو فصاحت او بلاغت يې بيان کړی و. دا کتاب لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی. کـه دا کتـاب تـر لاسه شي نـو بيا به دا کتاب د پښتو نثر لومړی نمونه وبلل شي خو دا کتاب لا تر اوسه نه دی موندل شوی نو اوس د نثر لومړۍ نمونه د سليمان ماکو د تذکراة اوليا کتاب دی چې د اوومې هجري پېړۍ په پيل کې ليکل شوی دی.

.سليمان مـاکو د بـارک خـان سابزي مـاکو زوی دی چې د ۶۰۰ هجـري پـه شاوخوا کې د کندهار په ارغستان کې ژوند کاوه. ده د پښتنو اولياوو احوال او ويناوې راغونډې کړې دي او بيا يې پخپل کتاب تذکراة اوليا کې خونـدي کړې دي. د دې کتـاب څـو پـاڼې خدای بخښلي استاد پوهاند عبدالحی حبيبي د هلمند په چاپېر کې موندلې دي. په دغو پاڼو کې لکه چې د مخه مې يادونه کړې ده د شيخ بېټني، شيخ اسماعيل، ملکيار غرشين او قطب الدين بختيار کاکي ډېر پخواني شعرونه خوندي شوي دي.

د اوومې پېړۍ په دريمه لسيزه کې يو بل پښتون شخصيت شيخ متي خليلي و چې د ده احوال په محزن افغاني، مـراة الافاغنـه، تـذکراة الابـرار واللشرار، پټه خزانه او نور اثارو کې خوندي دي. ده «د خدای مينه» پـه نامـه کتـاب درلود چې د مغولو تر تاړاکونو پورې موجود و او د ده پـه قبـر بـه پـروت و. دغه کتاب د شيخ متي د عرفـاني افکـارو د بيان هينـداره وه چـې د مغـولي تړاکونو وروسته تری تم شو او څو مناجات يې پټې خزانې خوندي کړي دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

پـه لويـو غـرو هـم پـه دښـتو کـې
پـه لـوی سـهار پـه نيمـو شـپو کـې

پـه غـاړه ږغ او پـه شـپېلکو کـې
يـا د ويرژلـو پـه شـپېلو کـې
ټـول سـتا د يـاد، نـارې سـورې دي
دا سـتا د مينـې ننـدارې دي!۸۲

د هېوادمل پـه وينـا خـدای بخښـلي ډاکټـر عبـدالحکيم طبيبـي د عرفـاني افکارو لومړی ځلاوې د شيخ بېټني په مناجات کې ويني، ځينې يې د شيخ تمين کاکړ د مينې په بدله او استاد رښتين يې د قطب الـدين د مينې پـه سندره کې ويني، خو زلمی هېوادمل وايي چې د شيخ متي پـه مناجـاتو کـې عرفانې اند په سيستماتيک ډول په خورا هنرمندي بيان شوی دی.۸۳

د اوومې پېړۍ په دوهمې لسيزې کې د چنگېز وحشيانه او ځپونکي يرغلونه په افغانستان پيل شوي او د دې پېړۍ په اوږدو کې زموږ د هېواد پـه بيلو بيلو سيمو واکمن شوي وو. دوی په ډېره بـې رحمـۍ د بېوزلـه ولس سرونه رېبل او د تمدن او کلتور نمونې يې په بشپړې بې رحمی لـه منځـه وړې. پـه دغه مهال د دې سيمې خلک پـه بې ساري توګـه د يرغلګرو پـه وړانـدې جنګېدل. دوی خپل زړور خلک د وطـن د ساتلو پـه لار کـې سرښـندنې تـه رابلل. د بابا هوتک سندره يې ښه بېلګه ده:

پـه سـور غـر راتـه نـن اور دی
وګـريـه جـوړ راتـه پېغـور دی
پـر کـلي کـور بانـدې مغـول راغـی
هـم پـه غـزني هـم پـه کابـل راغـی۸۴

بل سړی د هوتک بابا زوی شيخ ملکيار هوتک دی چې د مغولـو پـه وړانـدې يې جګړې کړې او دی د پښتو ژبې شاعر و چې پټې خزانې يـې يـوه ښـکلې سندره خوندي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترنک بهیږي
ترنک بهیږي
غاړې تر غاړې
زما زړګی خو
خپل لالی غواړي۸۵

د اتمې هجري پېړۍ د دوهمې نیمایي پر مهال د زمینداور په سیمه کې یو پښتون شاعر اکبر اوسېده چې د شعر دیوان یې درلود چې پوهاند عبدالحی حبیبي د ده د دیوان یو څو پاڼې د هلمند په سیمه کې موندلې دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم
زه د هجران د بیلتانه د تورو جنګ لره ځم
بیلتون په خوله راکړې ځاپیږې زه لا عار نه لرم
وام د معشوق په سینه پروت زه تور لونګ لره ځم۸۶

د اتمې پېړۍ په پای او د نهمې هجري پېړۍ په دوران کې یو بل پښتون شاعر زرغون خان نورزی دی چې د کندهار په سیمه کې اوسېده او د شعر دیوان یې درلود او یوه ساقي نامه یې پټې خزانې خوندي کړې ده چې نمونه یې دا ده:

ساقي پاڅه پیاله راکړه
مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لمبو کړه
اور مې مړ په دې اوبه کړه
پسرلی سو غنچه ګل کا
زلفې تاوې د سنبل کا

بلبلان شور و فغان کا
کړېدن په ګلستان کا۸۷

زرغونه کاکړه د پښتو ژبې شاعره ده چې په نهمه پېړۍ کې یې شاعري کړې او د کندهار په پنجوایي کې اوسېده. نوموړې په پښتو ژبه بوستان ژباړلی او د هېواد مل په وینا د پارسو نه پښتو ژبې ته د اثارو د ژباړې تاریخ د زرغونې کاکړ د بوستان د ژباړې نه پیل کیږي. نوموړې یوه ښه خطاطه هم وه. د کاکړې د بوستان د ژباړې نمونه:

اورېدلې مې قصه ده
چې د شاتو هم خواږه ده۸۸

بله شاعره د بابر د زمانې رابعه شاعره ده چې په کندهار کې اوسېده او د شعر دیوان یې درلود او یوه رباعي یې پټې خزانې خوندي کړې ده:

ادم یې زمکې وته را ستون کا
په اور د غم یې سوی لړمون کا۸۹

بله پښتانه شاعره نېکبخته ده چې د اشنغر اوسېدونکې وه. نېکبختې په لسمه هجري پېړۍ کې د «ارشادالفقرا» په نوم کتاب لیکلی و چې درې ټوټې یې په پټه خزانه کې خوندي دي:

په زړه ښاد شې اې مومنه
په ظاهر په باطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه
په زړه ټینګ شه له یقینه
شکر صبر په هر حال کړه
خودنمای مه شه خودبینه۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل سړی چې کیسې یې په نظم لیکلې او «غرغښت نامه» نومیږي دوست محمد کاکړ دی او د ده د کتاب نه یوه کیسه پټې خزانې خوندي کړې ده چې نمونه یې دا ده:

لـــــه نېکانو روایت دی
هسې توګه حکایت دی۹۱

موږ وینو چې پښتنو کله چې د خپل قبیلوي نظام لاندې د سلیمان د غرونو او بیدیاوو کې سوله یز ژوند کاوه یا یې د یرغلګرو نه د وطن ساتنې په لار کې ساتنه کوله د خپل فلکلور په څنګ کې هم یو شمېر اثار ایجاد کړي دي چې د پښتو ژبې په وده کې خپل ځای لري.

شپږم څپرکی

لودي پښتانه او پښتو ژبه

پښتانه په دوهمه هجري پېړۍ کې د کسي- غره له لمنې نه د اباسین لوېدیځ لوري ته ورو ورو ننوتل. همدغو پښتنو د خپل جنګي ورتیا او زړورتوب له کبله د واکمنو هندي راجاګانو سره د تفاهم له مخې د څلورمې هجري پېړۍ په دوران کې د هندوستان په یوه څنډه کې لومړی پښتني حکومت د شیخ حمید لودي په مشرۍ جوړ کړ چې د ملتان نه نیولې تر لغمانه پورې سیمې یې تر واک لاندې وې دا واکمنه کورنۍ د ملتان لودیان وو.

کله چې د سبکتګین ځواک په زیاتېدو شو نو د ملتان او سېند د نیولو خیال ورسره پیدا شو. پدې مهال شیخ حمید لودي د ملتان نه تر لغمانه واکمن و. شیخ حمید د سبکتګین سره د سولې تړون وکړ خو وروسته سلطان محمود غزنوي پدې پلمه چې ګواکې د ملتان لودي واکمن د قرمطیانو نظریات تبلیغوي په ملتان یرغل وکړ. دغه وخت د شیخ حمید وراره داود د ملتان باچا و. داود د سلطان محمود د لښکرو په وړاندې ماته وکړه او داود بندي او څه وخت وروسته یې په بندیتون کې ساه ورکړه.

د ملتان د لودي کورنۍ د دوو غړو شیخ رضی لودي او نصر- لودي چې لومړی د شیخ حمید وراره او دوهم یې زوی و د شعر نمونې په پټه خزانه کې خوندي دي چې د دوی تر منځ د شعري مناقشې بڼه لري. دا مناقشه د هغې پلمې په هکله ده چې سلطان محمود غزنوي په هند کې د پښتنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکمني زغملی نه شوه نو یې دا تور لګاوه چې ګواکې لودي واکمن د قرمطیانو پلوي دي. خو دا یوه بهانه وه او د شیخ رضی او نصر- شعري مناقشه دا تور په کلکه ردوي:

دشیخ رضی شعري پاړکی چې پټې خزانې خوندي کړی دا دی:

د الحاد په لور د ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ روښلي په زیارنه
تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې
چې دې ګوښي اړاوه
هغه ګرو دې اوس اړه کړ
چې پلرو دې رڼاوه
لودي ستا په نامه سپک سو
که هر څو مو درناوه
نصره! نه مو یې له کهاله
لودي نه یې په کاوه
زموږ رغا ده ستا له ګروهه
دورې ځلوي په رغاوه[۹۲]

د نصر لودي ځواب:

د الحاد په نوم تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دښنه هسې تو راکړ
که ملحد یم د دښنه یم
له اسلامه نه ترپلمه
تورانو څخه په ترپله یم

ګره مې هغه لرغونی دی
اوس هم کروړ په لرغونه یم
د اسلام پر هسک به ځلم
و تورانو ته تیاره یم
د لودي زوی سنتي یم
د حمید له لوړ کهاله یم[۹۳]

د ملتان د لودیانو د راغورځېدو څلور پېړۍ وروسته په هند کې لودي پښتانه د نهمې پېړۍ په دوهمه نیمایي کې بیا دومره ځواکمن شول چې د بهلول لودي په مشرۍ یې په ۸۵۰ هجري کال کې په هند کې حکومت تشکیل کړ. سلطان بهلول لودي د ډیلي د سلطنت پر تخت کښېناست او یوه پراخه امپراتوري یې چې د پنجاب نه د بهار ایالت تر پولې غزېدلې وه جوړه کړه. بهلول د خپلو مېږو د ټینګولو په موخه خپل استازي روه ته ولېږل او د یوه شاهي فرمان په ترڅ کې یې د دې سیمې پښتنو قبیلو ته هند ته د راتلو بلنه ورکړه. دی لیکي: «ما ته خدای پاک د هندوستان حکومت راکړی دی. ولې په هندوستان هغه سړی حکومت کولی شي چې هغه د قام او قبیلې خاوند وي. پدې بنا ټولو پښتنو ته په کار دي چې هند ته راشي. فوځي ملازمت اختیار کړي او یو طرف ته جاګیر حاصل کړي او د ارام او هوسایي ژوند تېر کړي او بل طرف ته د خپل قامي حکومت د حفاظت په لړ کې د مظبوطو دښمنانو دپاره یو مظبوط دېوال اوګرزي.» ۹۴ د دې فرمان پر بنسټ لودي، لوهاڼي، نیازي، مروت، بېټني، سربڼي او کرلاڼي قبیلې هند ته رواني شوې. پدې ترتیب ډېر پښتانه هند ته شیوه شول او هلته بهلول لودي د ده له خوا نیول شوي ایالتونه د دوی تر منځ ووېشل او هر یو مشر- ته یې د امیر نوم ورکړ.

د بهلول لودي د مړینې وروسته سکندر لودي واک ته ورسېد. سکندر لودي

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو غښتلی او مقتدر شخصیت او د ډېر تدبیر څښتن و. د ده د سلطنت په مهال په هند کې ښېرازي او پرېماني وه

د سکندر لودي د مړینې وروسته ابراهیم لودي د واک په گدی کېناست. هغه لومړی د خلکو او خپلو امیرانو سره ښه رویه وکړه خو کله یې چې پښې ټینگې شوې نو پخپلو امیرانو پسې یې راواخېسته. د ابراهیم لودي دا ناوړه رویه د دې لامل شوه چې د پاچا او پښتنو امیرانو تر منځ بې باوري زیاته او بې اتفاقي منځ ته راشي. د دغې بې باوری پایله دا شوه چې د پاچا په ژوند کې د بهار ایالت دریا خان لوهاني زوی چې د بهار حاکم و پاڅون وکړ او د ډیلي نه بیل شو. د ابراهیم لودي او پښتنو امیرانو مخالفت تر دې پولې ورسېد چې ځینو امیرانو د پاچا د منځه وړلو لپاره ان غداری ته لاس واچاوه. د بېلگې په توگه دولت خان لودي چې د ابراهیم لودي په وخت کې د پنجاب د ولایت والي او یو نومیالی سپاسالار و او ابراهیم لودي د هغه د منځه وړلو پسې متې رانغښتې وې غداری ته لاس واچوه. دولت خان لودي د ابراهیم لودي د تره علاءالدین عالم خان سره چې دا مهال په گجرات کې د ابراهیم لودي د لاسه پناه اخېستې وه اړیکه ټینگه کړه او پنجاب ته یې راوباله. دولت خان لودي د ابراهیم لودي تره کابل ته واستولو تر څو بابر مغول د ابراهیم لودي پرضد وهڅوي چې په هندوستان برید وکړي.

بابر په ۱۵۲۶ کال کې ابراهیم لودي ته د پاني پت په جگړه کې ماتې ورکړه. په دغه جگړه کې ابراهیم لودي د یوه پښتون په لاس ووژل شو. پدې توگه بابر د هند د مغولي واکمنی بنسټ کېښود. خو د بابر د مړینې وروسته پښتنو د خپل هوښیار او مدبر مشر فرید خان تر لارښوونې لاندې د بابر زوی همایون ته ماتې ورکړه او د شیرشاه سوري په نوم یاد شو او د نوموړي په مشری په هند کې د پښتون واکمني بیا راژوندی شوه.

لودي واکمنو خپلې مورنۍ ژبې پښتو سره مینه درلوده او د دوی په دربار

کې یې خپل ځای درلود. د بهلول په پاچاهي کې یو شمېر پښتانه د دربار او درباري دودونو سره بلد شول. په دربار کې د عالمانو او شاعرانو د پالنې دود هم په دوی اغېز شیندلی و. په دغه دوره کې خلیل نیازي چې د دربار شاعر و لاندې رباعي د پاچا په وړاندې ویلې چې په پټه خزانه کې خوندي ده.

خړې اورېځې ژاړي له پاسه
کویله ږغ کا بیلتون له لاسه
په هغه لوني گوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه۹۵

د نیازي د شعر په ځواب کې سلطان بهلول لودي چې پخپله شاعر هم و سمدلاسه داسې ځواب ورکوي:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
گوره اورېځې د داد له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی
جهان به زیب مومي زما له لاسه۹۶

زلمی هېواد مل دا د پښتو ژبې درباري ادبیاتو لومړنی نمونې بولي. همدرنگه د عیسی مشواڼي او شیخ علي سروري لودي غزلې هم د یادونې وړ دي.

د شیخ بوستان بړېځ صوفي شاعر بدله هم د یادونې وړ ده. موږ ته د شیخ عیسی په دریو ژبو رساله او د شیخ بوستان بړېځ بستان الاولیا کتاب تر اوسه لاسته ندي راغلي. پدې دوره کې د نهو تنو پښتنو شاعرانو نهه بیل بیل شعرونه لاسته راغلي خو کتابونه یې لا تر اوسه ندي موندل شوي.

د لودي پښتنو واکمني بابر مغولي پاچا د پښتنو په مستقیمه مرسته د پاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

پت په جګړه کې نسکوره کړه.
د بابر د واکمنۍ وروسته یې زوی همایون د هند واکمن شو خو د سوري پښتنو وتلی شخصیت فرید خان له لاسه یې ماته وکړه او فارس ته وتښتېد او په هند کې د فرید خان په مشرۍ پښتانه بیا واکمن شول او فرید خان د شیرشاه سوري لقب غوره کړ. شیرشاه سوري د پراخ نظر خاوند و او پښتنو ته یې د یوه قوم په سترګه کتل او ده به ویل: «ټول پښتون یو قوم دی زما په دربار کې د قبیلو ذکر مه کوئ».۹۷ د لودیانو وروسته د شیرشاه سوري په دربار کې هم پښتو ویل کېده
تاریخ داودي وایي چې «چون جدم شیخ بایزید در مجلس شیرخان درامد چون نظر شیرخان بر شیخ بایزید افتاد، برخاست و چند قدم پیشتر امد جدم خواست که دست بدهد. شیرخان با زبان افغاني فرمود: (شیخه تر غاړې به وځو)»۹۸
همدا راز په دې تاریخ کې راغلي دي چې شیرخان د افغانانو غوښتل چې په روانه ژبه ځواب ووایي او ویل به یې چې افغاني ژبه پر ما ګرانه ده.
په هند کې د پښتو پالونکو پاچاهانو نه یو سلطان فیروز شاه دی چې د ده د پښتو پالنې په هکله خورشید جهان داسې وایي «جز وسیله ای پشتو و پشتو ګویئ در دربار فیروز شاهي احدی را پیش قدمی مقدور نبود و طایفه افاغنه را فیروز شاه از تمام شرفا عزیز تر میداشت... » ۹۹ د دې سره سره زیاتو پښتنو په هند کې خپله مورنۍ ژبه د لاسه ورکړه.

اووم څپرکی

روښانیان او پښتو ژبه

په هند کې د لودي او سوري دولتو د نسکورېدو وروسته افغانانو په پښتونخوا کې د هند د مغولي واکمنو، چې د هېواد ختیځه برخه یې لاندې کړې وه، پر وړاندې خپل ملي ازادي بخښوونکی غورځنګ د روښان پیر په مشرۍ پیل کړ چې په تاریخ کې د روښاني نهضت په نوم یادیږي.
بایزید چې وروسته په روښان پیر وپېژندل شو د شیخ عبدالله زوی و. شیخ عبدالله د سوویلي وزیریستان د کاني ګرم اوسېدونکی او اورمړ افغان و.
بایزید روښان په یوه علمي کورنۍ کې د پنجاب په جالندر کې زیږېدلی دی. نوموړی لا د اوو کالو ماشوم و چې د لودیانو واکمني د مغولي بابر په لاس نسکوره شوه. دغه مهال د شیخ عبدالله کورنۍ خپل پلرني ټاټوبي کانیګرم ته راستانه شوه.
بایزید لومړنۍ زده کړې چې هغه مهال دود وې د خپل پلار او ملا پاینده نه تر سره کړې او بیا یې څو کاله ریاضت وګاله تر څو د پیرۍ او د خلکو د روحاني لارښوونې درجې ته ورسېد. د ده د پیرۍ، ښه سړیتوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې تر ملکونو خورې شوې.
روښان پیر توران او هندوستان ته سفرونه وکړل او راز راز دینونه یې مطالعه کړل او سوداګري یې هم کوله. په هند کې د شیرشاه سوري سره اشنا او په هند کې یې د شیرشاه سوري د مهال شان او جلال لیدلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښان پیر چې په کندهار کې په کندهاریانو د مغولو د انسانیت نه وتلي زور زیاتي راپارولی و، د هند دمغولي واکمنو په ضد د مبارزې بیرغ پورته کړ لکه چې وروسته میرویس خان هوتکي هم په کندهاریانو باندې د ګورګین ظلمونو راپارولی و. روښان پیر د وزیریستان په کاني ګرم کې د عرفان او تصوف له لارې یو فکري نهضت پیل کړ او خپل مریدان یې راټول کړل. ده د مغولو د ظلم په وړاندې خلکو ته دا تبلیغ کاوه چې مذهب افغانانو ته دا اجازه ورکوي چې د دغو ظالمانو د ظلم نه ځان ازاد او وژغوري لکه چې وروسته میرویس نیکه د ګورګین د ظلمونو په وړاندې د مکې معظمې د دیني عالمانو نه فتوه واخېسته چې دغې فتوې د پردیو د ظلم په وړاندې د ازادۍ په لاره کې د افغانانو مبارزه روا وګڼله. روښان پیر د خپلو پلویانو په زیاتېدو سره د یوې خوا خپل مذهبي اغېز ته دوام ورکاوه او د بلې خوا یې سیاسي اغېز غښتلی کېده.

جان لیډن وایي چې د روښان پیر د پلویانو په زیاتېدو سره د مذهبي اړخ تر څنګ سیاسي اړخ هم غښتلی کېده. دی زیاتوي چې «روښاني نهضت چې د خپل بنسټ ایښودونکي د ستر نبوغ او استعدد نه برخورداره په دوو اساسي ستنو یاني ملي او دیني اصولو ولاړ و نږدې یوه پېړۍ د مغلو د امپراتورۍ تر ټولو نه ښېرازه او اباده دوره کې د نفوذ نیلی وزغلاوه او سره لدې چې د اکبر مغل د واکمنۍ د پیل نه د شاه جهان تر وخته پورې یې د ځپلو لپاره هر ډول کوښښونه وکړل روښاني عقیدې خپلې ودې او پرمختګ ته دوام ورکړ.»۱۰۰

روښان پیر د پښتنو د خپلواک دولت د جوړېدو اړتیا ته پام شو. ده نه یوازې دا اړتیا په ګوته کړه بلکې د هغه د پلي کولو لپاره یې عملي ګامونه واخېستل. ده او د ده کورنۍ پدې لاره کې دومره سترې سرښندنې ورکړې چې د پوهاند ډاکټر کاکړ په وینا « په شپاړسمه پېړۍ کې د میا روښان کورنۍ یاني ده پخپله، زامنو او لمسیانو یې د خپلواکۍ په لار کې دومره

سرښندنې کړې چې شاید په نړۍ کې د خپلواکۍ په لار کې بلې کورنۍ دومره سرښندنه نه وي کړې.»۱۰۱

روښان پیر د دې سترې موخې د تر سره کولو لپاره د افغانانو په منځ کې یو ساده خو د قبیلو د کچې نه لوړ سازمان جوړ کړ او عشر یې د خراج په نامه پخپلو پلویانو وضع کړو او د جګړې د غنیمتونو پنځمه برخه یې هم اخېسته. پدې توګه یې یو بیت المال منځ ته راووړ چې د هغه په مرسته خپل پوځي ټولګي تمویل کړي او هم د بې وزلو او غازیانو سره مرسته وکړي. بایزید روښان همدارنګه د څو زرو سوارو او پلیو اردو جوړ کړ او اعلان یې وکړ چې «هند به فتح کړم هر څوک چې اس لری راځې دې د اکبر پاچاهي زموږ ده.»۱۰۲

روښان پیر د خپلو فکرونو د خپروي په موخه د خپل ټاټوبي نه تیراه ته ولاړ او هلته ډېر اپریدي، اورکزي، بنګش او تیراهي د ده د لارې مله شول. بیا پېښور ته ولاړ او هلته یې ډېر خلک مریدان شول. روښان پیر په جلال اباد باندې د جګړې پر مهال چې پوځي ډلې یې ماته وکړه جل وواهه او مړ شو. خو د روښان پیر د مړینې وروسته د ده په لاس د ایښودل شوي ملي ازادي بخښوونکي غورځنګ بله شوې ډېوه د ده زامنو او لمسیو روښانه وساتله.

د روښان پیر د مړینې وروسته «د ده زامنو چې هر یوه یې ځان پاچا اعلان کړی و د پاڅون بیرغ رپانده وساته. جلال الدین روښان، وروسته له دې چې ټول مشر وروڼه یې په مبارزه کې له لاسه ورکړي وو، په څوارلس کلنۍ کې د پلار په ځای کښېناست. جلال الدین روښان د نړۍ د ډېرو فعالو مشرانو په ډله کې راځي. پیروان یې له کابل نه تر پېښور پورې فعال وو، یواځې یوسفزي ۲۳ ځله د مغولو پر ضد ولاړل شول. روښانیانو په مختلفو وختونو کې پېښور محاصره کړ او له کابل او غزني څخه یې حاکمان وشړل،.خو په پای کې ټول ناکام شول.»۱۰۳

د روښان پیر او د هغه روښاني غورځنګ پر ضد د مغلو پاچاهانو د غښتلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظم پوځ جګړه ییز عملیات، د اخوند درویزه او سید علي ترمیزي په مشرۍ د پیرانو او عالمانو پراخ تبلیغ او هم هغه کسان چې خپل مالونه یې د لاسه ورکړي او د روښاني غورځنګ د نه ملاتړ له امله د مغولو سره همکاري کوله مبارزه کوله چې په پای کې د روښاني غورځنګ د ماتې لاملونه شول.

روښان پیر خپل اثار لکه صراط التوحید، مقصود المومنین، فخر الطالبین، حالنامه، خیرالبیان، تذکرة، فرحت المجتبی او نور په پښتو، پاړسو، هندي او نورو ژبو ولیکل. ده او د ده مریدانو پښتو ژبې ته هم خدمتونه وکړل. د هندوستان نه مودود ترین او ارزاني خیشکي راغلل او د روښان پیر مریدان شول. خلیفه مودود ترین «مقصودالطالبین» او ارزاني خیشکي «مراته المحقیقین» ولیکل. ارزاني په پښتو ژبه د شعر دیوان هم لري. موږ ته نه یوازې د ارزاني د شعر دیوان بلکې د هغه کلیات هم را رسېدلي دي چې خطي نسخې یې په کابل، پېښور، برېتانیا او هندوستان کې خوندي دي. د هېوادمل په وینا د هند د پښتنو په پښتو شاعري کې قصیده د لومړي ځل لپاره د ارزاني په شاعري کې د یوه شعري ژانر په توګه ځان څرګندوي. دا رنګه دی لومړی سړی دی چې الفنامه یې ویلې ده. برسېره پردې په هند کې دی لومړی سړی دی چې د پښتو نثر یې لیکلی دی. «پښتو وایۍ، پښتو لولۍ، پښتو لیکۍ» ۱۰۴ د تحریک لومړنی محرک ارزاني خیشکي دی.

هغه روښانیان چې وروسته هندوستان ته لاړل هلته یې د پښتو ژبې اثار ولیکل. د هغوی له جملې نه لوی شاعر میرزا روښاني، ابابکر کندهاری، د ابابکر زوی علي محمد مخلص، دولت لواڼي، خواجه محمد، قادر داد او نور دي.

میرزا لومړی شاعر دی چې د پښتو په شعر کې یې په هند کې د مخمس ژانر جوړ کړی دی.

ابابکر کندهاری د پښتو ژبې شاعر دی چې د «مرات المعرفین» په نوم د

شعر دیوان لري چې د هېوادمل په وینا ډېرې بې نظیره قصیدې او څلوریزې پکې ویل شوې دي.

د مخلص د شعر دیوان په برېټش موزیم کې خوندي دی ۱۱۹ غزلې او ۱۱۷ څلوریزې لري. مخلص د شعر د دیوان برسېره په پښتو یوه رساله په نثر کښلې ده چې نسخه یې هېواد مل د کلکتې بنګال ایشیا ټک سوسایټي کې موندلې ده. مخلص د روښان پیر حالنامه هم په هند کې بشپړه کړې ده.

د دولت لوراڼي دپښتو دیوان خطي نسخې په هندوستان، برېټانیا او کابل کې شته. د کلام نمونه یې دا ده:

شیرین یار چې ما د زړه په سترګو تل کوت
هر ساعت به مې د مینې د ده ګل کوت
د دیدن شراب یې راکړه هسې مست شوم
چې هر جز مې د معنی په قوت کل کوت۱۰۵

کریم داد هم د روښان پیر پلوي شاعر دی چې لاندې بیت یې د شعر د نمونې په توګه وړاندې کوم.

د لالـــــــه پیاله د سرو شرابو پر شوه
نرګس سترګې کړې ور پورته له خماره۱۰۶

پدې ترتیب په هند کې جوړ شوي روښاني اثار د لسمې هجري پېړۍ د دوهمې نیمایي د ورستیو لسیزو نه د روښاني ارزاني له خوا پیل کېږي او د دولسمې پېړۍ تر د لومړۍ نیمایي د دوهمې لسیزو پورې اوږدېږي.

خو د روښان پیر تر څنګه د روښان پیر مخالفین چې د مغولي پاچاهانو په دستور یې د روښاني غورځنګ پر ضد مبارزه کوله تر څو مغولو نیواک ټینګ کړي هم په پښتو لیکنې کړې دي. مغولو د روښاني نهضت پر ضد ترمذي او د ده مریدان چې تر ټولو نامتو یې اخوند درویزه وه وهڅول چې د دین تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پردې لاندې روښاني نهضت وټکوي. خدای بخښلی حبیبي وايي چې پیر بابا د هند مغولي کورنۍ سره د وینې او نسب پیوند درلود. ترمذي خپلو موخو ته د رسېدو لپاره د دولت زیو د یوه مشر چې د یوسف زو په څانګه پورې اړه لري د لور سره واده وکړ.[۱۰۷] ظفر کاکاخیل وايي چې «ملک دولت خان ملیزي خپله خور مریم بي بي هغه له په نکاح ورکړه.»[۱۰۸]

دوی هم په پښتو ژبه د روښانیانو پر ضد لیکنې وکړې چې که د یوې خوا یې د روښاني نهضت د ټکولو لپاره وکارولې خو د بلې خوا یې د پښتو ژبې په وده کې ګټور رول ولوباوه چې د روښاني اثارو په څنګ کې د دوی یادونه هم اړینه ده.

د اخوند درویزه پښتو اثار او په ځانګړې توګه «محزن اسلام»، د هغه د زوی کریمداد پښتو اثار او په هند کې د دوی د پلویانو نه عبدالله قصوري خیشکي، محمدخان ځمند، عبدالغني کاسي او نورو اثار یادولی شو. عبدالله قصوري خیشکي د کریمداد په الفنامې جامع عرفاني شرح وکښله او په «مخارج الولایت» کې یې د اخند درویزه او کریمداد دواړو احوالوته ځای ورکړ. ځمند هم د پښتو ژبې لیکوال دی چې «انوارالکتاب» یې په پښتو کښلی دی. د دې کتاب څلور قلمي نسخې لیدل شوې چې یوه یې د کابل په ملي ارشیف کې خوندي ده. عبدالغني کاسي د اخوند درویزه د مخزن او نورو ځینې لیکوالو قلمي نسخې خطي کړې او خوندي کړې دي. د دې خدمت برسېره د پښتو ناظم هم و.

د روښان پیر او د هغه د پلویانو او د اخوند درویزه او د هغه د پلویانو تر منځ مشاجرو او بحثونو پایله دا شوه چې «د اسلام د چوکاټ د ننه نوي نظریات منځ ته راغلل او دغه مشاجرې چې په پښتو ژبه کېدې د هغې د ودې سبب شوې.»[۱۰۹]

اتم څپرکی

اولسمه مخزېږدې پېړۍ او پښتو ژبه

اولسمه میلادي پېړۍ د پښتو ژبې په وده کې داسې دور دی چې ساری یې تر اوسه نه دی لیدل شوی. پدې پېړۍ کې د پښتو ژبې ستر شاعران لکه خوشال بابا، رحمان بابا، حمید بابا، عبدالقادر خان خټک، اشرف خان خټک، علي خان خټک، کاظم خان شیدا او نور منځ ته راغلل چې د پښتو ژبه یې د نورو سیمه یزو ژبو سیاله کړه چې په لنډه توګه به ورته کتنه وکړم.

۱-خوشال بابا او پښتو ژبه

په ۱۵۸۶ کال کې د اکبر مغولي پاچا له لوري د خټکو د قبیلې ملک اکوړي ته د اټک او پېښور تر منځ د لارې د ساتنې دنده ور په غاړه شوه لکه چې ملک سدو ابدالي ته د شاه عباس اعظم له خوا د هرات او کندهار د سړک د یوې برخې د ساتنې ذمه واري ورسپارل شوې وه.

د اکوړي د ټبر د شهباز خان په کور کې یو ماشوم نړۍ ته سترګې وغړولې او خوشال خان یې ونوموه. ده هغه علوم چې هغه وخت دود وو ولوستل. ده د علومو د زده کړې تر څنګ د ښکار سره هم مینه درلوده د شهبازخان د مړینې وروسته د خپل پلار پر ځای د خټکو د قبیلې خان وټاکل شو.

ده خپله دنده په امانت داری سره تر سره کوله خو خوشال خان د کابل صوبه دار له خوا د یوې دسیسې په ترځ کې ونیول شو لومړی په ډیلي کې بندي و او د هغه ځایه د رنتبهور بندیتون ته یوووړل شو او دوه نیم کاله د رنتبهور په بندیتون کې ډېر کړاوونه وګالل. دی بیا د رنتبهور د بندیتون نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایستل شو او اګرې ته یووړل شو او هلته له بنده ایله شو او په ډیلي کې نظر بند وساتل شو او وروسته پښتونخوا ته راستون شو او د مغلي واکمنۍ پر ضد یې مبارزه پیل کړه لکه چې وایي:

پس له بنده دی دا عزم
د خوشال د خاطر جزم
یا نیولی مخ مکې ته
یا مغولو سره رزم

خوشال بابا د مغولو پر ضد د خلکو د پارولو، د لښکرو د ټولولو لپاره د پښتنو بېلو سیمو ته ډېرې دورې وکړې او ټول پښتانه یې د ملت په توګه د مغولو پر ضد مبارزې ته رابلل.

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زمانې خوشال خټک یم

اکاډمیسین کاندید نومیالی پخپل څېړنیز اثر «د پښتنو د ټولنیز تاریخ مبادي» کې سم وایي چې باید « خوشال د پښتني ناسیونالیزم پلار وبلل سي»[۱۱۰]

پدې ترتیب د بابر او بابري واکمنو پر ضد د مبارزې په اوږدو کې د پښتونخوا د پښتنو د مقاومت وروستۍ مرحله د ستر شاعر او مبارز خوشال خان خټک په مشرۍ پیل شوه. د ده سره په دغه مبارزه کې ایمل خان مومند او دریا خان اپریدی ملګري وو.

خوشال بابا نه یوازې د مغلو پر ضد د وسلې کار واخېست بلکې د قلم څواک یې په مېړانه سره پدې لړ کې وکاروه. خوشال پښتو ژبه پخپلو لیکنو دومره غني کړه چې د ستر احمدشاه بر دراني د دې جوګه شول چې په اوسني پښتونخوا ایالت کې نور اوسېدونکي قومونه هم پښتو زده او بیا یې

خپله کړي.

ده په هند کې د بندیتوب په مهال فراقنامه ولیکله چې خطي نسخه یې د پېښور په موزیم کې خوندي ده. په دغه اثر کې ګڼ شمېر موضوعات انځور شوي دي. بل یې د رامپور په بندیتون کې ترکیب بند ذوالقافیتین لیکلی دی. دا د پښتو شعر یو نوی ژانر دی.

ده په هند کې دستار نامه هم لیکلې ده. دا کتاب په نثر کښل شوی دی. دا کتاب ډېر ارزښت لري. د هېواد مل په وینا پدې کتاب کې «د خوشال د جهانداری نظریه او د ښوونې او روزنې اصول او نور ډېر مهم اجتماعي، فلسفي ارزښت لرونکي مسایل په کې بیان شوي دي.»[۱۱۱]

دا کتاب چې په پښتو خوشال انشأ کړ
پخوا ندی انشأ کړی پښتانه

د خوشال خان مهم اثر د ده کلیات دي چې د ده په وینا شمېر یې تر څلوېښتو زرو بیتو اوړي. د ده په کلیاتو کې دا شعري ژانرونه لکه قصیدې، غزلې، رباعي، قطعې، مخمس، مسدس، معشرې ترکیب بند، ترجیع بند، مثنوي، ترکیب بند ذوالقافتین او نور مونډلی شو. د ده نور اثار بازنامه، فالنامه، فضل نامه، طب نامه، بیاض، ځنځیري، سواتنامه، اخلاق نامه او نور دي.

خوشال بابا پخپلو اثارو کې دا ښودلې چې دی یو ستر شاعر، د وطن د ازادۍ د لارې یو نامتو جنګیالی او پښتنو د ملي ازادي بخښونکي نهضت ملي او سیاسي لارښود و. ده پخپلو اثارو کې پښتنو ته د پوهنې اړتیا په ګوته کړه او د ښځو پوهنې ته یې زیاته پاملرنه واړوله. ده دا مهم نظر هم وړاندې کړو چې د ماشومانو د زده کړې لپاره د دوی تشویق کولو ته اړتیا ده یا په نورو ټکو د ماشومانو په روزنه کې مکافات له مجازاتو نه زیات اغېز لري. ده پخپلو اثارو کې بیل بیل موضوعات رانغړلي دي لکه د روغتیا،

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافیه، ښوونه او روزنه، ټولنیز او کلتوري سمون او نور.
خوشال خان خټک پښتو ژبې ته د شعر او نثر په برخه ډېر څه ورکړل. مورګرن سټرن خوشال د پښتو ژبې پلار بولي. زه چې د مسکو په دولتي پوهنتون کې زده کړیال وم نو یوه ورځ د روسي ادبیاتو د تاریخ په لکچر کې استاد شاعر پوشکین د اوسنۍ روسي ژبې بنسټ ایښودونکی وباله. ما سره دا فکر پیدا شو چې د ده د مخه هم د روسي ژبې شاعران او لیکوالان وو نو ولې پوشکین د اوسنۍ روسي ژبې بنسټ ایښودونکی بولي. خو وروسته راته ښکاره شوه هغه څه چې پوشکین روسي ژبه ته ورکړي دي نورو نه دي ورکړي. بیا ماته هغه وخت دا فکر پیدا شو چې پښتانه باید خوشال بابا د اوسنۍ (معاصرې) پښتو ژبې بنسټ ایښودونکی وبولي. زه اوس دا زړه کوم چې ووایم خوشال بابا هغه څه چې پښتو ژبې ته ورکړي دي د دې وړ دی چې د اوسنۍ پښتو ژبې بنسټ ایښودونکی وبلل شي.
خوشال پېژندنه نن نړیواله شوې او د هغه د هر اړخیز شخصیت په بیلو بیلو اړخونو څېړنې شوې او کیږي. هیله مند یم چې پښتانه به د ده په لوړو افکارو ځان پوه او خپلو موخو ته د رسېدو لپاره به پوره ګټه ورڅخه پورته کړي. اوس به د ده د غزل څو بیتونه چې د شلمې پېړۍ په اوبایمو کلو کې د پېښور د راډیو خوانې سندر غاړې ناویتا په ځانګړي او زړه وړونکي غږ کې ویل شوي دي لوستونکو ته وړاندې کړم:

چې مې اولیدې دا تورې سترګې ستا
زه به نه کړم نورې هېرې سترګې ستا
لکه پټ پورې د جنګ نېزه پر غاړه
دا اوږده بانه پرې پورې که د ستا
زه به نکړم نورې هېرې سترګې ستا
چې مې اولیدې دا تورې سترګې ستا
لکه نور په میو مست شي هسې مست شم

زه چې وویـنم مـی خـورې سـترګې سـتا
زه به نه کړم نورې هیرې سترګې ستا
چې مې اولیدې دا تورې سترګې ستا
چې د وکوه دیدن دی ورته ګوره
څه خوشاله نه دي تورې سترګې ستا
زه به نه کړم نورې هېرې سترګې ستا
چې مې اولیدې دا تورې سترګې ستا

د خوشال خان خټک په کورنۍ کې (عبدالقادر خان، هجري، شیدا او نور) او هم نور ډېر پښتانه شاعران پیدا شول چې د ده سبک او لاره یې ونیوله او پښتو ژبې ته یې ستر خدمتونه وکړل.
د دکن قلندر، اشرف خان هجري، سکندرخان خټک او نور په هند کې د خوشال د سبک پیروان وو.
موږ دوه قلندره لرو چې یو یې د سوات اکوزي یوسفزی دی چې د شعر دیوان لري او په کابل کې پښتو ټولنې چاپ کړی دی. دوهم قلندر مومند دی چې په دکن کې اوسېده چې په قوم مومند دی او دیوان یې تر اوسه نه دی موندل شوی خو بېلې بیلې غزلې یې شته چې یوه یې د هجري په دیوان کې خوندي ده او څو بیتو ته یې دا دي:

چې نیولی یې د مینې په تاوان یم
ټینګ تړلی یې د زلفو په رېسمان یم
نوی طرز مې په پښتو ژبه کې وکړ
د افغان په شاعرانو کې سلطان یم
په پښتو کې چې څوک دم وهي د شعر
خوشه چین مې دي د څېرمې زه دهقان یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

و پښتو ژبې مې اب ورکه په شعر
د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم
ما د عجز سبق هسې دی ضبط کړی
چې انځور د مهوشانو د کمان یم
تر خپل خوی پورې ناچار یم قلندر یم
عاشقي توره بلا زه یې خواهان یم۱۱۲

پدې ترتیب دا قلندر مومند شاید لومړی پښتون وي چې د پاړسو او پښتو ژبې سیالۍ ته یې پام شو. د پښتو او پاړسو ژبې موضوع یوه سیاسي مسله ده او د پاړسو ژبې نفوذ چې په اصل کې د پارس نه افغانستان ته راغلې د ایران دفرهنګي نفوذ د پراختیا لپاره چوپړ کوي نو ځکه دی په شعوري توګه وایي:

و پښتو ژبې مې اب ورکړ په شعر
د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم

دا قلندر مومند دی چې پښتنو ته څرګند پیغام ورکوي چې پخپله مورنۍ ژبه لیکنې وکړي خپله ژبه بډای کړي او د پردیو د فرهنګي ښکېلاک مخه ډب کړي.
بل شاعر اشرف خلیل دی چې تر اوسه یې دیوان په لاس نه دی راغلی خو د ښه مرغه د ده دیوان منتخبات په «چمن بې نظیر»، «چمن بې عدیل و ګلشن بې تمثیل»، د ملا شایسته خان جونګ او نورو لیکنو کې راغلي دي. تر هر چا د مخه د ده دوې غزلې پادري هیوز انګرېز په «کلید افغاني» کې چاپ کړې دي. د ده د غزلو او رباعیاتو سربېره یو خوندوره الفنامه هم خوندي ده.
په هندوستان کې د خوشال او د ده د سبک د پیروانو اثار د اولسمې

مخزیږدي پېړۍ د دوهمې نیمایي نه پیل او تر اتلسمې هجري پېړۍ پورې دوام کوي. د دې پړاو په جوړو شوو اثارو کې په ځانګړې توګه د خوشال بابا او هجري په اثارو کې تنقید وجود لري. دوی دواړه پښتو قصیدې جوړوي چې د هېواد مل په وینا دغوري دورې د قصیدو سره پرتله کېدای شي. په دې دور کې د نثر په لور هڅې لیدل کیږي. چې د خوشال دستارنامه یې نمونه ده.

۲-رحمان بابا او پښتو ژبه

د مخه مې یادونه وکړه چې په اولسمه پېړۍ کې پښتو ژبې د خوشال او د هغه د کورنۍ او نورو پیروانو د لیکنو له امله ډېر پرمختګ وکړ. په دغه پېړۍ کې د پښتو ژبې ستر شاعران منځ ته راغلل چې په خپلو اثارو یې پښتو ژبه او ادب د دې جوګه کړل چې د سیمو پرمخ تللو ژبو سره سیالي وکړي. د دغې پېړۍ د نامتو شاعرانو د ډلې نه یو عبدالرحمن مومند دی چې پښتانه ورته رحمان بابا وایي. روهي وایي چې د رحمان بابا د پیغام «اصلي جوهر مینه او محبت دی.»۱۱۳ رحمان بابا دشعر دیوان لري چې ګرد پښتانه یې ډېر درناوی کوي او زیات یې لولي او فالونه وربانـدې ګوري خکه د ده دیوان ډېر زیات چاپ شوی دی. د رحمان بابا شعر روان او خلکو ته د پوهاوي وړ دی. د ده شعر ډېر ښکلی او ژور انساني مفاهیم لري او د ښکلا هنري ښېګڼو له مخې ډېر لوړ دی.
د رحمان بابا تصوف د خدای او د خدای د مخلوق سره د ناپایې مینې بیان دی. رحمان بابا په بهرنیو ادبي کړیو کې هم شهرت لري ځکه چې د ده په شعر کې زموږ د خلکو سپېڅلې مینه انځور شوې ده. د رحمان بابا د شعر نمونه:

زړه مې هسې رنګ بیمار دی ستا له درده
چې د مرګ په انتظار دی ستا له درده

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلبلانـــــو د گــــــل حســــــن بهانـــــه کـــــړ
پـه چمـن کـې يـې چغـار دی سـتا لـه درده
دا سرود چــــې نــــرم نــــرم ويــــل کانــــدي
فريـادي ځنـې هـر تـار دی سـتا لـه درده
دا مجلـس (چـې) د سرود پـه اواز مسـت شـه
اوربـــدلی يـــې گفتـــار دی ســـتا لـــه درده
زه چې آه کـړم شـين لـوگی مې لـه خـولې خيـږي
پـه گوگـل کـې مـې انگـار دی سـتا لـه درده
د رحـــمان نـــارې بـــه ځـــوک اوري دلـــبره
هغه ځوک دی چې وزگـار دی ستا لـه درده۱۱۴

د ده د سبک نه وروستيو ډېرو پښتنو شاعرانو پيروي وکړه چې يو يې يـونس خيبري دی. د زلمي هېواد مل په وينا «د ده شعر د هنر او ښکلا پـه تولو ښېگڼو سنبال دی.»۱۱۵. يونس د پښتو شعر ښکلی ديوان لـري چې زياتې يې غزلې دي.

پـــه پښـــتو شـــعر يـــې هســـې نامـــه يـــوړه
چـــې خـــبر يـــې پـــه اشـــعار ايـــران، تـــوران شـــه
پـــر لذتـــه شـــعر بـــه ځـــوک کانـــدي يونســـه
چې پـه مـرگ بانـدې خاموش عبـدالرحمان شـه۱۱۶

بل شاعر چې د رحمان بابا د شعر په پلـه گـام ايښـی دی مهـين خليـل دی. دی د شعر ديوان لري چې تر اوسـه چـاپ نـه دی. د مهـين د ديـوان خطي نسخې په هندوستان کې شته. ده يو بل کتاب «تذکرة الابرار» نوميږي چې د ختيځ فرهنـگ ځينـې کيسـې او حکايتونـه لکـه د رابعـې بلخـي د مينـې

داستان په نظم کړی دی چې تر اوسه چاپ نـه دی او خطي نسخې يـې پـه کابل، پېښور او هند کې موندل کيږي. ده دوې الفنامې هـم ويلـې دي چـې يوه يې د قصيدې په بڼه او بله يې د ځلوريزې په بڼه ده.
د هېوادمل په وينا «د مهين په اشعارو کې غزل، قصيده، مثنوي، ربـاعي او نـور ليـدل کيـږي. د ده پـه اثـارو کـې پـه حکـايتو برسـېره عشـقي دينـي او اجتماعي مسايل ځان ښکاروي او عرفان هم د ده په شعر خپـل وزر غـوړولي دي»۱۱۷.
د رحمان بابا بل پـيرو شـاعر معـزالله خـان مومنـد دی چـې پـه پښـتو ژبـه د اشعارو ديوان لري.

که د شعر کرامت له چـــانه غواړې
مغزالله د رحمان شعر کرامت دی۱۱۸

په هند کې د رحمن بابا د شعر پيروان عبدالرسول، مـلا لتـاړ شـلماني، تنهـا، رحمت داوي قاسم عـلي خـان اپريـدي، منصـور، گلمـير، ظاهرالـدين او نـور دي.

۳-حميد ماشو خېل او پښتو ژبه

د حميد ماشو خېل او د ده د لارې ملگرو د شعر نمونې راښيي چې پـه هنـد کې پښتو شاعرانو د هندي سبک ځانگړتياوې خپلې کړې. حميد ماشـوخېل، کاظم خان شيدا، بياض گډون، مير عبدالله، امام، نورمحمد افغان او نور د هندي سبک شاعری ته لـومړی د عبدالحميـد مومنـد پـام شـو. حميـد د شعر لوړه وړتيا، جوړوونکی فکر او د نوي مضمون د مونـدلو تـوان درلـود. د ده شعر ډېر ښکلی او په بديعي ښکلاوو سنبال و چې د موشگاف په نوم يـاد شو. ده پښتو ژبه د هنري ښکلا په گاڼه دومره ښـکلې کـړه چـې دا پـه ځـای دعوا يې وکړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

فارسیوانو د حیرت ګوتې په غاښ کړې
چې حمید سخن سازي کا په پښتو کې

کله چې انګرېزانو د هند په نیمه وچه کې د دې سیمې ژبې، ادبیات، تاریخ او دودونه څېړل نو جورج راورټي د حمید پاسنی بیت د خپل کتاب «د پښتو ګرامر» په لومړی پاڼه چاپ کړ. د دې مانا دا وه چې د پښتو شعر په لوړ مقام او د حمید په نظر یې د تایید ټاپه ولګوله. راورټي د خپل کتاب «د پښتو قاموس» په اوله پاڼه د عبدالقاذرخان خټک لاندې شعر چاپ کړ:

تا خواږه کړه تر فارسي عبدالقادره
که هر څو وه ترخـــه ژبه د پښتو

عبدالحمید د شعر یو رنګین دیوان لري چې زیاته برخه یې غزلې دي. د ده د شعر هنریت او ښکلا ډېر لوړ دي چې لاندې دوه بیتونه یې ښه نمونه کېدای شي

دا زما د غـــــمه شین زړه په کې خیال د یار د شونډو
هسې رنګ زیب و زینت کا لکه می په شنه پیاله کې

یا

هسې سحر و جـــــــادو کا په نظر د شهلا سترګو
نه یې سیال په هند کې شته دی نه ثاني په بنګاله کې

حمید مومند د مولانا غنیمت کنجاهي نیرنګ عشق په خواږه او روانه پښتو مثنوي ژباړلی چې خورا غښتلی ادبي قوت لري. د ده د ژباړې نمونه:

هـــر انـــدام د ګـــل انـــدام پـــه ناڅېـــده
لکـــه مـــوم د اور لـــه تـــاوه څاڅېـــده

کښېناســتو یــې کښــېنول ســل افتونــه
پاڅېــدو یــې پــاڅول ســل قیامتونــه[119]

حمید مومند د هلالي چغتایي د شاه و ګدا کیسه هم پـه خـواږه او روانـه پښتو مثنوي ژباړلې ده چې په پېښور او ډیلي کې چاپ شوې ده.
حمید بابا ډېر پیروان لري چې یو یې کاظم خان شیدا دی چې هنـدي سـبک یې په پښتو کې پخپلو اشعارو سره لـوړې څـوکې تـه ورساوه. د کـاظم خـان شیدا د شعر نمونه:

په کې نه شته سیاه مست د هغو سترګو
ګرزېدلی په درست هند په بنګاله یم[120]

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم څپرکی

په هند کې د پښتو اثار

په هندوستان کې د دیني ښوونې او روزنې او ځینو نورو دودیزو زده کړو په موخه ځینې اثار جوړ یا وژباړل شول. د دې اثارو نه یو یې د غلام محمد ګیګیاني معراجنامه ده چې د ۱۱۱۵ ه کال کې یې د پارسو نه په پښتو ژباړلې ده او ۷۹۴ بیتونه لري چې زموږ د پېغمبر د معراج پېښه پکې بیان شوې ده. د ده نور اثار «جنګنامه حسنین»، «سیف الملوک بدری جماله»، «تفسیر والضحی» او د عزراییل کیسه ښودل شوي دي. تر ده وروسته میا فقیرالله جلال ابادي خپل اثار، «فواید فقیرالله»، «اسمأ الحسنی» او «کیمیایی سعادت» په پښتو لیکلي دي. د ده اثر په نظم لیکل شوي خو څو منثورې ټوټې هم لري چې هېواد مل یې په هندوستان کې د پښتو نثر پنځم اثر ګڼي.

د دې لړی بل سړی عبدالرحمن دی، چې په ابن الفقیه په نوم شهرت لري، د ښوونې او روزنې په موخه یې په پښتو د ترتیل رساله کښلې چې د قران شریف د لوست د ادابو د ښوونې لپاره لیکل شوې ده. همدارنګه د امیرشاه شمایلنامه او د میا عبدالحلیم کاکاخېل خټک د چهل حدیث پښتو منظومه ترجمه دي.

رحمت داوي د احمد شاه بابا په وخت کې کشمیر ته تللی او هلته یې شاعري کړې ده. د ده د شعر نمونه:

چې پر داد د مظلومـــــانو نه رسیږي
د تیمور بادشاه عجبه سلطاني ده۱۲۱

بل ځای وایي:

د احمــد فرزنــدان څــه دي
ډېـر عــالم یــې کــړ طوفــان
رب د عــدل انصــاف ورکــړه
دا دعــا کــړم هــر زمــان
پــه راســتي سره ګویــا دی
د رحمـــت داوي زبـــان۱۲۲

په هند کې د پښتنو ریاستونه او پښتو ژبه

د اتلسمې مخزیږدې پېړۍ په دوران کې د هندوستان په بېلو بېلو سیمو کې د ځینو پښتنو له خوا سیمه یز ریاستونه جوړې شوې دي. د دغو ریاستونو له مشرانو نه ځینې یې د قلم خاوندان هم وو چې په خپله مورنۍ ژبه پښتو یې اثار منځ ته راوړي او یا یې د نورو ژبو نه په پښتو ژبه اثار ژباړلي دي. برسېره پر دې دوی د پښتو اثارو د خطي نسخو په ټولولو، زیاتولو او لیکلو کې د ستاینې او منني وړ کارونه تر سره کړي دي. په دې کسانو کې د روهیلکنډ نواب علي محمد خان شاعر و چې د هېوادمل د څېړنې پر بنسټ په ۱۱۱۹ هجري کال کې زیږېدلی دی، د ده یوه اوږده منظومه د عبدالقادر خان خټک د یوې خطي نسخې په پای کې راغلې ده. په نوموړي نسخه کې د روهیلکنډ نورو پښتنو شاعرانو: محمودخان دشعر دوه پارکي، د مسکین د شعر یو پارکی شته. د روهیلکنډ د نواب سعدالله خان نواب ستایونکی شاعر سید عبدالصمد پیرزاده دی چې یو مخمس پارکی لاسته راغلی دی.

بل نواب حافظ الملک رحمت خان شاعر دی چې د نواب سعدالله خان د مړینې وروسته د روهیلکنډ نواب شو. د ده نه ځینې پښتو منظومې تر موږ را رسېدلې دي. برسېره پردې د ده یو مخمس او یو بل پارکی د عبدالقادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان د دیوان د یوې خطي نسخې په پای کې د نورو پښتنو شاعرانو د شعرونو سره یو ځای خوندي دي.

بل نواب محبت خان د نواب رحمت خان زوی دی چې پښتو ژبې او ادب ته یې خدمتونه کړي دي. د ده ادبي او ژبني اثار دادي:

پښتو دیوان چې د برېتانیا د بودلیان نومي کتابتون کې خوندي دی.

د شعر نمونه یې دا ده:

نه پوهېږم چې له عقله بېرون چا کړم
چې مې هوش له سره یووړ مجنون چا کړم
پـه غمـزو پـه کرشـمو پـه مکیزونـو
په خپل ځان باندې شیدا و مفتون چا کړم
هم په دا حیرت مې شپه و ورځ تېرېږي
چې ازاد وم بندیوان په افسون چا کړم
پـه ازار د محبـت (محبـت خانـه)
خبر نه یم چې خسته او زبون چا کړم۱۲۳

د ده بل اثر «اسرار محبت» نومېږي چې ده د «سیسۍ او پنون» کیسه نظم کړې ده چې خطي نسخه یې د رامپور په رضا کتابتون کې خوندي ده.

بل اثر یې «ریاض المحبت» نومېږي چې د دې کتاب خطي نسخې په هندوستان، برېتانیا او پتروګراد کې لیدل شوې دي چې په لومړی برخه کې پښتو ګرامر په پاړسو او دوهمه برخه یې پښتو لغتونه په پاړسو مانا شوي دي.

بل سړی نواب الله یارخان هم د نواب حیات خان زوی دی چې د «عجایب اللغات» کتاب یې لیکلی چې په پیلامه کې یې د خپلې کورنۍ احوال راغلی د پښتو لنډ ګرامري اصول، خاص غږونه او نورو باندې خبرې کېږي او بیا قاموس پیل کېږي. د دې کتاب دوې خطي نسخې په برېټش موزیم اویوه

یې د رامپور په رضا کتابتون کې خوندي دي.

د حافظ رحمت خان کورنۍ نه یوازې پخپله په پښتو ژبه اثار لیکلي دي بلکې نور عالمان، شاعران او لیکوال یې نازولي، پاللي او ستایلي دي او د دوی په غوښتنه یې پښتو اثار لیکلي دي. د «تواریخ افاغنه» لنډون مسوده چې د رحمت خان په امر شیخ میرداد خیل سر ته رسولې ده. بله مسوده د رحمت خان په غوښتنه پیر معظم شاه برابره کړې ده. بل اثر مفخر افغان دی چې ګلستان رحمت ژباړلی دی.

بله پښتنه کورنۍ چې په هند کې یې پښتو ژبې ته خدمت کړی د نواب نجیب الدوله عمرخېل کورنۍ ده چې پخپل نوم یې د نجیب اباد ښارګوټی ودان کړ. په دغه ښار کې د احمدشاه دراني په نامه سکه وهل شوې ده. احمدشاه بابا نوموړی دډیلي امیر الامرأ وټاکه او کله چې وفات شو په نجیب اباد کې خاورو ته وسپارل شو. ده د دارانګر مدرسه جوړه کړې او پدې کورنۍ کې پښتو ژبه پالل شوې ده. د ارتضا خان عمرخېل «فرهنګ ارتضایي» اثر دی چې ١٦٦ فصله، یوه سریزه او یو پایلیک لري د یادولو وړ دی. د دې فرهنګ په لومړیو درویشتو فصلونو کې پښتو لغات د نومونو په ترتیب سره راوړل شوي دي. پدې فرهنګ کې لومړی پښتو لغات راغلي دي بیا یې پاړسو او هندي ماناوې کړې دي. بل د «پدماوت کیسې» ژباړه هم یادوي چې ابراهیم نومي په پښتو ژباړلې ده. افضل خان عمرخېل قران شریف په پښتو ژباړلی دی.

چې تفسیر یې په پښتو کړ له پارسي نه
محبت د افضـــــل خان په قام افغان یم

یا

پښتانه ته چې و سخت پـــــــارسي زبان
هم په دا تفسیر پښتو کړ افضل خان۱۲۴

بل کتاب «نسب افاغنه» نومېږي چې د قاضي محمد عبدالسلام عمرخېل

(c) ketabton.com: The Digital Library

تألیف دی. د ده په عقیده د پښتو ژبې د تشکل دوره له اسلام نه د مخه په غور کې شوې ده.

په رامپور کې «امدنامه افغاني»، چې یوه خطي نسخه یې په لندن کې د انډیا افس کتابتون کې خوندي ده لیکلې ده. د همدې نسخې په پای کې د ګلمیر او منصور پښتو غزلې خوندي دي. دا کتاب د پښتو لغت او ګرامر یو اثر دی چې په هند کې لیکل شوی دی.

په رامپور کې اشرف خټک هم اوسېده چې یو غزل بول شاعر و، د کلام نمونه:

موده وشوه چې سلام د یار رانغی
خبر نه یم چې په څه ریبار رانغی
اې فلکه غم شادي ستا په وار وار ده
چېرې ما باندې د وصل وار رانغی
څو به زه د بېلتانه ستایم ناسازې
په بوستان مې د خاطر بهار رانغی
ما ونه لیده هېڅوک داسې په عشق کې
چې په ده د بېلتانه ګوذار رانغی
په شادي پسې غمونه وي اشرفه
کوم یو ګل دی ورسره چې خار رانغی۱۲۵

په بهو پال کې د اورکزیو پښتنو نوابي وه چې بنسټ یې دوست محمد خان سردار اېښی و. دلته هم د قران پاک یوه پښتو ژباړه شته چې د پښتو ژباړې لاندې د اردو ژباړه کښل شوې ده. د ژباړې برسېره یې فواید په پښتو او حاشیې په پاړسو لیکل شوې دي.

په ټونک کې هم د پښتنو ریاست بنسټ اېښودونکی نواب امیر خان سالارزی دی. د ټونک پښتنو پښتو کتابونه را ټول کړي، ځینې پښتو آثار یې

خطاطي کړي او ساتلي دي. د دوی په راټولو کړو پښتو کتابونو کې ځینې داسې نایابې نسخې شته چې تر اوسه بل ځای نه دي لیدل سوې لکه د حبیب الله دیوان، د صدیق دیوان، د میهن دیوان او ځینې نور

د ټونک د پښتنو د ځینو کسانو نومونه دا دي: مولوي دوست محمد خان د ملا امیر کابلي زوی د «ضابطة افغاني» لیکوال او هم د پښتو د ښکلي تعلیمي نثر لیکونکی دی. ده آمدنامه هم د هغو اردو ژبو لپاره لیکلې ده چې پښتو ژبه یې زده کوله. همدارنګه سید اضغر علي آبرو هم یوه رساله لیکلې چې هفت زبان نومېږي چې یو بحث یې لغات زبان پښتو نومېږي. چې پښتو لغات په اردو ژباړل شویدي.

د میسور ریاست د پښتانه حیدر علي او د هغه د نامتو زوی ټیپو سلطان د نومونو سره نه شلېدونکې اړیکه لري. د میسور د شرقي علومو انسټیټوټ کې یو خطي پښتو کتاب شته چې «ثبات العاجزین» نومېږي چې لیکوال یې مالوم نه دی . د دې کتاب بله نسخه بل ځای نده لیدل شوې نو شاید دلته په میسور کې لیکل شوی وي.

د کشمیر سره د پخوا نه د پښتنو اړیکې وې خو هغه مهال چې ستر احمدشاه بابا په واکمنۍ کې کشمیر د افغان امپراتورۍ برخه شوه دغو اړیکو ډېره پراختیا ومونده. همدې سیمې ته د پښتنو تګ زیات او یو شمېر شاعران هلته لاړل او په پښتو یې اثر جوړ کړل. په کشمیر کې «نصاب شش لغات» رساله د یسفي له خوا لیکل شوی چې اوس د علي ګړ ملم پوهنتون د مولانا ابوالکلام په کتابتون کې خوندي ده چې د د شپږو ژبو د یوې مانا لرونکې لغات پکې راټول کړي دي. د دې برسېره د پښتو ډېرې مذهبي او مصورې نسخې په کشمیر کې خطاطي شوې او د تذهیب او طلاکارۍ چارې یې همدې سیمه کې سر ته رسېدلې دي. د نمونې په توګه د مسعود ب عبدالله ادم خان درخانۍ ده چې د عبدالعزیز له خوا د جان محمد یوسفزي لپاره لیکل شوې ده ۱۲٦

(c) ketabton.com: The Digital Library

لسم څپرکی

هوتکیان او پښتو ژبه

د مخه تر دې چې د هوتکیانو او د هوتکیانو د واکمنۍ پر مهال د پښتو ژبې په هکله وغږېږم اړینه ګڼم چې د ټکي ته د لوستونکو پام واړوم چې د مغل چنګېزخان تاړاکونو زموږ هېواد د ستر ناورین سره مخامخ کړ چې نه یوازې یې د وطن نړېدې ټولـه مـادي او معنـوي شـتمني د خـاورو سره برابـره کـړه، بلکې د سر سخت زیان یې وروړساوه. پدې ترتیب له دیارلسمې پېړۍ نه تـر اتلسمې پېړۍ پورې د افغانستان تاریخ د پردیو تاریخ شو. د دې پنځو پېړیـو په وروستیو دوه نیمې پېړۍ کې د هېواد لوېدیځه برخه تر کنـدهار پـورې د صفوي واکمنو، ختیځه برخـه لـه اباسـینه تـر کابلـه او کلاتـه پـورې د مغلـو واکمنو او شمالي برخه یې د شیباني خانانو تر لاس لاندې وې.

د مغلـو او صـفویانو د واکمنـۍ پـه مهـال پـه کنـدهار کـې د ابـدالیانو ټـول خېلونه، د غلزیانو څه خېلونه، د دوی په څنګ کې تاجکـان، ملتانیـان او نـور او د ښار د باندې پارسیان پراته وو.

په عمومي توګه د غلزیو خېلونه له کلاته تر کابلـه پـورې د مغلـو د کابـل د واکمن او ابدالیان د کندهار د صفوي واکمن تر لاس لانـدې وو. «خـو دواړه قومونه پخپلو کورنیـو چـارو کـې خپلـواک وو او چـارې یـې خپلـو مشرانو ور تنظیمولې. دغه مشران په اصل کې وروسته له هغـه د زیـات واک څښـتنان شول چې ولسونه یې میشته شول او کـلي او ښـارونه یـې ودان کـړل.»۱۲۷ د

دغو مشرانو له نومیالیو نه یو د سدو خان، چې د سدوزو قبیله ورته منسـوبه ده، لمسی او د حضرخان زوی سلطان خودکي (پوپلزی) او بل سـلطان ملخـي (توخي) وو او دوی په ۱۶۲۴ کال کې سره جوړه وکـړه چـې د هغـې لـه مخـې ګرم اب د دوی تر منځ ټاک (پوله) وټاکل شو. د دې ټاک لوېدیځه خوا بـه د ابدالیانو او ختیځه خوا به د غلزیـانو وي. پـدې ډول د دغـو دوو قومونـو تـر منځ د شخړو مخه ونیول شوه. د سلطان خودکي سروالي د صفوي حکومـت اود سلطان توخي سروالي د هند مغولي حکومت منلې وه.

د پوهاند ډاکټر کاکړ په وینا ددواړو قومونو مشران نه یوازې په ولسي چـارو کې بلکې په نړیـوال سیاسـت کـې او پـه ځـانګړې توګـه د کنـدهار پـه سر د دواړو امپراتوریو په سیالیو او جنګونو کې د تجربې خاوندان شول.

د ګورګین د راتګ وروسـته پـه کنـدهار کـې سـترې پېښـې یـو پـر بـل پسـې وشوې. دغه مهال د صـفوي واکمنـو رسـمي سیاسـت دا و چـې شـیعه ګـان وهڅـوي او سـنیان وځپـي. د دغـه سیاست پـر بنسـټ ګـورګین د کنـدهار سنیان تر فشار لاندې ونیول او د یاغیانو په څېر یې چلند ورسره کـاوه. دوی غوښتل چې د ابدالیانو او غلزیانو دودیزې خپلواکۍ ته د پای ټکی کـېږدي. برسېره پردې یې غوښتل چې د مغولو په وړانـدې ټینـګ مورچـل جـوړ کـړي چې کندهار د دوی لاس ته ونه لوېږي.

ګـورګین د دې پـلان د پـلي کولـو لپـاره لـومړی د ابـدالي مشرـانو پـر ضـد دسیسې وکړې. لومړی یې د دولت خـان د سـدوزو څـواکمن مشرـ دمنځـه وړلو په پلان کې بریالی نه شو بیا یې د پښتنو د هغه کمزوري ټکـي نـه ګټـه پورته کړه چې هغه د دوی ځان غوښـتنه ده. د ګـورګین لښـکر یـوه شـپه د عزت خان سدوزي او اتل خان سدوزي په مرسته او لارښـوونه پـه ښـار صـفا کې ناڅاپه د دولت خان ابدالي په کلا برید وکـړ او دولـت خـان یـې د خپـل زوی نظرمحمـد او فقیـر نـومي نـوکر سره ووژل. د دولـت خـان د مړینـې وروسته د ده زوی رستم خان د قوم مشر شو. بیـا یـې رسـتم خـان بنـدي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

وواژه. او د ده د مړینې وروسته یې د ده غښتلې ډله وځپله او بیا یې د هغه مخالفه ډله د عزت خان سدوزي او اتل سدوزي په مشرۍ اړه کړه چې ارغستان پرېږدي او د کندهار په ختیځه خوا کې میشته شي. لړ مهال وروسته یې ناڅاپه پرې ودانگل، ډېر یې ترټنه ووژل، ډېر لویان یې کرمان ته ورڅخه وشړل او پاتې ابدالیان د شوراوک چاپېر دشتو او غرو ته وکوچېدل.
د ابدالیانو د ځپلو وروسته په کندهار کې غلجیان د یوه ستر قوم په توگه پاتې شول چې مشر یې میروېس خان هوتک و. میروېس خان د شالم خان هوتک زوی او د خپلې مور نازو انا له خوا د سلطان ملخي توخي لمسی او د خپلې ماندینې له لوري د سدوزو زوم و. د ده مېرمن خانزاده د جعفرخان سدوزي لور وه چې د سدوزو د کامران خېلو په څانگه یې اړه درلوده. کامران خان د سدو زوی و چې د خپلو ورونو په منځ کې یو پوه او عالم سړی و او د «کلید کامراني» په نوم د اثر لیکوال دی چې په پښتو ژبه یې لیکلی دی.

میروېس نیکه

د ابدالیانو د ځپلو وروسته گورگین د هوتکو د ځپلو نیت وکړ. پدې منظور گورگین د هوتکو مشر میروېس خان هوتک ته مراجعه وکړه چې د دوستی په پلمه د ده قوم هم وځپي. خو میروېس د تېرو پېښو نه عبرت اخیستی و او دې ته یې پوره پام و چې گورگین یې تېر نه باسي. ده د خپلواکۍ غورځنگ د همکارۍ په جامه کې په پټه پیل کړ او د کندهار د ښار د کلانترۍ منصب یې ومانه.
خو کله چې گورگین د میروېس خان د نفوذ د زیاتېدو نه په وېره کې شو نو هغه یې اصفهان ته وشړه. میروېس خان د خپلې پوهې او ځیرکۍ له کبله د دربار څواکمن کسان د ځان پلویان کړل او د حج د ادا کولو نه وروسته یې چې د عربستان د عالمانو نه یې د خپلې خوښې سره سم اخیستې فتوا

ورسره وه د صدراعظم اعتماد دوله له لارې اجازه تر لاسه کړه چې په کندهار کې د گورگین د مشاور په توگه کار وکړي. د دوسرسو فرانسوي په وینا میروېس خان د پارس د دربار «د ټولو وزیرانو نه په یوازې توگه ډېر هوښیار و.»۱۲۸
میروېس خان د پخوا غوندې د گورگین سره همکاري پیل کړه خو گورگین پرې ډاډه نه و نو ده د خپل زوی لپاره د میروېس خان لور په نکاح وغوښتله. میروېس خان د دې موضوع لپاره د کوکران جرگه راوغوښته. جرگې پرېکړه وکړه چې د گورگین د غافلولو لپاره د میروېس خپله وینځه د لور په نامه په نکاح ورکړي او همداسې وشول. لکن د میروېس په وړاندې اصلي مسله د خپلواکۍ وه. خو د کاکړ په وینا د دې موخې د سر ته رسولو لپاره نه تنظیم و، نه وسله او نه پوځ او نه د وسله والې مقابلې توان. خو گورگین نه یوازې شل زریز پوځ درلود بلکې شا ته یې یوه لویه امپراتوري ولاړه وه.
میروېس خان د خپل پلان د عملي کولو لپاره د مانجې تاریخي جرگه راوغوښته چې قومي مشران او روحانیون پکې شامل وو. د دې جرگې د غړو یادونه د پښتو ژبې په لومړۍ شاهنامه (محمودنامه) کې ریدي خان مومند کړې ده او دغه کسان پکې شامل وو: سیدال خان ناصر، بابوجان بابي، بهادرخان اندړ، ملا پیرمحمد میاجي، عزیزخان نورزی، یوسف خان هوتک، گل خان بابړ، نورخان برېڅ، نورخان الکوزی، یحی خان هوتک، حاجي نور محمد هوتک، چې په حاجي انگو مشهور دی، یونس کاکړ او نور. ده د دې جرگې له لارې وکړای شول چې د کندهار ولسونه د گډ عمل لپاره چمتو کړي.
جرگې د میروېس خان پلان تایید کړ او پرېکړه یې وکړه چې د بلوڅو، کاکړو او ترینو خانان به خپل ولسونه و هڅوي چې د مالیې د ورکولو نه سر وغړوي تر څو گورگین اړ شي چې د خپلو پوځونو یوه برخه هلته واستوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گورګین چې خبر شو نو د کاکړ په وینا ده شپږ نیم زره سرتېري د میرزا سندل په قوماندنۍ او پخپله د زرو تنو جنګیالیو سره ور روان شو. ده د میرویس نه هم وغوښتل چې د خپلو ایله جاریو سره د ارغسان په ده شیخ کې ور سره یو ځای شي. پدې توګه د میرویس د پلان لومړۍ برخه پلې شوه هغه دا چې د ګورګین پوځ په څو برخو وویشي. په ده شیخ کې اوه سوه ناصرو او هوتکو د میرویس په قوماندنۍ د ګورګین په زر کسیز پوځ د شپې په تروږمي کې ناڅاپه برید وکړ او له منځه یې یووړ. پدې ګام سره د میرویس د پلان دوهمه برخه پلې شوه هغه دا چې د یوې برخې نه وسله واخلي او د نورو برخو د ځپلو لپاره یې وکاروي. میرویس خان د مخه درې نیم زره قومي ځوانان په وړو ټولیو کې منظم کړي او دنده ورکړ شوې وه چې د ښار اړیکه د بهر سره وشاري تر څو پارسیان د پېښې نه خبر نه شي. پخپله میرویس او د هغه ملګري چې د ګورګین او د هغه د پوځیانو جامې یې اغوستې وې او د هغوی په وسلې یې ځانونه سمبال کړي وو د شپې په تیاره کې ښار ته ننوتل او په بې ساري چټکۍ سره یې پارسیان تباه کړل. وروسته یې د هغو دوه نیم زره پوځیانو نه چې د بلوچستان نه کندهار ته راستانه شول څه یې له منځه یووړل او نور یې په منډه د تباهۍ خبر اصفهان ته ورسوه.

میرویس خان د ایران د دولت د غافلولو لپاره یو لیک د پارس د پاچا په نامه اصفهان ته ولېږه او بل لیک یې د هند مغولي پاچا ته ولېږه. په وروستي لیک کې ویل شوي و چې د کندهار خلکو د صفوي دولت پر ضد بریالی پاڅون کړی او خپلواکي یې ګټلې ده. که چېرې د پارس پاچا د کندهار د خلکو پر ضد پوځ راواستوي او موږ اړ شو چې له تاسو مرسته وغواړو نو تاسو به مرسته وکړی که نه؟ د هند پاچا په ظاهري توګه د کندهار خپلواکي په رسمیت وپېژانده خو په پټه یې صفوي دولت ته پیغام ولېږه چې د دې پېښې مخه زر ونیسي تر څو د دې پاڅون لمبې د هند لمنې ته پراخې نه

شي چې بیا د پښتنو تېر برم یاني د غوریانو، غلجیانو، سوریانو او لودیانو خاطرې را ژوندۍ نه شي.

میرویس خان دا اټکل هم وکړ چې پارسیان به د دې پېښې د غچ اخېستلو لپاره اړین ګامونه پورته کړي نو سمدلاسه یې د کورنیو سمونونو په څنګ کې په دفاعي تدبیرونو لاس پورې کړ. میرویس خان په لنډ وخت کې پوځ منظم او د پارسیانو نه یې په نیولو وسلو سمبال کړ او یو منظم توپچي قوه یې هم جوړه کړه. ده د کورنیو سمونونو په څنګ کې د نوي هېواد بهرني سیاست ته پوره پام وکړ.

صفویانو لومړی محمد جامي نومي سړی د تهدید لپاره راولېږه چې د میرویس په امر بندي شو. بیا یې د هرات حاکم محمدخان چې د حج په سفر کې د میرویس ملګری و، راواستوه چې د میرویس په امر د یوه درانه مېلمه په توګه په کندهار کې وساتل شو. کله چې صفوي واکمنان خبر شول نو په کندهار باندې یې د پوځي یرغل ترتیبات ونیول. صفوي دولت په هرات کې میشته پوځ ته امر وکړ چې په کندهار یرغل وکړي. میرویس هم د پنځه زریز ازادي غوښتونکي پوځ سره ورووت او سخته ماته یې ورکړه.

بیا د پارسیانو منظم پوځ د اتلسو میاشتو په جریان کې څلور ځله یرغلونه وکړل او ماتې یې وکړه. د دې وروسته صفوي واکمنو د خسرو خان په قوماندانۍ یودېرش زره پوځ کندهار ته واستوه چې دې پوځ کندهار څو میاشتو محاصره کړ خو وروسته د میرویس خان د زړورو جنګیالیو له خوا محاصره ماته او د خسرو پوځ د خسرو خان په شمول تباه شول. دوه کاله وروسته د رستم خان په مشرۍ پارسیانو پر کندهار یو بل یرغل وکړ چې هغه هم ناکام شو.

میرویس خان چې له دې تهدیدونو نه هېواد وژغوره نو د خپلو نورو پلانونو د پلي کولو ته یې خپل پام واړاوه. خو د بده مرغه هغه څه چې دښمن د جګړې له لارې ونشو کړای چې میرویس خان د خپلې لارې ایسته کړي نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کار یې بیا زموږ افغانانو د هغې کمزورۍ له لارې تر سره کړ چې هغه د پښتنو ځان غوښتنه ده. د دې کار د پلي کولو لپاره یې د میرویس ورور عبدالعزیز ولمساوه چې پخپله پاچا او پاچاهي یې په کورنۍ کې نیکاتي شي. عبدالعزیز خپل مدبر، هوښیار او ځیرک ورور ملي مشر میرویس خان ته د پارس د دربار په لمسون زهر ورکړل او د ۴۱ کالو په منګ د دې نړۍ نه سترګې پټې کړې اروا دې ښاده وي. د عبدالعزیز له خوا میرویس خان ته د زهرو ورکولو پېښه د محمد معصوم هوتک په وینا عبدالغفار هوتک پخپل تاریخ کې چې هوتکنامه نومیږي او لطیف جان بابي په سپارښت او لګښت حبیب الله رفیع چاپ کړی دی بیان شوی دی. د دې پېښې تفصیل د هوتکنامې د ۱۳٦ بیت نه تر ۲۲۸ بیت پورې راغلی دی. عبدالغفار هوتک وايي:

پــه زهرو یې شهید حاجي میر خان که
حکومت یې برادر بیا عزیز خان که۱۲۹

د ده د مړینــې وروســته د مـیرویس ورور عبـدالعزیز د جرګــې لــه خــوا د میرویس پرځای وټاکل شو.

عبدالعزیز چې د ولس په مشورې د میرویس نیکه پر ځای وټاکل شو د خپل ورور په شان نه تورزن، نه پوه، نه مدبر او نه د درایت خاوند و. ده په لومړي سر کې د قوم مشران راوبلل او دوی ته یې د پارس د دولت پیاوړتیا او ځواکمنتوب او د ځان د ناتوانۍ په هکله خبرې وکړې خو د ولس د مشرانو د سخت غبرګون سره مخامخ شو او ده ته یې ګواښ وکړ چې دا خبرې باید ګرد سره په خوله رانه وړي که نه بل چا ته به ځای پرېږدي. خو میر عبدالعزیز چې خپل ورور یې د پارسیانو سره د پټ جوړ جاړي په پایله کې په زهرو وژلی و د قوم مشرانو د مشورې پرته خپل وړاندیزونه د پارس حکومت ته وړاندې کړل. دا وړاندیزونه دادي:

«له افغانانو دې باج نه اخېستل کيږي؛
کندهار ته صفوي عسکر نه راځي؛
د افغانانو پاچاهي دې د عبدالعزیز په کورنۍ کې میراثي ومنل سي.»۱۳۰

د عبدالعزیز دغه دریځ ته د ولس مشرانو په کرکه وکتل او د ولس په مشوره عبدالعزیز د میرویس د مشر زوی محمود له خوا ووژل شو او ټول پدې سلا شول او په یوه خوله او یوه اواز یې د شاه محمود هوتکي پاچاهي ومنله

د شاه محمود هوتک واکمني

شاه محمود هوتک په خلکو ګران او یو زړه ور او مېړنی جنرال و خو ځنګه چې یو تنکی ځوان و دومره سیاسي پوهه او تجربه یې نه درلوده چې د سیاست په ډګر کې یو بریالی مشر وي. نوموړی د مخه تر دې چې د خپل هېواد یووالی را منځ ته کړي د پارس د نیولو په فکر کې شو. د هغه وخت د تاریخ لیکوالان دا وايي چې د اصفهان نیول یې د پلار وصیت و. دا سمه ده چې پلار یې د ځنکدن په مهال د اصفهان د نیولو خبره کړې ده خو پلار یې ولې د خپلو اتو کالو په واکمنۍ کې دې کار ته اقدام نه کاوه؟ فکر کوم چې دې کار د پلي کېدو لپاره شرایط چمتو نه و. هغه دا چې دې کار لپاره تر ټولو د مخه د پښتنو هېواد د امو نه تر اباسینه پورې باید یو موټی شوی وی او د دې لپاره د ټولو پښتنو قبیلو او په تېره بیا د غلزیانو او ابدالیانو د قبیلو یوالی اړین و.

په هر صورت شاه محمود هوتک د اصفهان د نیولو نه د مخه د کرمان د خلکو په غوښتنه هغې خواته روان شو. د شاه محمود هوتک لښکر ته د سیستان په ریګستان کې د خوارکي موادو، غلې او وښو د نشتوالي له امله د سر او مال زیات زیان ورسېد. خو د دې سره سره هغه کرمان ته ورسېد او د کرمان خلک په خپله خوښه ده ته تسلیم شول. خو په دغه مهال په کندهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې بیجن سلطان لکزي د ملک جعفر خان په ملتیا چې بندي و، د کندهار د نورو پارسیانو په مرسته پاڅون وکړ تر څو کندهار بیا د پردیو تر ولکې لاندې راولي. شاه محمود د کندهار د اړدوړ د ځپلو لپاره کندهار ته راستون شو. خو د ده تر رسېدو د مخه اړدوړ کوونکي د ده د کشرـ ورور میر حسین هوتک له خوا ځپل شوي او زندۍ شوي وو.

خو په هر حال وروسته زلمي مشر د یوه باکفایته جنرال په توګه د ګلناباد د تاریخي جګړې په پایله کې اصفهان ونیو او د پښتنو په وړاندې د ظلمونو غچ یې د پارسیانو نه واخېست. خو د سیاسي مشر په توګه د دې هېواد د ادارې په سمبالولو کې پاتې راغی. د دې دورې څېړونکي نږدې ټول یوه خوله دي چې ځینې پېښې د دې سبب شوې چې د ده دماغي توازن د منځه ولاړ شي او په پایله کې ووژل شو. خو ماته دا فکر هم پیدا شو چې دې پېښو د منفي اغېز تر څنګ شاید د داسې زهرو په ذریعه دی مسموم شوی وي چې سوکه سوکه اغېز شیندي. دا ګومان ما ته له دې نه پیدا شو چې یو د ده او د ده د صدراعظم امان الله مېرمنې سره خویندې او د شاه حسېن صفوي لوڼه وې او د دوی تر منځ د نفاق تخم هم د دغو خوندیو د فعالیت محصول دی او دغې موضوع ته اعظم سیستاني د کرونسکي د لیکنې په حواله داسې اشاره کوي. امان الله د شاه محمود هوتک نه د خفه کېدو نه وروسته په ظاهر کې «د خپلو قواوو سره د اصفهان نه د کندهار په نیت ووتو. امان الله هم د سلطان حسین د یوې لور سره واده کړی و او لدې اړخه هم د شاه محمود د ډېرو نږدې کسانو نه شمېرل کېده. کرونسکي د امان الله دا ګام د شاهزدګۍ، د امان الله د مېرمنې د لمسون پر بنسټ بولي چې د خپل مېړه او شاه محمود تر منځ د مخالفت نه خبره وه.»۱۳۱ برسېره پردې دا چې ده به کله خپل ځان ته خوله اچوله دا هم شاید د زهرو اغېز وي. دا چې پارسیانو د دې توان درلود چې میروېس خان پخپل کور کې د خپل ورور په ذریعه په زهرو د منځه یوسي نو په اصفهان کې به دا کار

دومره ګران نه و چې د شاه حسین لوڼه یې د پلار غچ وانخلي. په هر صورت شامحمود د اشرف له خوا ووژل شو او د ده د مړینې وروسته د میروېس وراره او د عبدالعزیز زوی اشرف د شاه محمود په ځای په اصفهان کې پاچا شو.

د شاه اشرف هوتک واکمني

د معصوم هوتک په وینا شاه اشرف د عبدالعزیز زوی چې د یوې خوا د محمود نه د خپل پلار د وژلو له امله ماېچن و او د بلې خوا د خپل پلار د ملي ضد دریځ پلوي نه و څه خوابدی و. لدې امله د هوتکو مشران د اشرف په کور کې سره راټول شول چې د شاهي کورنۍ خپل منځي خوابدي لیرې کړي. دواړو خواو جرګې ته واک ورکړ چې دا ستونزه د پښتني دود سره سم هواره کړي. جرګې د دوی تر منځ زړه بدګی پای ته ورساوه او اشرف یې د پوځ د یوې برخې قوماندان وټاکه. اشرف چې د یوې خوا زړه ور قوماندان و او د بلې خوا د خپل تره میروېس بابا پوهه، ځیرکي او دیپلوماسي هم پکې راټوله شوې وه، د کورنیو تربورۍ او ان د پښتنو د قبیلوي تفکر نه یې د فکر کچه ډېره لوړه وه. ده د شاه محمود سره یو ځای د اصفهان په نیولو کې تورې ووهلې.

شاه اشرف د شاه محمود د وژلو وروسته د ۱۷۲۷ کال د اپرېل د میاشتې په ۲٦ نېټه د شپږویشتو کالو په منګ د اصفهان پر تخت کښېناست. شاه اشرف تر پاچا کېدو وروسته ډېر زیار وکیښ چې د شاه محمود د وروستیو وختو د کړو وړو نه ځورېدلي خلک دلاسا او پخلا کړي او پدې برخه کې پوره بریالی شو. خو دی د یوې خوا د روسانو او ترکانو د سیخ یرغل او د بلې خوا د پارس د کورنیو مخالفینو لکه شاه زوی طهماسب میرزا او نادر افشار سره مخامخ شو. برسېره پردې د شاه محمود وژل په کندهار کې د شاه حسین هوتک له خوا د عبدالعزیز د غچ اخېستلو په بڼه وګڼل شو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار نه هم ورسره مرسته ونه شوه. پدغو شرایطو کې هم ده وکولی شول چې د خپل جنګي مهارت او پخې ډیپلوماسۍ له مخې د پارس د خاورې د ساتنې په منظور روسیه او ترکیه دواړه پخپل ځای کښېنوي. افغانانو ترکانو ته د ماتې ورکولو په پایله کې د ۱۷۲۷ کال په همدان کې د دواړو لورو ترمنځ د سولې تړون لاسلیک شو د دعه تړون له مخې ترکانو اشرف هوتک د پارس قانوني پاچا په توګه وپېژندلو او شاه اشرف په پارس کې د ترکانو سوبې په رسمیت وپېژندلې او عثماني سلطان یې د خلیفه واقعي ځای ناستی او د مسلمانو د مشر په توګه ومانه. همدارنګه شاه اشرف روسانو ته هم ماتې ورکړه چې د هغې په پایله کې روسان اړ شول چې د دواړو لورو تر منځ د سولې تړون لاسلیک کړي. دلته لازمه ګڼم چې د شاه اشرف د پخې ډیپلوماسۍ د روښانولو لپاره د روسیې د حکومت او د پښتون شاه اشرف د نماینده ګانو تر منځ د سولې تړون چې د ګیلان د رشت په ښار کې د ۱۷۲۸ کال د فبروري د میاشتې په دیارلسمه نېټه لاسلیک شو لوستونکو ته وړاندې کړم چې متن یې د لینینګراد د ارشیف د روسي متن نه محمد ولي ځلمي تهیه کړی دی.

«د لوی او بخښونکي خدای په نامه دا لاندې موافقتنامه اعلانیږي:-

د اعلیحضرت دوهم پېتر چې د ټولې روسیې امپراتور او د خزر د سمندر په غاړه ایالاتو مالک دی له خپل مقابل لوري اعلیحضرت شاه اشرف چې د ایران [پارس] پاچا او د ډېرو مځکو خاوند دی د سولې دا تړون کیږي. څنګه چې موږ ګاونډیان یو او غواړو چې د نظامي شخړو د حل د پاره د وسلې پر ځای له خبرو څخه کار واخلو. د خبرو د اعلیحضرت دوهم پېتر د ټولې روسیې له خوا علي جناب ستر جنرال واسیلي لیواچوف د سنټ الګزاندر د نښان درلودونکی او د خزر سمندر ساحلي ولایاتو لکه ګیلان، مازندران او استر اباد د ټولو روسي قواوو قوماندان او د اعلیحضرت شاه اشرف د ایران [پارس] ستر پاچا او د ډېرو مځکو خاوند له خوا د افغاني اردو ستر سپاسالار

او ډېر محترم سیدال خان بیګلر بیګي او ډېر درانه عالی جنابان مستوفي عالي خاصه میرزا محمد، اسمعیل عمر سلطان او حاجي محمد ابراهیم وټاکل سول، چې د دې سترو دولتو او د هغو د اتباعو له خوا یې په اتفاق سره سوله د دواړه خواوو تر منځ ګټوره بللې ده او دایمي او حقیقي یووالی لازم بولي، د دوستی دایمي تړون یې منلی دی.

۱-ټولې هغه مځکې او ښارونه له ټولو متعلقاتو سره یې چې په ایران [پارس] کې له طرفینو سره ضمیمه دي ، هغه ځایونه چې پخوا یې سرحد ټاکل شوی، څه هغه ځایونه چې اوس یې سرحد ټاکل شوی، د دریمې مادې سره سم تر ابده پورې له طرفینو سره تړلي دي.

۲-اعلیحضرت د ټولې روسیې امپراتورد خپل دولت له خوا اراده کړې ده چې د استر اباد، ګیلان او مازندران ولایتونه چې ساحلي ولایتونه دي، د هغې زړې دوستی له کبله چې امپراتور یې له ایران [پارس] سره لري، ایران [پارس] ته ورپرېږدي پدې شرط چې دا ولایات به په هېڅ ډول بل دولت ته نه پرېښودل کیږي. او که له دې شرط سره بې اعتنایي وشوه نو یاد شوي ولایتونه به سره له ټولو متعلقاتو یې د دوهم ځل له پاره روسیه تصرف کوي، او تر ابده پورې به د روسیې نه بېلېدونکې برخې وګرځي او دا تړون به لغوه کیږي.

۳-د دواړو خواو سرحدونه به پدې ډول وي (چې په تفصیل ذکر سوي او موږځنې تېرېږو.).

۴-له معمول سره سم سفیران او مختار وزیران او هغه کسان چې د طرفینو له خوا لېږل کیږي تر هر څه د مخه به نظامي قوماندانانو ته خبر ورکول کیږي چې له معمولو تشریفاتو سره د دوی درناوی او ساتنه وکړي او د ورسپارل سوو وظیفو تر پایه به یې حفاظت کوي.

۵-په هغو دوستانه لیکنو کې چې طرفین معظمین یې یو بل ته لېږي دغه موجود القاب او عناوین معتبر دي، که دا ملکین معظمین له دواړو خواوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شخه په خپلو القابو کې د څه زیاتوالي اراده وکړي، باید باوري اساس ولري هېڅ یو اړخ حق نه لري، هغه مځکې چې وېش یې سوی دی په خپلو القابو کې راولي او یا نوې سکه ووهي.

٦-هغه دعوې او شخړې چې د سرحدي علاقو او د سرحدي اوسېدونکو تر منځ پېښېږي باید سرحدي قوماندانان یې په ښه توگه حل او فصل کړي، زموږ سوی اتحاد له هر ډول اختلافونو څخه خوندي پاتې سي، پدې کار کې طرفین بشپړ واک لري.

۷-که د طرفینو له سیمو څخه له یوې خوا څخه بلې ته وروتښتي تښتېدلی سړی باید د خپلې دارایې سره بېر ته خپلې خوا ته وسپارل سي، هېڅ خوا حق نه لري چې تښتېدلي خلک تر خپلې حمایې لاندې ونیسي.

۸-د دواړو خواوو د سوداگرو د گټې په غرض هر ډول مالونه په ازاده توگه یو د بل علاقو ته په وچه او څه په سمندر وړل او راوړل کیږي او له پخواني معمول سره سم به محصول ځنې اخېستل کیږي د دواړو هېوادو اتباع حق لري یو د بل وطن کې د خپلو مالونو د خوندي کولو له پاره کاروان سرایونه جوړ کړي، یو د بل ملک کې چې وغواړي ازاد سفر وکړي او هم یو د بل له ملکه په ازاده توگه دریم هېواد ته مالونه تېر کړي، او هم یو د بل رعایه، یو د بل ملکو کې استوگنه غوره کړي.

۹-که چېرې د طرفینو په هېوادو کې د یو بل سوداگر مړ سي، مال او دارایي یې پاته سي باید مال او دارایي یې خوندي وساتل سي، تر څو چې قانوني وارث یې یا دربار ور معرفي کړي یا یو د بل مملکت قانوني سند ورکړي، بیا یې دې قانوني وارث ته بې زیانه وسپاري.

۱۰-دا غوره ترون چې خدای تعالی په هغه خوش دی او ښه اتحاد یې راوستی دی، د دې د پاره چې تر ابده خوندي پاته سي، د دواړو خواوو په مهرونو ښکلی کړای سي او دوې نسخې به په یو ډول کښلې کیږي او یو و بل ته سپارل کیږي، د دې ټاکلو واکمنو استاځو له خوا چې بشپړ اختیارات

لري مهر او لاس لیک تصدیق کیږي او یو بل ته سپارل کیږي.

گیلان-درشت ښار ۱۸۲۷ د فبروري ۱۳»۱۳۲

محمد ولي ځلمی پخپل کتاب کې چې «د افغانستان او روسیې د سیاسي روابطو تاریخچه نومیږي» دغه ترون د افغانستان او روسیې تر منځ د دیپلوماتیکو اړیکو پیل گڼي.

شاه اشرف د روسیې او ترکیې سره په جگړو کې زیات افغانان د لاسه ورکړل او په پوځ کې پردي خلک زیات وو نو په پای کې یې ماتې وخوړه او دابراهیم بلوچ له خوا د دېرشو کالو په منگ ووژل شو او په پارس کې د پښتنو واک پای ته ورسېد.

د شاه حسین هوتک واکمني

شاه محمود هوتک کله چې په ۱۱۳۸ کې د پارس د نیولو په موخه د کندهار نه روان شو نو د کندهار تخت یې خپل کشر ورور شاه حسین هوتک ته وسپاره. دغه مېړني، پوهنپال، او ادبپال پاچا له غزني نه تر سیستان او هراته د ژوب، گومل او دېره جاتو پورې په عدل او انصاف واک وچلوه. د ده مېړنتوب د نادر د نیواک گرو پوځونو سره د کندهار په ساتنه کې چې د یوه کال نه یې زیات وخت ونیو په ډاگه شو او تلپاتې نوم یې وگاټه. دی چې د ملا یارمحمد نه زده کړې کړې وې د پوهنې، شعر او ادب سره یې ډېره مینه درلوده. ده د خپلې پاچاهۍ په دوران کې د نارنج په ماڼۍ کې د پوهانو، شاعرانو او ادیبانو غونډې رابللې او یو کتابتون جوړ کړی و. د کندهار د نسکورېدو سره شاه حسین هوتک چې د یوه کال مقاومت نه وروسته نادر افشار ته تسلیم شو.د نادر افشار له خوا دی او د هوتکیانو نور نامتو کسان پارس ته ولېږل شول او هلته د نادر افشار په امر په زهرو ووژل شو. روح د ښاد وي. پدې توگه د هوتکیانو دېرش کلنه وکمني پای ته ورسېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هوتکیانو په دوره کې پښتو ژبه

اوس به وګورو چې هوتکیانو د خپلې دېرش کلنې واکمنۍ پر مهال پښتو ژبې ته څه کړي دي.

د روښان پیر او خوشال بابا وسله والو او فرهنګي مبارزو د هوتکیانو په وسله والې او فرهنګي مبارزې خپل ژور اغېز اچولی و. د هوتکو په دوران کې د خوشال او د ده د کورنۍ او پیروانو اثار، د پښتونخوا په ګوټ ګوټ کې د رحمان بابا د شاعرۍ انګازې او د حمید بابا او د هغه پیراوانو او په ځانګړې توګه کاظم خان شیدا چې په خپله شاعرۍ کې هندي سبک ته پراختیا ورکوله ارزښتمن اثار موجود وو. هوتکیانو هم فرهنګې چارو او په ځانګړې توګه پښتو ژبې او ادب ته د قدر وړ خدمتونه وکړل.

د مخه مو د هوتک بابا او د هغه زوی ملکیار د شعرونو یادونه وکړه. د هوتکو په تېر کې د پښتو ژبې نامتو شاعره او پوهه ښځه د میرویس خان مور د سلطان ملخي توخي لور نازو انا وه. میرویس خان د دې پوهې او زړورې ښځې زوی و. د پلار د مړینې وروسته، د دې مېرمنې پر غاړه د خپلې کورنۍ د چارو اداره او خپل ولس مشرتوب ولوېد. نازو انا یو د شعر دیوان درلود چې دوه زره بیتونه لري او لاندې رباعي یې په پټه خزانه کې خوندي ده:

سحرګه وه، د نرګس لیمه لانده
څاڅکي څاڅکي یې له سترګو څڅېده
ما ویل څه دي، کښلې ګله ولې ژاړې
ده ویل ژوند مې دئ یوه خوله خندېده۱۳۳

میرویس نیکه، شاه محمود هوتک، شاه حسین هوتک او شاه اشرف هوتک د پښتو ژبې او پښتو ادب ودې ته پام اړولی وو. د دې دورې لوړو شخصیتونو لکه لوی جنرال سیدال ناصر، بابوجان بابي، ملا زغفران، بهادرخان، ملا

پیرمحمد میاجي، داودخان هوتک، مېرمن زینبه او نورو په پښتو ژبه لیکنې او شاعري کوله.

د مخه مو یادونه وکړه چې هوتکیانو د نورو پښتنو سره په ګډه د صفوي یرغلونو په وړاندې د خپل وطن د ساتنې تر څنګه فرهنګي چارو ته پاملرنه وکړه. شاه محمود هوتک د اصفهان د بري وروسته په ۱۷۲۲ کال کې یو فرمان په شپږو مادو کې خپور کړ چې په دریمه ماده کې راغلي دي:«شیعه ګان دې شیعه وي او سنیان دې سنیان وي. موږ نه پوهېږو چې خدای (ج) به د چا راضي وي»۱۳۴ د فرمان دا ماده ښیي چې ده څومره پراخ نظر درلود. د هوتکیانو په دوره کې په لسګونو پښتانه پوهان، شاعران او مولفین منځ ته راغلل چې اوس به په لنډ ډول د دې دورې لیکوال د پټې خزانې، د عبدالروف بېنوا د کتاب «هوتکیان»، د معصوم هوتک د کتاب «سل پګړۍ او یو پړونۍ» او نورو نه دګټې اخېستنې له مخې دروپېژنم

پوهه پالونکی پاچا شاه حسین هوتک، چې پخپله یو عالم او ادیب شخص و، د کندهار نارنج شاهي ماڼۍ کې په اونۍ کې یو ځل ادبي غونډې رابللې. د ده په لارښونه د پټې خزانې ارزښتناک کتاب او نور اثار ولیکل شول.د ده په امر پېښبور ته کاتبان ولېږل شول چې د رحمان بابا له دیوان نه څو نسخې تیارې او کندهار ته یې راوړي. دی پخپله شاعر و او یو مرتب او بشپړ دیوان یې درلود. چې د شعر نمونه یې دا ده:

بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تیارو کې د هجران یې له تا دور کړم
بېلتانه دې هسې اوښکې راخپرې کړې
ستا د فکر په ګرداب کې تل عبور کړم
د فراق پرې مې کښېوت و مرۍ ته
په جهان کې یې رسوا لکه منصور کړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه وصــال دې هــم ناښــاد یمــه دلــبرې!
د بېلتــون فکــر پــه زړه کــې ناصــبور کــړم
د بــاڼو غشــی مــې وخــوړ پــه ځګــر کــې
غمازانــو پــه غمــزو غمــزو مهجــور کــړم
خلــق یــاد زمــا، د عشــق پــه لېونــو کــې
زه «حســین» محبــت هســې مشــهور کــړم۱۳۵

محمد هوتک د شاه حسین د دربار ادبي لیکوال و چې د شاه حسین پـه امـر او لارښوونه یـې د پټـې خزانـې نـامتو کتـاب ولیکـه. نوموړي د پټـې خزانـې برسېره درې کتابونه (خلاصته فصاحت)، (خلاصـته الطـب) او د شـعر دیـوان لیکلي دي.د ده د شعر بېلګه دا ده:

ســاقي پاڅــه د سرو ملــو ډک یــو جــام را
ســتا لــه غمــه نــاارام یــم ارام را
بېلــه میــو د بهــار ننــدارې څــه کــړم؟
پسرلــی ســو د خوښــی ښــه پیغــام را
نــه نشاط سته، نــه مستي سته،نه رنـدي سته
«محمــد» تــه د اور ډک یــو هســې جــام را ۱۳٦

ریدي خان مومند د هوتکـو د دورې لـه لویـو ادیبـانو او پوهـانو نـه و. دی د مـیرویس خـان نـږدې ملګـری و. ده پـه پښـتو ژبـه کـې لـومړی شـاهنامه (محمودنامه) ولیکله چې څلور زره بیتونه یې درلودل چې شاه حسین یـو زر طلاوې د انعام په توګه ورکړې او بیا ورکه شوه. خو د هغې ځینې برخـې پـه پټه خزانـه کـې خونـدي دي. ریـدي خـان مومنـد د محمودنـامې برسـېره د غزلو، مثنوي او رباعیاتو یو بشپړ دیوان هم درلود. د شعر بېلګه یې دا ده:

چــې میرخــان تلــل اصــفهان تــه و نــه
مــخ یــې مکــې د پــاک ســبحان تــه و نــه
پاچــا تــې عــرض کــړ ټــول اقــوال د پښــتون
د ګــورګین ظلــم بــد احــوال د پښــتون۱۳۷

با بو جان بابي نه یوازې د تورې سړی و بلکې د پښتو ژبې شاعر هم و. ده پـه ۱۱۲۹ کال کې د (شها او ګلان) نامتو کیسه د «قصص العاشقین» په نامـه پـه پښتو نظم کړه د ده د شعر بېلګه:

عشــق یــو هســې توریــالی دی
چــې پــر هــر ځــای یــې بــری دی
د عشــق اور هســې ســوزان دی
چــې ســوځلی یــې جهــان دی
زړه بــې عشــقه کلــه زړه دی
چــه بــې عشــقه زړه د مــړه دی۱۳۸

پیرمجمـد میـاجي د هـوتکي دورې نـامتو پـوه او روحـاني شخصـیت و او د میرویس خان لـه خـوا د لـومړی جـوړې شـوې ملي جرګـې غـړی هـم و او د میرویس خان په ټولو هڅو کـې ګـډ و. دی پـه اصـفهان کـې د شاه محمـود هوتک او بیا د شاه اشرف هوتک مرشد او مشاور و. دی شاعر او لیکـوال هـم و چـې د (افضـل الطریـق) او (الفـرایض فـی رد الـروافض) کتابونـه پـه پښـتو کښلي او بل کتاب یې نظم دی. د شعر بېلګه یې دا ده:

شیخ متي چــــې خلیلي و
دی له آره لوی والي و۱۳۹

بي بي زینب د میرویس خان پوهه او ادیبه لور وه. نوموړې لـه خپـل کـورني ښوونکي ملا نورمحمد نه زده کړې وکړې او بیا یې پخپله د کـورنۍ د خلکـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښوونکې دنده په غاړه واخېسته. دې د خپل پلار د مړینې وروسته د هېواد په چارو کې د خپلو وروڼو سره په ګډه لویه ونډه واخېسته. دې بـه د خپل پوهې خوښوونکي او ادبپال ورور شاه حسین سره تل د هېواد د ستونزو په هوارولو کې خپل رایه ورکوله. د نادر افشار له خوا د کندهار د محاصرې پـه مهال د خپـل ورور سره اوږه پـر اوږه د ښار ساتنه کولـه. د کنـدهار د محاصرې د پای ته رسېدو وروسته مېرمن زینب د یو شمېر مشرانو سره یـو ځای د د نادرافشار سره د سولې په خبرو اترو کې برخـه واخېسته. برسېره پردې د پښتو ژبې شاعره هم وه. د شعر بېلګه یې دا ده:

ږغ سـو چې ورور تېـر لـه دنیـا سـونا
قنـــــدهار واړه پـــــه ژړا ســـــونا
زړه مـې پـه ویـر کـې مبـتلا سـونا
چې شاه محمـود لـه مـا جلا سونا
دا روڼ جهـان راتـه تـورتم دی نـا
زړه د بیلتـون پـه تیـغ کـړم دی نـا
هوتـک غمجـن پـه ډېـر مـاتم دی نا
د پاچـاهۍ تـاج مـو بـرهم دی نـا
چې شاه محمـود تېـر لـه دنیـا سو نا
کنـدهار واړه پـه ژاړه سـو نـا۱۴۰

ملا زعفران تره کي د هوتکیانو د دورې یو ستر پوه و چې د شاه حسین د دربار سیاسي مشاور او هم د شاه حسین د زوی محمد استاد و. نوموړي پـه طب او حکمت کې یې د (ګلدسته زعفران) په نوم کتاب لیکلی دی. دی د شاه حسین د سفیر په توګه نادرافشار ته لېږل شوی و چې د دواړو خـواوو بندیان سره تبادله کړي. بدې ترتیب ملا زعفران یـو سیاسي شخصیت هـم و. دی برسېره پردې د پښتو ژبې شاعر هم و چې بېلګه یې دا ده:

د حسـین بادشـاه د بخـت ننـداره ګـورئ
چـې یـې فـتح پـه لښکرو ژوب او شـال کـا
چـې دا زیـری یـې راوړی دی حضـور تـه
نو زعفران انعـام پـر سر زعفراني شال کـا۱۴۱

د هوتکیـانو د دورې نـامتو سپاسالار سـیدال خـان نـاصر و چـې د هوتکـو د دورې د ازادۍ بخوښـونکي نهضـت د پیـل نـه د هوتکیـانو د شاهنشـاهۍ او واکمنۍ تر نسکورېدو پورې یې د تېرې کوونکو سره په زړورتیا جګړې کـړې دي. ده د کندهار د کلابندی په مهال د شاه حسین د زوی محمـد سره یـو ځای د کلات د کلا د ساتلو دنده په غاړه درلـوده چې په پای کې د نـادر افشار له خوا دواړه ونیول شـول او سیدال خـان نـاصر یې د دواړو سـترګو د لیدو د خواږو نـه بې برخـې کـړ. پـه دې ترتیـب د سـترګو د ړنـدولو دود د پارس نه موږ ته راغـی لکـه چې د مخـه د مغولـو نـه راغلـی و. دی برسېره پردې د پښتو ژبې شاعر هم و. د شعر بېلګه یې دا ده:

یـار مـا لـه هسـې ګـران سـو
را تېـر تـر ټـول جهـان سـو
نـور نـه وینـم پـه سـترګو
جهـان ټـول راتـه جانـان سـو۱۴۲

محمد صدیق پوپلزی د هوتکو د دورې د ځوانو شـاعرانو نـه و چـې د مینې شاعري یې کړې او د شعر بېلګه یې دا ده:

لکه بلبل چې بې له ګله بل ارمـــان نه لري
هسې بې یاره بله هیله عاشقان نه لري۱۴۳

بهادرخان د شاه حسین هوتک د ځواکونو سالار و چې د شال او ژوب بـری د ده د نوم سره تړاو لري او د میرویس خان له خوا د جوړې شوې مـلي جرګـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غړی و. ده د پوهانو او ادیبانو سره مینه درلوده او پخپله شاعر و. د شعر بېلگه یې دا ده:

بیلتون دې زور دی تر لیمو مې سهار نم ځاځي
لکه شبنم ځاځي

دا سره یاقوت مې په لمن کې ستا په غم ځاځي
په غم الم ځاځي

گوره لیلی باران د اوښو ستا په چم ځاځي
څنگه پر چم ځاځي۱۴۴

داود خان هوتک د محمد هوتک پلار او د میرویس نیکه د جنگي سالارانو نه و. دی د پښتو ژبې شاعر هم و. د شعر بېلگه یې دا ده:

چې د چا په زړه کې اور د مینې بل سي
په اوربل یې لمبې گډې حال یې بل سي
اور د مینې که مري د زړه له مینې
د اوربل مینه که تل د زړه په تل سي۱۴۵

الله یار اپریدی د هوتکیانو د دورې یو شاعر دی چې د شعر دیوان یې درلود او د شعر بېلگه یې دا ده:

چې ستا په غم کې بندیوان یم را بهر به نه شم
د بیلتون اوښې تویومه بې پرهر به نه شم۱۴۶

باز توخي د نامتو محمد هوتک ملگری او د دې دورې د پوهانو او شاعرانو نه دی چې د شعر بېلگه یې دا ده:

راسه پر څنگ، راسه لیلی ولې له ما کړې بیلتون
دا ستا له غمه مې زړگی دی په سرو وینو گلگون۱۴۷

مخمد ایاز هم د هوتکیانو د دورې شاعر و چې د شعر دیوان یې درلود او د شعر بېلگه یې دا ده:

زړه هغه دی چې لري د عرفان برخه
دغه ښه ده په دنیا د انسان برخه
هغه زړه چې نه یې مهر، نه عرفان وي
وړي په ژوند کې د ناځیزه انسان برخه۱۴۸

نصرالله خان اندړ د هوتکو د دورې د شاعرانو نه و. ده د شعر دیوان درلود او د نصر په تخلص یې خپل شعرونه ویل.

د مینانو وصال عین لوی اختر دی نا
یو خو خوار «نصر» له خپل بخته مرور دی نا
د بیلتون اور دی چه په سوی درست ځیگر دی نا
هیڅ نه جوړیږي د بیلتون کاري پرهر دی نا۱۴۹

د پښتو ژبې دوهمه شاهنامه چې «جگړه د محمود افغان، نیول د اصفهان» په نامه یادیږي محمد امین سرپرېکړي چې هغه وخت د شپږ دېرشو کالو و، په پښتو نثر لیکلې چې د پېښې بیان په پښتو ږغونو او نارو بدرگه کیږي. محمد امین په ۱۱۳۵ کال کې د شاه محمود هوتک سره د اصفهان د نیولو په جگړه کې مل و. دی د حبیب الله رفیع د څېړنې له مخې مرانی او په ناصرو کې میشت و او د ارسلاخان ناصر تر بیرغ لاندې اصفهان ته تللی و. د ده د کتاب په هکله د ده زوی حافظ نورمحمد لیکلي دي: «ده مبارک چې حال د دې جگړې پخپله لیدلی و، نو وړوکی کتاب په ژبه خواږه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو کې په حال د دې جګړې لیکلی و او نوم د دې کتاب (جګړه د محمود افغان، نیول د اصفهان) دی. حق دا دی چې ډېر رښتینی بیان دی او دا کتاب په ژبیو د پښتنو له جهته د بدلو د قومو قیمتي دی او نر و ښځې او کم او لوی یې خواهشتي دي»۱۵۰. د هېواد مل په وینا د محمدامین سرپرېکړي شعرونه استاد رشاد پیدا کړي دي.

برسېره پردې محمد حافظ واعظ بارکزی د هوتکو د دورې د پوهانو او واعظانو نه و. ده په پښتو ژبه شعر وایه او یو کتاب یې د (تحفه واعظ) په نامه په پښتو ژبه لیکلی دی.

همدارنګه عبدالطیف اڅکزی د شاه حسین د مهال وتلی پوه او شاعر و چې د «سوی او اوښ» کیسه يې په شعر لیکلې او په پټې خزانې کې خوندي ده. نورمحمد توخي د ملا یار محمد خان زوی هم د هوتکیانو د دورې د نامتو پوهانو او ښوونکو نه و. پنځه کاله په هوتکي شاهي کورنۍ کې خصوصي ښوونکی و. د شاهي کورنۍ ښځو، زامنو او نجونو ته سبق وایه. یو کتاب يې د (نافع المسلمین) په نامه لیکلی او د پښتو ژبې شاعر هم و. محمد طاهر جمریانی هم د هوتکو د دورې پښتون شاعر و. همدارنګه محمد عادل برېڅ د هوتکو د دورې د پوهانو نه و چې د (محاسن الصلوات) په نوم يې کتاب لیکلی و. دی برسېره پردې شاعر هم و. بل سړی محمد فاضل برېڅ د هوتکیانو د دورې له پوهانو څخه و چې د «روضه رباني» په نامه کتاب لري. محمد نور برېڅ هم د هوتکو د دورې له پوهانو څخه و او محمد هوتک وایي چې د پښتو ژبې شاعر هم و. همدارنګه محمدیونس توخي د کندهار د جامع جومات ملا امام او د (جامع الفرایض) په نامه کتاب لري چې په پښتو ژبه یې لیکلی دی. یارمحمد هوتک د هوتکیانو د دورې له پوهانو او ښوونکو نه و. د شاه حسین هوتک استاد و شاه حسین هوتک به ده ته خپل شعرونه ورکول چې نیمګړتیاوې یې په ګوته او سمې کړي.بل کتاب چې د هوتکیانو په دوران پورې اړه لري د حافظ نورمحمد

عشقي کیسه ده چې (قصه د برېښنا یا خدی) نومیږي، چې د خپل پلار په پله رهي شوی، په ۱۲۰۴ ه ق کې لیکلې ده.چې خطي نسخه یې حبیب الله رفیع سره خوندي ده. پدې توګه د هوتکو واکمنو په پښتو ویناوې او لیکنې کولې او د هوتکو دولت د پښتو ودې او پراختیا ته د قدر وړ چوپړ کړی دی. پښتو د هوتکو په دوره کې د رسمي او دفتري ژبې حثیت درلود او د دربار ژبه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوولسم څپرکی

سدوزیان او پښتو ژبه

احمدشاه بابا

درانیانو هغه مهال، چې په کندهار کې د میرویس خان هوتک په مشرۍ د لومړي افغان دولت بنسټ کېښودل شو، په هرات کې ابدالي دولت جوړ کړو چې وروسته دواړه دولتونه د نادر افشار له خوا ړنګ شول او ټول افغانستان يې تر خپلې واکمنۍ لاندې راوست. خو کله چې نادر افشار د پارس په خبوشان کې ووژل شو نو احمد خان، چې د نادر افشار د ګارد افسر او د هغه د کورنۍ د ساتنې دنده ور په غاړه وه او د نادر افشار د باور وړ او د افغانانو د پوځي ټولګي د قوماندان مرستيال و د نادر افشار د کورنۍ عزت يې د پارسيانو د تېري نه وژغوره. د نادر افشار مېرمنې د احمد خان د دې کارنامې د قدردانۍ په خاطر د «کوه نور» په نامه د نړۍ تر ټولو نامتو الماس ده ته ورکړ. محمد اعظم سيستاني د انجنر کهکدای د ليکنې پر بنسټ وايي چې دغه د کوه نور الماس مغولي بابر د ابراهيم لودي د مېرمنې او مور نه په زور اخېستی و.[۱۵۱] او بيا نادر افشار د مغول واکمن محمدشاه ګورګاني نه واخېست. او لکه چې د مخه مې يادونه وکړه د نادر افشار مېرمنې احمد خان ابدالي ته وبخښه چې وروسته د شاه شجاع نه رنجيت سنګ او د رنجيت سنګ نه انګرېزانو لاسته راوړ چې اوس د انګلستان ملکې تاج پرې ښکلې شوی دی.

د نادرشاه افشار د وژلو وروسته احمدخان بېرته د خپلو ملګرو سره کندهار

ته راوګرزېد. دلته پښتنو مشرانو چې د نادر افشار په واکمنۍ کې يې پوره سياسي تجربه تر لاسه کړې وه پرېکړه وکړه چې خپل هېواد خپلواک کړي. دوی په ۱۷۴۷ کال کې د کندهار په شير سرخ کې سره جرګه شول او د نهو ورځو نه وروسته د صابر شا پير په وړانديز احمد خان د افغانستان د پاچا په توګه وټاکل شو. پدې ترتيب د نوي افغانستان بنسټ کېښودل شو.

د احمد شاه لومړۍ موخه دا وه چې د امو نه تر اباسينه خپلواک افغانستان جوړ کړي. د دې موخې د لاسته راوړلو لپاره غښتلي پوځ جوړولو ته اړتيا وه چې زيات لګښت پرته يې د جوړېدو شونتيا نه وه. هغه مهال د بې وزلې پښتنو نه دومره پيسې نه وې چې دا د اړتيا وړ ماليه ور څخه راټوله کړي. خو د ښه مرغه هغه خزانه چې د هند نه پارس ته روانه وه احمدشاه خپله کړه او ده ته يې د دې توان ورکړ چې يو غښتلی پوځ تنظيم کړي. احمد شاه د دغه پوځ په مرسته په لنډه موده کې وکړای شول چې د امو او اباسين تر منځ د هېواد خاوره د پارس د صفويانو، د هند د مغلو او ازبکانو له منګلو خلاصه او خپلواک افغانستان جوړ کړي. بيا يې د خپلو نورو لښکرکشيو په پايله کې په کشمير، پنجاب، سند، بلوچستان او پارسي خراسان يا پخوانۍ پارتيه کې د واک په خپرولو سره امپراتوري تاسيس کړه.

احمد شاه دراني د ننه په هېواد کې خپلواک دولت تنظيم چې په سر کې يې دی پخپله د پاچا په توګه ودرېد. ايالتي اداره يې ولسي خانانو او مشرانو ته پرېښوده او دوی په کورنيو چارو کې ازاد وو. ځکه د ده د واکمنۍ په مهال د افغانستان په هېڅ سيمه کې د ده په وړاندې خلک پورته نه شول خو بيا هم ځينو جنرالانو غوښتل چې د ده په نشتوالي کې ګډوډۍ رامنځ ته کړي چې ځينې يې وځپل شول او ځينې پخلا کړای شول. د نور محمد خان عليزي، کدوخان او محبت خان پوپلزي دسيسه، د عبدالغني خان چې د احمدشاه بابا ماما و او د هغه د ملګرو دسيسه، په کندهار کې د سلطنت نايب لقمان خان د احمدشاه بابا وراره دسيسه، د هرات د والي درویش خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

هزاره دسیسه او د نصیر خان بلوچ سرغړونه یې نمونې دي.
پدې ترتیب دی د پورته یادو شوو سترو کارونو په پایله کې د خپلو خلکو لـه خوا د بابا په نوم یادیږي او تلپاتې درناوی یې وګاټه.
خو لکه څنګه چې هره پدیده مثبت او منفي اړخونـه لـري نـو د ده د سـترو میراثونو په څنګ کې چې مـوږ تـه یـې پـرې ایښـي دي ځینـې تېروتنـې هـم وکړې چې د ده له خوا جوړې شوې امپراتـورۍ او هـم پخپلـه افغانسـتان تـه یې ناوړه پایلې هم درلودې.
زما په فکر لومړۍ تېروتنه دا وه چې ده د پارس نه سیاسي ازادي وګټله خـو کلتـوري ازادي یـې ونـه ګټلـه. ده پـاړسي دفـتري ژبـه کـړه او پاړسیوان یـې دفتري مامورین کړل. کله چې په ۱۱٦۷ کې احمدشاه بابا مشـهد تـه ننـووت د محمد تقی شیرازي نه غوښتي و چې د مـیرزا مهـدي اسـترابادي غونـډې یو تکړه تاریخ لیکونکی او د غونډې ګذارش لیکونکی ورته ومـومي. نومـوړي احمدشاه بابا ته محمود حسیني جامي ور وپېژاند. محمـود حسـیني جـامي چې د لوېدیځ خراسان د جام نه دی د نادر افشار په دودمـان کـې د منشـی توب دنده درلوده او د شاه رخ میرزا نـږدې کسانو نـه و. همدارنګـه مـیرزا هادي خان قزلباش یې د دارالانشا مشر میرزا علي خـان رضـاخان قزلبـاش د اعلی دیوان مستوفي او د ټولې خزانې مشر-یـې هنـدو التفـات خـان وټاکـل. پدې توګه پاړسو په افغانستان کې د دربار او هم د اقتصـاد د ژبـې پـه توګـه پاتې شوه .
بله تېروتنه یې دا وه چې ده منظم پوځ د غیرپښتنو او پـه ځـانګړې توګـه د پارس د قزلباشانو نه جوړ کړ چې زما په اند د پارس پلوه شاه زوی تیمـور پـه واک راوسـتلو کـې یـې شـاید ټـاکونکی رول لوبـولی وي. قزلبـاش د ایـران د فرهنګي ښکېلاک یوه اغېزمنه وسیله شوه چې تر ننه دوام لري.
احمدشاه بابا لکه چې د مخه مې یادونه وکړه خپل ساتونکی ګارډ چې غـلام خانه نومېده د نادر افشار په دود چې خپل ساتونکی ګـارډ یـې د غیرپـارسي

قبیلو لکه افغانانو، بلوچو، ترکمنو او ازبکـانو نـه جـوړ و، د غـیر پښـتنو او پـه ځانګړې توګه د ایران د قزلباشـانو چـې د افغانسـتان پـه مهمـو ښـارو کـې د نادر افشار له خوا ځای په ځای شوي وو، جوړ کـړ. د پوهانـد ډاکټـر محمـد حسن کاکړ په وینا احمدشاه بابا «د حکومـت چـارې غـیر درانې قومونـو تـه وسپارلې. منظم پوځ یې له غیر دراني قومونو یاني قزلباشانو نـه جـوړ و، دري یې د دفتر ژبه کړه او دري ویونکي افغانان یې دفـتري مـاموران شـول.»۱۵۲
همدارنګه محمداعظم سیستاني لیکي چې «همچنانکه پادشاه افشار بـرای دسته جات ګارد محافظ خود از قبایل غیر ایراني مثل افغان، بلـوچ، و ازبـک استفاده مېکرد. احمدشاه بابا نیز دسته غلامخانـه را از عنصر-غـیر پشـتون تشکیل داد و سپاهیان تعلیم یافته و جنګ دیده قزلبـاش را کـه نـادر افشـار در کابل و پنجاب ګذاشته بـود، در ان داخـل نمـود.» ۱۵۳ کـه نـادر افشـار خپل ساتونکی ګارډ د غیر پارسي قبایلو نه جوړ و نو لامل یـې دا و چـې نـادر افشار ترکمن و او ترکمنو په پارس کې د خلکو لږه کی جوړولو او د پارسـیانو د وېـرې نـه یـې دا کـار کـړی و. خـو احمـد شاه بابا پښتون او پښتانه پـه افغانستان کې د خلکو ډېره کی جوړولو او خپل ساتونکی ګـارډ یـې بایـد پـه زیاته اندازه د پښتنو او نورو افغانانو نه جوړ کړی وای.

احمدشاه بابا او پښتو ژبه

احمد شاه بابا داسې مهال واک ته ورسېد چې عمر یې پنځه ویشـت کالـه و. ده په پنځویشت کلنه واکمني کې لکه چې د مخه مې یادونـه وکـړه داسـې ستر کارونه وکړل چې نه یوازې افغانان بلکې نړیوال هم ورته ګوتـه پـه غـاښ دي. دغو سترو کارونو وخت غوښـته. احمـد شاه بابـا د هېـواد ابـادۍ او د کلتوري پخو بنسټونو جوړولو ته پوره وخت ونه موند پدې ترتیب احمدشـاه بابا که څه هم پاړسو رسمي ژبه کړه خو بیا هم خپلـې مـورنۍ ژبـې پښـتو تـه بې توپیره نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي شاعر و او د خپل نیکه کامران خان غونډي چې کلید کامراني کتاب یې په پښتو لیکلی و خپل شعر په پښتو ژبه ووایه او نن یې خپلو پښتنو ته د شعر دیوان په نیکات پرې ایښی دی. د شعر نمونه یې دا ده:

د پېزوان له پټه تابه یم بې هوش
د سرو شونډو له شرابه یم بې هوش
چې په خوب کې د خپل یار صورت ووینم
چې راویښ شم بیا له خوابه یم بې هوش
چې دې بوی د کاکل راغی تر دماغه
ځکه هسې مست خرابه یم بې هوش
ستا د حسن په ګلزار کې مخمور ناست یم
زه بلبل د دې ګلابه یم بې هوش
چې نسیم په سهار بوی د زلفو راوړي
عندلیب غونډې بې تابه یم بې هوش
د بورا په څېر پر بوی د ګلو راغلم
د خزان له پېچ و تابه یم بې هوش
«احمدشاه» چې مې ځان ولیده حیران سوم
په خپل ځان کې له دې بابه یم بې هوش[۱۵۴]

بل د شیر سرخ د جرګې د پرېکړې له مخې چې د قضایي چارو د تنظیم په منظور دې شرعي قانون جوړ شي د کتاب په بڼه چې «فتوای احمدشاهي» نومېږي په پښتو ژبه ولیکل شو او اوس هم شته. همدارنګه قاضي محمدغوث، چې د خان علوم لقب ورکړل شوی و، په پښتو ژبه پر تصوف رسالې وکښلې.

برسېره پردې احمد شاه بابا د پښتو ژبې شاعران په ځان راټول او د شعر ویلو مجلسونه به جوړېدل او په دربار کې پښتو ژبه ویل کېده. ده هند ته د

خپلو لښکر کشیو په مهال د پښتو ژبې شاعر حافظ ګل محمد مرغزي ته دنده سپارلې وه چې د پښتو ژبې دریمه شاهنامه یاني احمد شاهي شاهنامه ولیکي.

چې فرمان د شهریار وه
چې زېبا شکلی ګفتار وه
چې حافظ د شاهنامه کړه
په جهان دې دا نامه کړه
د بادشاه مې حال بیان که
دا چې سیر یې د جهان که
بهادر دی شیر افګن
تیغ یې تېر شه تر دکن[۱۵۵]

حافظ ګل محمد مرغزی چې د احمدشاه بابا په لښکرو کې شامل و، احمدشاهي شاهنامه ولیکله چې یو ځل په جنګ کې د منځه لاړه او بیا یې د سره ولیکله چې یوازینۍ مالومه خطي نسخه یې اوس په برېټش موزیم کې خوندي ده.

په زبان دراني
شه بیان دی افغاني
د احمدشاه در دران
یکې حال مې کړه بیان
چې کتاب مې شه تیار
په تحریر زما نګار
په لښکر کې د سردار
په تاراج شه د کفار
په څو ورځو وم خاموش
بیا مې شعر راغی په جوش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثنـې مــې شــاهنامه شــوه
بیا تازه مـې دا خامـه شـوه۱۵۶

بـل سړی چـې پـه دې مهـال یـې اثـار ایجـاد کـړي دي میـا شرف الکـوزی ننګرهاری دی. میـا شرف د پـاني پـټ پـه جګـړه کـې حـاضر و. د ده دیـوان ورک دی یوازې یې یوه قصیده او څو غزلې لاسته راغلې دي. برسېره پـردې د ده یو بل منظوم اثر د «برده قصیدې» پښتو منظومـه ژبـاړه شـته. دی یـو بـل منثـور کتـاب لـري چـې «پښتو عـروض» نـومېږي او خطـي نسخه یـې اروانښاد مولانا ابوالوفا صاحب افغاني له حیدر اباد دکن نه پښتو ټولنې تـه را استولې دی. د کلام نمونه یې دا ده:

سور ګل چې سحر وخت په جمال ستا کړ نسیم خور
ښایست د دې ګل بل کړ د بلبل په لـــــــــمن اور۱۵۷

بل سړی علي اکبر اورکزی دی چې د دیوان یـوازینۍ خطي نسخه یې د ارمنستان د پلازمېنې ایریوان پـه ماتینـا داران کـې خونـدي ده چـې معتمـد شینواري او عبدالله بختاني هلته موندلې ده.

احمد شاه بابا ملا پیرمحمد کاکړ پخپله د پاچاهي کـورنۍ د غـړو د ښـوونې او روزنې په دنده ګمارلی و. ملا پیرمحمـد کـاکړ د پښـتو ژبـې د زده کـړې (درسي) لـومړنی کتـاب چـې «معرفتـه الافغـاني» نـومېږي لیکلـی دی. مـلا پیرمحمـد کـاکړ دا کتـاب خپـل شـاګرد شـهزاده سلېمان تـه د لنـډې دوه میاشتنۍ واکمنۍ (۱۱۸۶) په دوره کې وړاندې کړی و.

د اکاډمیسین کاندید محمد صدیق روهي په وینا «د دې لپاره دا کتاب د پاچا حضور ته وړاندې شوی دی، چې د یوه داسې کتاب په توګه یې پر هغـو حاکمانو، مامورانو او درباریانو ولولي چې پښتو یې مـورنۍ ژبـه نـه ده ، .. او مجبور دي چې د ورځینیو اړتیاوو درفع کولو لپاره پښـتو زده کـړي.» ۱۵۸

ښاغلی حبیب الله رفیع هم وایي چې «دا اثر د دې لپاره لیکـل شـوی و، چـې درباریان، منشیان او میرزایان د پښتو جملو جوړول او لیکل زده کـړي او بیـا د همدې اثر په مرسته د دفتر او دربـار ټـولې چـارې پـه پښـتو راواړوي څـو پښتو د دفتر او دیوان ژبه شي او لکه د نورو ژبو غونډې د دربار په ملاتـړ او حمایت پراختیا او پرمختګ وکړي.»۱۵۹

پوهاند عبدالحی حبیبي وایي چې پدې عصر کې دا فکر پیدا شو چې د بهلـو بهلو علومو نه دې کتابونه په پښتو وژباړل شي.۱۶۰

تیمور شاه او پښتو ژبه

تیمور په ۱۷۴۷ کال د جنوري په میاشت کې د خراسان د مازنـداران ولایـت کـې زیږېـدلی دی. تیمـور د سـتر احمدشـاه دوهـم زوی دی او مـور یـې د سامانیانو نه ده. الفنستون وایي چې «دوی [سامانیان].لـږ تـر لـږه لـه هغـه وخـت نـه وروسـته هلتـه [پـه افغانسـتان کـې] اسـتوګن شـوي وي، چـې د سـامانیانو یـوې عـربي کـورنۍ پـه بخـارا بانـدې حکمـراني کولـه.»۱۶۱ د الفېنستون په وینا «د سامانیانو شمېر پـه افغانسـتان کـې کېـدای شي دوه زره کورنۍ‌وي چې ځینو یې د کابل د بالاحصار د چاوڼۍ یوه برخه تشکیلوله او پـاتې یـې د کابـل او پېښـور تـر مـنځ پـه جـلال ابـاد کـې اوسېدل. دغـه وروستۍ یې ځانلـه د یـوه بیـل مشر تـر اداري لانـدې ده او دوی دومـره د عزت خاوند دي، چې د ده تېـرو پلرونـو لـور د احمدشـاه ښـځه د تیمورشـاه مور ده.»۱۶۲

د الفنسـټون پـورتنۍ تېروتنـه چـې سـامانیان یـې عـرب بللـي پوهانـد ډاکټـر محمد حسن کاکړ سمه کړې او سامانیان عرب نه بلکې اریایان دي.

احمدشـاه بابـا اتـه زامـن درلـودل چـې د بیلـو بیلـو مینـدو نـه وو. مشر یـې سلیمان او دوهم زوی یې تیمور نومېده او نـور یـې سـکندر، پروېـز، شـهاب، سنجر او داراب.تاریخ.ثبت کړي دي. تیمور چې مور یې د سامانیانو د یوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بانفوذه کورنۍ نه وه خپل زوی یې د احمدشاه بابا د پاچاهۍ ځای ناستی ګاڼه او دې مېرمنې په خپل مېړه باندې هم زیات نفوذ درلود او هغه هم دې ټکي ته تیار و چې د دې زوی د خپل ځای ناستي په توګه ومني. د دې تر شا شاید نورو غښتلو لاسونو هم کار کاوه. داسې ښکاري چې د تیمور مور یوه غښتلې مېرمن وه چې دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په وینا «والده تیمورشاه شهر هرات را مجدداً مرکز بزرګ نظامي و سیاسي افغانستان قرار داد و پسر یکنیم ساله خود تیمورشاه را بادشاه ان مملکت موروث اعلان نمود. و خود زمام امور سلطنت و حکومت را در دست ګرفت... مسکوکات نقره یي علیشاه افشار را از نو ګداخته بنام پسر- خود تیمورشاه مسکوک نمود.»۱۶۳

په هر صورت تاریخ پوهان پدې باور دي چې احمد شاه بابا تیمور خپل ځای ناستي په توګه ټاکلی و. خو په دربار کې د احمد شاه بابا د مشر- زوی سلیمان په پلوی ډېر کسان د صدراعظم شاه ولي خان په مشرۍ، چې د سلیمان خسر هم و، ولاړ وو. شاه ولي خان د ستراحمدشاه ښی لاس و چې په ۱۷۴۹ کې د ده په قوماندنۍ دشمال ټول ولایتونه بې له جګړې احمدشاهي مرکز ته تابع شول او خرقه شریفه یې هم د ځان سره راوړه.

د ابراهیم عطایي په وینا تیمور عیاش، سرزوری او بې پروا سړی و خو په زیاترو چارو کې تدبر او زړورتیا ښودله. که څه هم د استحقاق له مخې دا مقام د سلیمان حق و خو احمدشاه بابا د تیمور لیاقت ته ترجیح ورکړه او په ۱۷۷۳ م کې یې د دولت د لویو مشرانو په غونډه کې خپل ځای ناستی وټاکه.

په ۱۷۷۲ کال کې تیمور وروستی ځل د احمدشاه سره وکتل او بیا هرات ته ستون شو. عزیز الدین وکیلي وایي چې په دغه مهال احمدشاه وصیت لیک وکیښ او په هغه کې یې د تیمور د وراثت حق ښکاره کړ. خو وکیلي دغه سند چې په وینا یې د برخوردارخان اڅکزي د اولادې سره شته پخپله لیکنه

کې نه دی وړاندې کړی.

داسې ښکاري چې احمدشاه بابا د خپلو نورو زامنو د پوهنې او روزنې چارې په شعوري توګه پیرمحمد کاکړ ته سپارلې وې. سلیمان د خپل استاد له خوا دې ته چمتو شوی و چې ملي ژبه پښتو په درباریانو زده او بیا د هېواد رسمي ژبه شي. لکه چې د مخه مې یادونه وکړه په دربار کې پټه جګړه د واکنۍ پر سر روانه وه. پدې مبارزه کې یوه لوري ته د احمدشاه بابا صدراعظم شاه ولي خان چې په اخېري وخت کې احمدشاه بابا هم ورسره سر وخوځاوه او د هغه ملګري ولاړ و او د بلې خوا د هغه مخالفین لکه عبدالله خان پوپلزی (دیوان بیګي) او د پارس دولت د فرهنګي ښکېلاک پلویان چې د تیمورشاه د باچا کېدو په وجود کې یې د پارس اوږدمهاله ګټې ساتلی شوې، ولاړ وو. چې د بده مرغه د شاه ولي خان پلویانو ماته وکړه او تیمورشاه واک ته ورسېد او د پارس فرهنګي ښکېلاک یقیني شو چې تر ننه دوام لري او د پښتنو سیاسي خپلواکي یې هم ټکنۍ کړېده. نو د افضل خان لالا دا خبره، چې ما پخپله څو ځله ور څخه اورېدلې ده، سمه ده چې وایي چې پښتنو د پاړسیانو نه د افغانستان سیاسي خپلواکي وګټله خو کلتوري او فرهنګي ازادي یې تر لاسه نه کړه او یو وړوکی لړه کۍ د ډېره کې په نامه په پښتنو واک چلوي.

داسې ښکاري چې په پای کې احمد شاه بابا د خپل مدبر وزیر شاه ولي خان دا خبره ومنله چې د تیمور د باچا کولو سره مخالفت وکړي. دا مخالفت هغه مهال ښکاره شو چې تیمور د هرات نه د خپل رنځور پلار لیدو ته را روان و او احمدشاه بابا لیک ورواستاوه چې بېرته هرات ته وګرځي. محمد اعظم سیستاني لیکي چې تیمور«هنوز والي هرات بود که بیماري احمد شاه شدت ګرفت و به کوه های توبه که هوای سردتر داشت،رفت. تیمورشاه باری به عزم دیدار پدر تا حوالي هلمند رسید، مګر بفرمان احمدشاه دوباره مجبور شد بدون عیادت و دیدار پدر به هرات

(c) ketabton.com: The Digital Library

برګردد.»۱٦٤

سید جمالدین افغان د تیمور خپلې خبرې داسې بیانوي: «پلار زه پخپل ژوند کې د ځان ولیعهد ټاکلی وم مګر وزیر یې د ځنکدن پر وخت دی واړاوه سلیمان یې زما پر ځای په ده ولیعهد وټاکه، لکه چې اوس د پاچهی ډول په کندهار کې د ده په نامه وهل کیږي ځان یې مروج کړی دی په تاسو کې څوک سته چې زما سره مرسته وکي څو له هغه معتصبه څخه خپل حق واخلم.»۱٦٥

د احمدشاه بابا د مړینې وروسته لوی وزیر شاولیخان د احمد شاه بابا د وروستۍ هوکړې سره سم سلیمان پاچا اعلان کړ. په دې کار د دربار مشران دوې ډلې شول. په دغه جریان کې عبدالله خان دیوان بیګي د تیمور په پلوي ودرېد. د ابراهیم عطایي په وینا عبدالله خان دیوان بیګي شاولي خان او د هغه زامن ونیول او لاس تړلي یې تیمور ته واستول او د فراه په یوه سیمه کې یې ووژل.۱٦٦ داسې ښکاري چې عبدالله خان دیوان بیګي د احمدشاه بابا د ګارډ په مرسته چې د پارس د قزلباشانو نه جوړ و کودتا وکړه. دا هغه توره ورځ ده چې د احمد شاه بابا د امپراتوری، د اصلي افغانستان او په ځانګړې توګه د پښتنو د زوال د پیل ټکی شو چې تر ننه دوام لري.

د تیمور د بري یو لامل دا دی چې احمد شاه بابا د خپلې واکمنۍ د ساتلو تکیه په قزلباشانو کړې وه. دوهم داچې احمد شاه بابا هم د امیر شیرعلي خان غوندې دومره د تیمورشاه د مور تر اغېز لاندې و چې تر زیاته وخته یې تیمور ته برتري ورکوله دریم د تیمور تر شا شاید نورو غښتلو لاسو کار کاوه.

تیمورشاه د دراني مشرانو د وېرې د کندهار نه مرکز کابل ته انتقال کړ او لوړ دولتي پوستونه یې غیر دراني کسانو ته ورکړل او په ښاري لړه کیو یې ډېره ولګوله.

پدې توګه تیمورشاه د درانیو مشران چې زیاته سیاسي تجربه ترلاسه کړې

وه د منځه یوړل او ان د احمدشاه بابا د جنګ وزیر جهان خان چې یو لوی شخصیت و هم د نظره وچاوه. د پښتنو بانفوذه کسان یې د واک نه لیرې وساتل او تیمورشاه شیخ عبدالطیف جامي هروي خپل وزیر وټاکه. د خزانو چارې یې الطاف خان هندي ته وسپارلې او په دربار کې یې هم د پښتو پرځای فارسي رواج کړه. پدې ترتیب د پارس فرهنګي ښکېلاک یقیني شو او تر ننه دوام لري. لکه چې مې د مخه هم یادونه وکړه لرغونو رومیانو به ویل، چې په یوه هېواد کې هغه څوک حاکم دی، چې ژبه یې حاکمه وي پدې توګه په عمل کې پارسیان چې ژبه یې واکمنه پاتې شوه واکمن پاتې شول.

تیمورشاه دولس زره عسکر (غلام خانه) د محمد خان بیات تر قوماندنۍ لاندې ورکړل چې د ده امنیت وساتي. ده قاضي فیض الله خان دولت شاهي خپل مشاور وټاکه ولې پوره باور یې پرې نه کاوه.

د تیمورشاه دغه ګامونه د دې لامل شو چې درانیو او نورو پښتنو د ده پر ضد پاڅونونه وکړل چې مهم یې دا دي:

د عبدالخالق خان پاڅون

د تیمور شاه پرضد د احمد شاه د تره عبدالخالق خان پاڅون د درانیو او نورو پښتنو لومړی غبرګون دی. د عبدالخالق خان د سنګر ملګرو سردار پاینده خان او سردار دلاور خان اسحق زي د جګړې د پیل نه د مخه د ده نه جلا او د تیمور په پلوي ودرېدل دغو سردرانو شاید د تیمورشاه له خوا نه د زیاتو امتیازاتو په منلو سره خپل دریغ بدل کړی وي سردار پاینده خان یوه مېرمن قزالباشه او د امیر دوست محمد خان مور وه. د دې شونتیا شته چې تیمور شاه پاینده خان د خپل اخشي جوانشیر په مرسته تطمیع کړی وي لکه چې وروسته سردار پاینده خان د شاه زمان پر ضد کودتا کې د خپل اخشي جوانشیر سره یو ځای ګډون درلود. خو څنګه چې سردار پاینده خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تیمور شاه په بریالیتوب کې ټاکونکی رول ولوباوه نو «تیمور شاه سردار پاینده خان د «سرفراز خان» او سردار دلاور خان یې د «مدد خان» په لقبونو ونازول.»١٦٧

د پېښور پاڅون

فیض الله خان په ۱۷۷٦ کال په ژمي کې چې تیمورشاه په پېښور کې و د ده د رانسکورېدو او پر ځای یې د احمد شاه بابا زوی سکندر، چې د پېښور والي و، واک ته رسولو په موخه د صاحب زاده څمکني په سلا او ارسلا خان مومند په همکاری یو پلان جوړ کړ. پدې وخت کې سیکانو سرغړونه پیل کړې وه. فیض الله خان د پاچا نه د سیکانو دځکولو لپاره د لښکر د جوړولو اجازه واخېسته. هغه مهال چې لښکر جوړ شو فیض الله پدې پلمه لښکر د پېښور د ارګ په لور روان کړو چې تیمور شاه یې وګوري. فیض الله د ارګ ساتونکی ګارډ د منځه یووړ او په ارګ یې برید وکړ او نږدې و چې د تیمور کار پای ته ورسوي پدغه وخت کې تیمور په بیړه د ماڼۍ لوړ پوړ ته ځان ورساوه او خپلو ساتونکو ته یې د مقاومت امر وکړ. د تیمور ساتونکو چې د قزالباشانو د منظم پوځ نه جوړ و، په جګړې لاس پورې کړ او د فیض الله نامنظم لښکر ته یې زیات د سر زیان واړولو او ماتې وکړه. فیض الله خان او زوی یې ووژل او وروسته یې ارسلا خان مومند هم زندی کړ.

تیمورشاه په پای کې دا پاڅونونه د بهرنیو تیریو په شمول وځپل. خو د افغانستان امپراتوري چې د زوال تیره یې پخپل لاس ایښې وه د ده د زامنو په وخت کې تجزیه او د نولسمې پېړۍ په پیل کې واکمني محمد زو کورنۍ ته واوښته.

دا باید ووایم چې «تیمورشاه په فارسي کې د شعر یو کتاب خپور کړی دی، ستاینه یې ډېره کیږي، خو ویل کیږي چې د هغه د دربار یو نامتو شاعر فروغي هغه سم او اصلاح کړی دی».١٦٨. د ده دوې شعري ټوټې، چې په

پښتو یې ویلې دي، غوث خیبري په لاندې ډول ثبت کړې دي:

نن مې بیا له تورو سترګو سره جنګ دی
پر لبانو مې د زړه د وینو رنګ دی
عشق دې مشک پټول نه شي تیمور شاهه
چې پخپله ځان رسوا کا هغه رنګ دی

یا:

هی هی د یار صورت لکه ګلونه
چې وهلي یې پر مخ دي شنه خالونه
توکل دې پر خپل خدای کړه تیمورشاهه
چې په کار دي د فاني دنیا کارونه١٦٩

د مخه تر دې چې د محمدزیو په واکمنۍ کې پښتنو اوپښتو ژبې ته کتنه وکړم اړینه ده هغو بهرنیانو ته چې د خپلو موخو ته د رسېدو لپاره یې پښتو ژبه زده کړې او د پښتنو د ژبې، تاریخ، کلتور او نورو برخو کې کار کړی دی او موږ د دوی علمي څېړنو ته په درنه سترګه ګورو او قدر یې کوو چې په لنډ ډول به یې لوستونکو ته ور وپېژنم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولسم څپرکی

بهرنی څېړونکي او پښتو ژبه

برېتانيې او تـزاري روسيې د اتلسمې پېړۍ پـه ورسـتيو کـې دواړو خپلـه پاملرنه پښتو ژبې تـه اړولې وه. دوی د خپلـو نيـواک ګـرو ګټـو د ساتلو پـه موخـه پـه سيالۍ بوخـت وو او د منځنـي ختـيځ، هنـد او منځنـۍ اسـيا د هېـوادو د نيولـو لپـاره يـې د دې هېـوادو د ژبـو د زده کـړې او د هغـوی د دودونو او کلتور څېړنې ته اړتيا درلوده. بيلو وايـي چـې «پـه افغـاني سـيمو کې د برتانوي واکمنۍ ټينګتيـا او اغېزنـاکۍ لپـاره د پښـتو زده کـړه حتمـي ده.» ۱۷۰

زموږ د هېواد حساس جيو ستراتيژيک موقعيت د سترې برېتـانيې او تـزاري روسيې تر منځ نږدې دوه پېړۍ د مخه د سترې لوبې ډګر وګرځېـد چـې دا لوبه د لوبغاړو په بدلون سره تر اوسه په بلـه بڼـه دوام لـري. د لـوبې لـومړي لوبغاړي د سترې برېتانيې او تزاري روسيې دواړو د خپلې سيالۍ لـه املـه د پښتو ژبې ځانګړي اهميت ته پام وکړ. د اروپا پوهانو نه يوازې پښتو ژبې تـه بلکې د پښتنو ادب، کلتور، دودونو، تاريخ او نورو څېړنو ته يې هم پام وکړ.

په ۱۷۹۱ کال کې په پېترز بـورګ کـې د ګيولډن شتيت المـاني يـو کـوچنی پښتو-الماني سيند خپور شو. دا سيند دوهم ځل د پوهاند عبدالشکور رشاد په زيار په ۱۳۵٦ کال د کابل پوهنتون له خـوا چـاپ شـو. بيـا کـلا پـروت پـه الماني ژبه (د افغان يا افغانانو ژبه) په نوم کتاب وليکه چې پـه ۱۸۱۰ کـال پـه پېترزبـورګ کـې خپـور شـو او بيـا پـه ۱۸۲۱ کـال د ايورسـمين سـفرنامه (لـه

اورنبورګ نه تر بخارې پورې) تر سرليک لاندې خپره شوه چې پـه هغـې کـې هم د پښتو ژبې په هکله خبرې او هـم د دې ژبـې د لغـاتو يـو لسـت راغلـې دی.

تر دې وروسته پوهاند برنارډ ډورن چې د خارکوف پوهنتون د ختيځو ژبو د څانګې رييس و د پښتو ژبې ګرامـر، لغـات، ادبيـاتو او د پښـتنو د تـاريخ پـه هکله په الماني او انګرېزي ژبو مهم کارونه وکړل چې ښه نوم يـې وګاټـه. ده په ۱۸۴۲ کې (د پښتو ګرامر د يادابښتونو متمم) خپور کړ. پـه ۱۸۴۷ کـې يـې پښتو منتخبات چـاپ کـړل. ډورن د ورسـتيو هغـو روسي څېړونکـو لپـاره د پښتو د زده کړې بنسټ کېښود چـې د پښـتو ژبـې زده کـړې لپـاره يـې مـلا تړلې وه.

پـه نولسـمې پېـړۍ کـې مرکـزي اسـيا تـه د روسـانو د نيـواک پراختيـا سره جوخت په تاشکند کې د ختيځ پېژندنې پلټنې پيل شوې چې پښتو هـم پکـې ځای درلود. يفيموف د پښتو ترجمان ترتيب چې پښتو لغاتونـه او محـاورې لري او په ۱۹۰۷ کال په تاشکند کې خپـور شـو. دغـه راز ترمـانوويچ همدغـه مهال د پښتو لنډ ګرامر په روسي ژبه ليکلی چې د لغاتو يوه برخـه هـم لـري او په ۱۹۰۸ کې په تاشکند کې چاپ شوی دی.

د شوروي واکمنۍ په دوران کې پـه ټولـو شـوروي جمهوريتونـو کـې ختـيځ پوهنې ته پاملرنه زياتـه شـوه. پـه مسکو، لنينګـراد، تاشـکند او نـورو کـې د پښتو ژبې، ادبياتو، تاريخ او نورې څېړنې پراخې شـوې او تـر ننـه پـورې کلـه ګړندی او کله سوکه جريان لري.

د ۱۹۳۹ نه وروسته د مسکو د ختيځ پېژندنې په انستيتوت او يو شمېر نـورو لوړو زده کړو په پوهنځيو کې د پښتو تدريس په منظم ډول پيل شو. اسـتاد اسلانوف (د پښتو لغات ليکنه)، (د پښـتو فلکلـور او پـه شـوروي کـې د هغـه زده کړه)، (پښتو د افغانستان مـلي ژبـه)، (پښـتو روسي قـاموس) چـې نـږدې پنځوس زره لغات لري او نور چاپ کړل. استاد داسې شـاګردان وروزل چـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته د شوروي په لوړو علمي موسسو کې نامتو استادان شول. د دې جملې نه پوهاند لیبیدیف، پوهاند دوریانکوف، کالېنینه، ګیراسیموه او نور یادولی شو.

پوهاند لیبیدیف په 1945 کې د پښتو بشپړ ګرامر خپور کړ. نوموړي وروسته د پښتو بل ګرامري کتاب خپور کړ. بیا یې پښتو-روسي قاموس چې نږدې دوه دېرش زره لغات یې درلودل خپور کړ. لیبیدیف د نورمحمد تره کي (د بنګ مسافری) په روسي ژباړلی او په ۱۹۶۹ کې یې د دې کتاب په سپړنې باندې یوه رساله لیکلې چې په ۱۳۵۵ کال په لومړیو کې ما لیکوال په پښتو وژباړله او ژباړه مې نور محمد تره کي ته وسپارله. نوموړي د افغانستان د بېلو بېلو موضوعاتو په هکله زیاتې رسالې هم کښلې دي.

دوریانکوف د پښتو ژبې فعلي سیستم ډېر ښه څېړلی دی او د (پښتو ژبه) نومي اثر کې خپلو شوروي وطنوالو ته پښتو ښه پېژندلې او په پښتو کې نورې ګټورې څېړنې هم کړې دي. برسېره پردې ده د مسکو د لوړو زده کړو په موسسو کې د پښتو تدریس کې لویه ونډه اخېستې او د یو شمېر کسانو د ډاکترۍ تېزسونو د لیکلو لارښود و. ډاکټر ګل محمد نورزي د خوشال خان، ډاکټر صادق فطرت ناشناس د رحمان بابا، ډاکټر زیورالدین زېور د حمید مومند، ډاکټر صولت شاه تاجک د پښتو متلونو، د ډاکترې زرغونې د پښتو ګرامر او نورو د ډوکتورۍ تیزسونه د ده په لارښونه ولیکل.

ګیرس د افغانستان او د پښتونستان د ادبیاتو په څېړلو او شوروي لوستونکو ته دهغو په پېژندلو کې د قدر وړ کار تر سره کړی دی. د ده یو کتاب چې د «نه تسلیمېدونکو خلکو ادبیات» نومېږي او د کوزې پښتونخوا ادبیات یې څېړلي او نړیوالو ته ورپېژندلي دي. د ده دا کتاب ښاغلي معتمد شینواري «د مېړني ولس ادبیات» پنامه ژباړلی دی.

برسېره پردې ګیراسموه، لاریسه رېسنر،، ګانکوفسکي او نورو د پښتنو د دودونو تاریخ او نورو برخو کې څېړنې کړې دي. لاریسه رېسنر چې د 1923

کال د ازادۍ په جشن کې یې د پښتنو قبایلو ملي اتڼ لیدلی او هغه یې ډېر ښکلی انځور کړی دی:

«د همدې کال ۱۹۲۳ په مني کې قبایلي خلکو په کابل کې یوه هنري ننداره ترتیب کړې وه دوی به وبلل شول، چې پخپله د امیر د تریبیون (لوژ) په مخکې خپله ننداره او ملي اتڼ اجرا کړي. دوی نږدې سل تنه وو او تر ټولو قوي او ښایسته ځوانان وو د دغو ټولو په منځ کې یواځې یو تن د جسم له حیثه ضعیف معلومېده دی ډولچي و. هو! څرنګه ډولچي ته به وایې د ده د خوار مګر قوی الاعصاب وجود په هر رګ او سلول کې د موزیک رب النوع پټه پرته ده خبره د ده په ډول کې نه ده، چې اتڼ چیان په جوش او وجد راولي، خبره په دې کې ده، چې په څه عجیب کیف سره په نیم پټو سترګو د اتڼ چیانو قطارونه د بڼو لاندې څاري، کله د نڅا ګرو یوه قطار ته ګوري او کله بل ته او د ډول په تال سره یې کنټرولوي.

نڅا د قوم روح دی نڅا په ډډو قدمونو سره کیږي لکه ښکاري، چې د ښکار په وحت کې ډډ، ډډ قدمونه اخلي. نڅاګر په یوه څنګ او بل څنګ اوړي او راوړي او تورې اوږدې څڼې اچوي جادو کوي او مستیږي او داسې تاوېږي لکه په ټټر یې، چې ګولی خوړلې وي او داسې څانګونه اچوي لکه شاهین په لوړو غرونو ګرځي راګرځي.»۱۷۱

د شوروي یرغل نه وروسته هم تر ننه شوروي څېړونکو د پښتنو د ژوند په ټولو اړخونو څېړنې کړې دي او اوس هم ډېر روسي ځوانان د پښتو ژبې او ادبیاتو، د پښتنو دودونو، تاریخ او د ټولنیز ژوند په نورو اړخونو څېړنې کوي. د شوروي یرغل نه وروسته د افغانستان په بیلو بیلو اړخونو او په ځانګړې توګه د جګړې په هکله پراخې څېړنې وکړې او ډېر کتابونه ولیکل شول چې یو شمېر یې په پښتو او پارسو ژباړل شوي دي. خو افغانان باید دا لیکنې راټولې او په ژوره توګه یې وسپړي.

د اتلسمې پېړۍ په پای کې انګرېزي نیواک هم پښتو ته پوره پام وکړ. که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم روسانو لومړۍ د پښتو ژبې لغاتو، ګرامر او تاریخ ته خپل پام واړاوه خو انګرېزانو پښتو ته خپل کار د زړو دیني کتابونو لکه تورات او انجیل په ژباړې سره پیل کړ. د نمونې په توګه ویلیم کیري او د هغه ملګرو په ۱۸۷۰ کال کې په کلکته کې تورات، او وروسته جان لیدن انجیل په پښتو وژباړه. همدارنګه «سیر سالکین» کتاب چې د یوه عیسوي د خوب کیسه بیانوي په پښتو وژباړل شو.

بیا انګرېزانو د پښتو ګرامر او لغاتو ته پام واړاوه. چې مېجر لېچ، کپتان واګن، راورټي، بیلیو، ډ.ل. لاریمر او نورو پښتو ګرامر کتابونه ولیکل. ورپسې مېجر هنري راورټي د پښتو ادب، تاریخ، لغات، ګرامر، جغرافیې او نورو برخو کې د قدر وړ کارونه تر سره کړل. تر ده وروسته د لوېدیځې اروپا ختیځ پوهانو د پښتو خوا ته پام وکړ او په لسګونو ختیځ پېژندونکو په الماني، انګرېزي، فرانسوي، ایټالوي او نورو ژبو د پښتو ژبې، ادب، تاریخ، او کلتور په هکله لیکنې کړې دي. خو د شوروي اتحاد د یرغل نه وروسته د پښتو ژبې ادب، لغاتو، فرهنګ، تاریخ او نورو برخو ته بې ساري توجه شوې ده. د نړۍ په ډله ایزې میډیا کې په پښتو ژبه راډیویي او ټلویزیوني خپرونې پراخې شوې او د ۲۰۰۱ کال ورسته د پښتو ژبې ته د نړیوالو دومره پام شوی چې پخوا ورته هېڅ کله نه و شوی. د شوروي یرغل په پایله کې د افغانانو په تېره بیا د پښتنو مهاجرت بې جوړې وو. دغه مهاجرت پښتانه د پېړیو پېړیو ګوښه والي نه راویستل او د نړۍ ګوټ ګوټ د خلکو د دودونو، علمي، کلتوري، ټولنیزو، سیاسي، اقتصادي او تکنالوژیکي پرمختګونو سره اشنا او بلد شول او پرمختللې ژبې یې زده کړې. د دغو ژبو په مرسته یې د ټولنیز ژوند په بېلو بېلو برخو کې په مورنۍ ژبه پښتو علمي ادبي اثار ولیکل یا یې د نورو ژبو نه وژباړل او د خپلې ژبې په شتمنولو کې یې د قدر وړ کارونه تر سره کړل.

اوس به په لنډ ډول لوستونکو ته د ختیځ پېژندونکو ځینې ستوري د حبیب

الله ترې او هېواد مل د لیکنو نه په ګټه اخېستلو پر بنسټ لوستونکو ته وړاندې کړم.

جان لیډن

جان لیډن د میا روښان په هکله یو درونډ مضمون په ۱۸۱۲ کال په لندن کې خپور کړ. دی وایي «چې د روښان پیر د پلویانو په زیاتېدو سره د مذهبي اړخ تر څنګ سیاسي اړخ هم غښتلی کېده. دی زیاتوي چې روښاني نهضت چې د خپل بنسټ ایښودونکي د ستر نبوغ او استعداد نه برخورداره په دوو اساسي ستنو یاني ملي او دیني اصولو ولاړ و نږدې یوه پېړۍ د مغلو د امپراتورۍ تر ټولو نه شېرازه او اباده دوره کې د نفوذ نیلې وزغلاوه او سره لدې چې د اکبر مغل د واکمنۍ د پیل نه د شاه جهان تر وخته پورې یې د ځپلو لپاره هر ډول کوښښونه وکړل روښاني عقیدې خپلې ودې او پرمختګ ته دوام ورکړ.»[۱۷۲]

الفنسټون

الفنسټون سکاټلنډی دی چې د کابل سلطنت بیان په نامه یې داسې کتاب ولیکه چې د حبیب الله ترې په وینا په دا تېرو دوو پېړیو کې یې نه په لوېدیځ او نه په ختیځ کې ساری لیکل شوی دی چې زموږ د هېواد او خلکو په هکله یې د انګرېزانو د ټول ورپسې سیاست بنسټ وګرځېد. دالفنسټون دغه کتاب پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په پښتو ژباړلی او د خپلې ژبې د شتمنولو برسېره یې د پښتنو د تاریخ د پوهاوي د پاره لوی چوپړ تر سره کړ. دا هم باید ووایم چې د دې کتاب سریزه د نصرالله سوبمن له خوا ژباړل شوې ده.

دا مهال داسې پېښې وشوې چې انګرېزان په اندېښنه کې شول چې ښایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناپلیون د روسانو په همکاري د ایران او افغانستان له لارې په هند یرغل وکړي. دې اندېښنې د انګرېزانو لپاره د افغانستان اهمیت نور هم جګ کړ او د افغانانو سره د یوه داسې تړون لاسلیک ته اړتیا ولیدله چې د هغه پر بنسټ افغانان هېڅ بهرنی ځواک پرې نه ږدي چې د افغانستان له لارې په هند برید وکړي. چې الفنسټون د شاه شجاع سره داسې تړون په پېښور کې لاسلیک کړ.

الفنسټون لومړی سړی دی چې هغه زوړ دودیز روایت یې رد کړ چې پښتانه بني اسراییل بولي.

الفنسټون دا هم وایي چې د بارکزو مشر پاینده محمدخان چې هم د قبیله یي سیاست په چل ډېر ښه پوهېده غوښتل چې اوبه خړې کړي او ماهیان ونیسي. ده پدې لړ کې تر هر څه نه د مخه دې ته چل ول جوړ کړ چې د سدوزي شاه زمان پر ځای د هغه ورور شاه محمود واک ته ورسوي. خو محمود هرات ته وتښتېد او پاینده خان ووژل شو. وروسته د پاینده خان مشر زوی فتح خان د محمود ملا وتړله. محمود بریالی شو او شاه زمان یې په سترګو ړوند کړ او خپله واکمن شو خو په ساعت تېرۍ او عیاشۍ کې ډوب شو. قومي مشران یې پر ضد شول او شاه شجاع کابل ته ننوت او واکمن شو.

الکزاندر برنز

بل انګرېز چې د پښتنو په هکله یې لیکنې کړې دي الکزاندر برنز دی. د ده لومړی کتاب «د بخارا سفر» دی چې دوهم چاپ یې په ۱۸۳۹ کې په درې ټوکو کې خپور شو. برنز خپلې څېړنې په پایله کې پدې پوه شوی و چې تزاري روسیه د ایران د حکومت له لارې د افغانانو پر ضد کار کوي او د ده دا فکر هغه مهال په واقعیت بدل شو چې د روس استاذی ویکتوروویچ کابل ته راورسېد. پدې وخت کې امیر دوست محمد خان دې فکر ته رسېدلی و

چې انګرېزانو ته ور نږدې کېدل، مالي او پوځي مرسته ترې اخېستل د افغانستان په ګټه دي. دا ځکه چې امیر پوهېده چې له یوې خوا روسان افغانستان ته سترګې نیولې دي او د بلې خوا ایرانیانو د افغانستان د ځینو سیمو د لاندې کولو ته ملا تړلې لکه چې محمد شاه په هرات باندې برید ته ځان چمتو کړی و. برسېره پردې امیر دوست محمد خان غوښتل چې د افغانستان هغه برخې چې د اباسین را دې غاړې ځمکې چې رنجیت سنګ نیولې وې بېرته تر لاسه کړي. برنز د امیر دوست محمد خان د دې غوښتنو کلک پلوي و. خو لارډ اکلنډ دا غوښتنې ونه منلې او د امیر دوست محمد خان چې د برنز په وینا یو ډېر تکړه او مدبر شخصیت او د افغانستان د پاچایي وړ یې باله پر ځای د افغانستان مخلوع پاچا شاه شجاع دپوځ په زور واک ته ورسوي. خو کله چې انګرېزانو دا تېروتنه وکړه نو هغه د لوی پوځ په تباهی ورته تمامه شوه او خپل نړیوال اعتبار یې بایلود. برنز هم په دغه تباهی کې هم خپل سر د لاسه ورکړ.

د امیر دوست محمد خان دغه وخت پدې فکر و چې هرات چې فارسیانو یرغل پرې کړی و او پېښور چې سیکانو لاندې کړی و د خپل هېواد برخه وګرزوي.. برنز نه یوازې د دغو دواړه وړاندیزونو پلوي و بلکې د هغو یې کلک ملاتړ کاوه.

هنري جورج راورټي

ده په هند کې د خپل پوځي خدمت په څنګ کې هندي، فارسي، ګجراتي او مرهټي ژبې زده کړې. وروسته کله چې په ۱۸۴۹ کې کوزې پښتونخوا ته تبدیل شو خپله ټوله پاملرنه یې د پښتو ژبې، ادبیاتو او قوم پېژندنې ته واړوله. لومړی یې د پېښور د ښار او ولایت په هکله یوه اوږده لیکنه وکړه چې د بمبیي د جغرافیایي خپرونه کې په ۱۸۵۱ کې چاپ شوه. بل ډېر ستر کار یې د پښتو ژبې د یوه لوی ګرامر لیکل و.چې په ۱۸۵۵ کې چاپ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم ځل په ۱۸٦۸ کې خپور شو. راورټي ورپسې دوه نور اثار چې یو یې پښتو انګرېزي سیند او بل یې د «ګلشن روه» په نوم د پښتو نثر او نظم ټولګه وه په ۱۸٦۰ کال کې خپاره کړل. د دې تالیف موخه د پښتو ژبې تدریس او د پښتو ژبې د اثارو خوندي کول و. په ۱۸۷۱ کې یې د ایسپ کیسې په پښتو وژباړلې او نشر یې کړې. په ۱۸۸۸ کې یې د پښتو درسي کتاب د پښتو متون په نوم چاپ کړ. ده نورې لیکنې هم وکړې چې په بېلو بېلو خپرونو کې چاپ شوې دي.

د راورټي عمده ادبي اثار «ګلشن روه» او بل یې «د افغانانو د شعرونو منتخبات» دي. راورټي وایي چې د پښتو ژبې د شعرونو ښکلا ډېر زیات اغېز راباندې وکړ او دې ته یې راوستم چې یو زیات شمېر یې په انګرېزي وژباړم او د اروپا لوستونکو ته یې وړاندې کړم. دی دا هم وایي چې پښتنو شاعرانو خپل شعرونه د نام ایستلو لپاره نه وو لیکلي او «دا خیال یې هم نه کاوه چې د دوی د مړینې وروسته به یې شعرونه نه یوازې د خپلو وطنوالو بلکې په اروپایانو کې هم لاس په لاس ګرځي او یوه پېرنګي به ژباړلي وي. راورټي دا هم وایي چې د دغو پښتنو شاعرانو اشعارو کې چې ویونکي یې د یوه ښکلي هېواد د پرتمینو غرو په تکو شنو درو کې لوی شوي دي د وطن پالنې قوي احساس، د ازادۍ رښتینې روحیه او د هېواد مینه څپې وهي.»۱۷۳

راورټي دا هم وایي چې «پښتانه هغه خلک دي چې هند یې څو وارې نیولی او په هند باندې د نورو یرغلګرو په پوځ کې هم بهترین عسکر هم دوی وو. نو کله که دوی د لوېدیځو سرتېرو غونډې یې روزنه او تنظیم وشي او د اروپا غونډې انډول افسران یې لارښوونه وکړي هلته بیا د هېڅ اسیایي ولس سرتېري هم نه شي ورپسې رسېدلی.نو ځکه موږ باید موقع د لاسه ورنه کړو او پښتانه پخپل پوځ کې شامل کړو.»۱۷۴

دی د پښتنو سره د پوهاوي تر ټولو ښه لار پښتو بولي نو ځکه وایي چې د

هر انګرېز افسر لپاره چې د اباسین نه پورې د لوېدیځ خوا ته مقررېږي د پښتو ژبې زده کړه یو حتمي او واجبي امر دی.

پدې موخه یې د پښتو لوی ګرامر، د پښتو انګرېزي سیند او د پښتو درسي کتاب ولیکلو. د مخه مو یادونه وکړه چې لیکوال د سیند په هغه مخ چې د کتاب بشپړ سرلیک پرې لیکل شوی د عبدالقادر خان دا بیت کښلی دی.

تا خواږه کړه تر فارسي عبدالقادره
که هر څــــــو وه ترخه ژبه د پښتو

راورټي د پښتو ګرامر په همدې مخ کې بیا د حمید ماشوخېل دا بیت ثبت کړی دی:

فارسیوانو د حیرت ګوتې په غاښ کړې
چې حمید سخن سازي کړه په پښتو کې

حبیب الله تږی وایي چې د دغو بیتو انتخاب نه یوازې په پښتو شعر او ادب کې د راورټي د پخې مطالعې او ښه ذوق نماینده ګي کوي، بلکې د پښتو ژبې په باره کې د ده د احساس ښکارندوی هم دی.

راورټي د پښتنو سره د ناستې ولاړې په وخت کې د هغوی خوینو، ژبې او ادبیاتو ډېر زیات جذب کړی و. دی زیاتوي چې یو شمېر غمجنې پېښې موږ ته را زده کوي چې په راتلونکې کې د پښتنو په غرنیو قبایلو باور وکړو او ډېر زیات یې پخپل پوځ کې داخل کړو. ځکه دی وایي نه یوازې دا چې پښتانه، د اعتماد وړ دي، بلکه ډېر وتلي جنګیالي دي. دی زیاتوي چې له پښتنو سره د ګوزارې ښه لار دا ده چې سړی په نرمۍ ورسره وچلېږي. او له نېږدې نه ور سره محشور شي. ده د وخت په تېرېدو سره د پښتو ژبې او ادب سره پوره مینه پیدا شوې او په ډېره درنه سترګه یې ورته کتلي دي. دی پښتو د ادبیاتو په لحاظ یوه غني ژبه بولي. او د لومړي ځل لپاره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د لیکلي او شفاهي ادب یو زیات شمېر پارچې په انګرېزي ژباړلې او لوېدیځې نړۍ ته یې ور پېژندلې دي.

هنري ولټر بیلیو

د ډاکټر بیلیو دوه کتابونه ډېر مشهور دي چې یو یې ګرامر او بل سیند (ډکشنري) ده. بیلیو خپل ګرامر د هغو انګرېزي افسرانو لپاره چې په پښتونخوا کې یې دندې درلودې د پښتو ژبې د زده کولو په موخه لیکلی و. په ۱۸۶۳ کې حکومت ومنله چې هر افسر چې د شفاهي پښتو په امتحان کې بریالی شي نو پنځه زره کلدارې ورکول کېږي.

د بیلیو لومړی کتاب په ۱۸۵۷ کال کې د یوه سیاسي ماموریت دور، بل کتاب یې د یوسفزو په هکله عمومي رپوټ نومېږي چې په ۱۸۶۴ کې په لندن کې چاپ شوی دی. دریم او څلورم یې د پښتو ګرامر او انګرېزي پښتو سیند دی. بل اثر یې «زموږ د پنجاب سرحد» نومېږي. شپږم اثر یې «د اباسین نه تر دجلې پورې» نومېږي.چې په ۱۸۷۴ کې خپورشوی دی. اووم کتاب یې «افغانستان او افغانان» نومېږي، اتم کتاب یې «دافغانستان قومونه» نومېږي چې په ۱۸۸۷ کې په کلکته کې خپور شوی دی. وروستی کتاب یې د افغانستان د قوم پېژندنې څېړنه نومېږي چې په ۱۸۹۱ کې په لندن کې خپور شوی دی. بیلیو د وزیرو په باره کې وایي چې دا یوه ستره قبیله ده چې شل زره ملاتړي جنګي مېړونه لري. دی د پښتنو په هکله وایي چې دوی له یوې خوا تکړه زړه ور او مغرور خلک دي او د بلې خوا غدار دي. دی دا هم وایي چې پښتانه له یوې خوا ډېر کلک وطن پالونکي او پخپل قوم غره خلک دي مګر د بلې خوا د پیسو د پاره خپل تر ټولو سپېڅلي ارزښتونه او تر ټولو نه نږدې ټولنیزې اړیکې په لغته وهي. دی پښتانه او د هغوی غرونه او درې د هند د امنیت د پاره حیاتي اهمیت درلودونکې بولي. د دغې سیمې پښتانه چې په یوه شپږ سوه میله اوږده ساحه کې پراته

دي لږ تر لږه درې اتیا زره مېړونه لري چې په ټوله اسیا کې ساری نه لري او بهترین ګوریلایي سرتېري دي. بیلیو دا وایي چې افغانان تر روسانو د انګرېزانو سره نږدې اړیکې غوره بولي.

ځینې انګرېزان پدې نظر وو چې پښتونخوا د روسانو په مخ کې یو پولادي دېوال دی او انګرېزان کولی شي د پښتنو په ملګرتیا د روسانو د هر ډول تېري مخه ونیسي. نورو یې د روسانو د مخنیوي لپاره په پښتونخوا کې د نېغې لاس وهنې پلویان وو.

بیلیو د خپلو جغرافیایي څېړنو له مخې وایي چې د افغانستان ختیځه پوله اباسین دی چې د ګلګت نه د عربو تر سمندرګي پورې امتداد لري، د سوویل پوله یې د عربو سمندرګی دی، د لوېدیځ پوله یې د فارس د خراسانه او کرمانه پورې امتداد لري او د شمال پوله یې تر خواجه صالح پورې د امو سیند جوړوي.

بیلیو وایي چې امیر دوست محمد خان د خپل وخت یو بریالی او محبوب پاچا و. خلکو یې د زړورتیا، مېړانې او بریالیو جګړو له امله ستاینه کوله. پداسې حال کې چې امیر دوست محمد خان د خپل ساده ژوند، د مېلمه پالنې، عدالت او پخپل دربار کې د هر ډول خلکو د منلو له امله په ټول ولس کې محبوب و، د خپلې اوږدې واکدارۍ په موده کې یې د خلکو ژوندانه د بهترولو لپاره هېڅ ونه کړل. بیلیو وایي چې امیر شېرعلي خان وروسته له یو لړ کورنیو جګړو په کابل کې خپلې پښې ټینګې کړې نو پدې هڅه کې شو چې د انګرېزانو سره اړیکې ښې کړي. همدا و چې په ۱۸۶۹ کال کې په امبله کې د انګرېزانو د ویسرا لارډ میو سره لیدنه وکړه. د دوستۍ د تړون له سرته رسېدو وروسته خوشاله افغانستان ته راوګرځېد او انګرېزانو زیاتې پیسې او وسلې د سوغات په توګه ورکړې. برسېره پردې امیر شېرعلي ډېرې زیاتې د سمونو طرحې هم له ځان سره وطن ته یووړې.

خو بیلیو دا هم وایي چې د انګرېزانو نه د امیر شېرعلي خان د بېزارۍ ستر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لامل سیستان په برخه کې د ایران او افغانستان د پولې ټاکل و. دې مسلې د انګرېزانو او کابل اړیکې دومره خرابې کړې چې بیا هېڅ کله ښې نه شوې. انګرېزانو وروسته لدې چې امیر ته د هر شي خواست وکړ هغه رد کړ.

تور برن

توربرن په لوېدیځو پوهانو کې لومړی سړی دی چې تر ټولو د مخه یې پښتو شفاهي ادب او فولکلور ته پاملرنه وکړه. ده یو شمېر پښتو متلونه، کیسې، کیسۍ او ان د ولسي شاعرانو د اشعارو یو څو نمونې یې راټولې کړې او بیا یې پخپل اثر چې بنو نومیږي خپارې کړې دي.

نومړی د بنو ښکلا داسې بیانوي «په پسرلي کې داسې ښکاري لکه تک شین بخمل پکې غوړېدلی وي او په ژمي کې یې رنګین فصلونه داسې ښکاري لکه د ښکلا الهه چې پکې رالوېدلې وي او د ښکلا هارونه یې هره خوا خواره واره غورځولي وي، د شیشم ډول ډول ونې چې څانګې یې د مجنون بېد په شان رازنګیږي، دلته او یوازې دلته پیدا کیږي. د ویالو او لښتیو په غاړه یې د توت ونې چې ګورې څانګې یې یو خوا بل خوا خپرې شوې وي، داسې مزه دار شین سیوری لري چې شیخان تسبیح په لاس ترې لاندې ویده وي. د وادي په پورته برخه کې سره ګلاب هم چې په غیاب کې یې د انګرېزانو په نظر هېڅ ښکلا نه تکمیلیږي، په پسرلي کې موج وهي، د کابل د اکثره مېوو ونې، دلته خدایي شنې کیږي او که پیوند شي نو بیا یې د مېوو په خوند څوک نه مړیږي. لیمو، توت او خټکي یې هم سخت مزه دار او خواږه دي، لنډه دا چې بنو ته خدای داسې ښکلا او هستي ور په برخه کړې چې سړي ته جنت ښکاري.»۱۷۵

ده د خپل کتاب دوهمه برخه پښتو متلونو ته وقف کړې ده.

ډارمستېټر

ډارمستېټر فرانسوي ختیځ پوه په لوېدیځو پوهانو کې هغه سړی دی چې د پښتو د شفاهي ادب په برخه کې تر ټولو ختیځ پوهانو زیات کار کړی دی. ده لومړنی اثر چې یوه وړه رساله ده «په افغاني سندرو کې افغاني مینه» نومیږي په انګلیسي ژبه لیکلی دی او پخپله دی یې د خپلو لیکنو یوه غوره نمونه ګڼي. پدې اثر کې یو شمېر لږ موندونکې او ان نه موندونکې تر شلو ولسي سندرې او یو شمېر لنډۍ په انګرېزي ژباړه کښل شوې دي. د ترې په وینا ده دا ژباړه په داسې څواک سره کړې ده چې د شعري ښکلا له نظره تر اصل نه وروسته نه پاتې کیږي. ده نه یوازې پښتو ژبه خپله کړې بلکې راټولې کړې سندرې یې د پښتنو د ثقافت او کلتور ډېره ښه هینداره بللې ده.

بل مهم اثر یې «د افغانانو ولسي سندرې» نومیږي چې نږدې یو سل شل سندرې پکې ځای شوې دي چې په کوزه پښتونخوا کې راټولې کړې وې. ده دغه سندرې «د پښتونخوا د هار و بهار» تر سرلیک لاندې په پښتو رسم الخط له فرانسوي ژباړې سره کښلې دي. یوه نمونه یې چې ده پخپله شهکار بللې ده دا ده:

بېګا مې دی ســـیل کړی په بازار د تورو زلفو
اوس ګډ لکه بورا شوم په ګلزار د تورو زلفو۱۷۶

ده دا هم ویلي چې پښتو د هندو-اریایي ژبو د کورنۍ په لوېدیزه یاني اریایي څانګه پورې اړه لري او یوه بېخي لرغونې ژبه ده.

دی چې پخپله یهود و د یوه لوی پلټونکي په توګه دې پایلې ته ورسېد چې پښتانه بني اسرائل نه دي، بلکې د هغو لرغونو اریایانو اولاده ده چې تر ټولو لرغونو زمانو نه رادې خوا نه په نننۍ پښتونخوا کې میشته دي.

دی د پښتو سندرې د پښتنو د رښتینو احساساتو ښکارندوی او له ژونده ډکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بولي. دا سندرې کله کله له ښکلا او قوت نه بېخې ډکې دي او دا پدې دلیل چې قومي جذبات او احساسات په ساده او رښتینې بڼه بیانوي.

جان ګورډون لاریمر

جان ګورډون لاریمر د وزیرو ژبه او عادات څېړلي دي. ده «د وزیري پښتو [لهجې] ګرامر او لغات» پنامه کتاب ولیکلو. بل کتاب یې د پېښور په سیمه کې تعاملي قوانین نومیږي.

ډ. ل. لاریمر

د ده کتاب چې د عامیانه پښتو نحوه نومیږي چې د حبیب الله تږي په وینا دا «داسې یو معتبر د پښتو ګرامر دی چې ساری یې تر اوسه نه دی لیکل شوی.»۱۷۷دی زیاتوي چې «ما ته د ۱۹۵۰ د لسیزې په لومړیو کلونو کې دا خبره ډېره په اطمینان شوې وه چې دغه کتاب په کابل کې د مطبوعاتو د وزارت په هدایت ترجمه او پښتو ټولنې ته د استفادې او د چاپ د پاره ور وسپارل شو. خو متاسفانه، چې چاپ نه شوه، بلکې په نهایت کې بېخې ورکه شوه او پدې ترتیب د پښتو د فرهنګ سره د خواخوږۍ په جامه کې یوه بله جفا هم وشوه.»۱۷۸

روس کېپل

روس کېپل په برتانوي هند کې د ډېر لوړ دولتي مقام د لرلو په مهال د پښتو ژبې سره کلکه مینه ښودلې، پښتو یې ډېره ښه زده کړې، له پښتنو سره ژر بلد شوی او ډېره ښه ګوزاره یې ورسره کړې ده. ده یو ډېر معتبر پښتو درسي کتاب لیکلی دی. دی د سرحد صوبې د ابادۍ په فکر کې و او د دې سیمې پوهنه ته یې ډېر پام و. روس کېپل د پېښور تر ټولو نه ستره

تعلیمي موسسه یاني اسلامیه کالج د همدې هڅو په لړ کې جوړه کړه چې وروسته یې د پېښور د پوهتون زړی جوړاوه.

هاول

بل سړی هاول انګرېز دی چې د شمال-غربي سرحد د پولې ولسي- سندرې پنامه یې لیکنه کړې ده چې پنځه اوږدې ولسي- سندرې او لس لنډۍ په لاتین رسم الخط کښلې دي. د ولسي اوږدو سندرو نه یې دوه په واڼه کې له انګرېزانو سره د پښتنو د جګړو په باره کې دي
همدارنګه د ختیځې اروپا لکه، چک، پولنډ او ختیځ المان کې ختیځ پوهنې په علمي او د څېړنو مرکزونو کې هم پښتو ځای پیدا کړ او څو تنه پښتانه پېژندونکي پیدا شول:
په چکوسلواکیا کې باچکا، په جرمني کې ګیګر، په ناروې کې مارګن ستېرن، په امریکا کې پېنزل او نور یادولی شو چې د پښتو ژبې په هکله څېړنې کړې دي. ډاکټر پېنزل په امریکا کې په ۱۹۵۵ کال کې (د پښتو ګرامر د کندهاري لهجې تشریحي څېړنه) نومي کتاب خپور او بیا یې په ۱۹۶۵-۱۹۶۲ کې د مشیګن د پوهنتون په مطبعه د پښتو سیند او پښتو لوست چاپ کړل.
دا کار تر اوسه دوام لري او د ۲۰۰۱ کال د سپتمبر د پېښو نه وروسته پښتو ژبې ته زیاته پاملرنه شوې او د پښتنو ادب، کلتور، دودونو، تاریخ او نورو څېړنو ته هم پام زیات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم څپرکی

محمدزي او پښتو ژبه

امیر دوست محمد خان

امیر دوست محمد خان په ۱۸۱۸ کې د سدوزو د واکمنۍ د پرزېدو وروسته د یوې اوږدې مودې د کورنۍ جګړې په یون کې د محمدزو د واکمنۍ بنسټ کېښود. امیر دوست محمد خان د خپل سکه ورور امیر مجمد پرته د سردار پاینده خان د یوویشتو زامنو نه کشر او مشر یې وزیر فتح خان وو. وزیر فتح خان یو زړور او مدبر سړی و او د وزیر په توګه یې خپل ټول ورونه په لوړو څوکیو وګمارل. کله چې په وحشیانه توګه ووژل شو نو د هغه د مړینې وروسته د پاینده خان زامنو لومړی د واکمن کېدو لپاره مبارزه پیل کړه تر څو په پای کې پدې بریالي شول چې واک د سدوزو نه محمدزو ته ولېږدوي. خو د واک د لېږد وروسته د دوی تر منځ د کورنۍ جګړې اور بل شو. امیر دوست محمد خان چې د خپلو ورونو په منځ کې ځیرک او هوښیار و په ۱۸۲۶ کې د قزلباشانو په مرسته د کابل د والي په توګه واک راټول کړو او په پای کې واکمن شو. د افغان-انګلیس د لومړۍ جګړې په بهیر کې انګرېزانو ته تسلیم شو او دوی هندوستان ته پرار کړو. خو بیا کله چې په دغه جنګ کې د انګرېزانو ۱۶۵۰۰ پوځ، چې د هغه نه د شپږو نه تر شپږ نیم زره انګریزي منظم پوځ و، نور یې هندي مستخدمان یا عمله او فعله وه، تباه شو نو دوی په ۱۸۴۳ کې امیر دوست محمد خان بېرته

راستون کړ او یو خپلواک امیر شو او د ۱۸۶۳ کال پورې یې ټوټې شوی افغانستان د پېښور پرته یو موټی کړ او په هرات کې مړ شو. د محمدزایانو واکمني چې د امیر دوست محمد خان یې بنسټ کېښود د داود د رژیم په نسکورېدو سره پای ته ورسېده چې په لنډ ډول به وڅېړل شي او هم به دا جوته کړم چې د محمدزو په واکمني کې د پښتو ژبې حالت څنګه و.

امیر شیرعلي خان

امیر دوست محمد خان د شپاړسو ښځو نه اوه ویشت زامن او پنځه ویشت لوڼه درلودې چې د ده د مړینې وروسته یې د واک پر سر لوی غوبل او شخړې جوړې کړې چې د هېواد راتلونکې یې کلکه زیانمنه کړه. محمود طرزی لیکي: «امیر د مړینې په ورځ (۱۸۶۳) چې سردران او لویان هم ورسره وو، په شیرعلي خان باندې غږ وکړ چې خواته یې ورشي. په لړزېدونکو لاسونو یې خپله توره د شیرعلي خان تر ملا وتړله او په خپل نري اواز یې پاچا اعلام کړ، ښه یې ونازاوه او د بریالیتوب لپاره یې ورته دعا وکړې، خو همدا چې د جنازې او فاتحې مراسم پای ته ورسېدل، هر زوی یې له خپل پوځ سره د خپل ولایت په لور روان شو او د حیرانۍ ځای دی، چې هر یوه یې ځان امیر باله.» ۱۷۹

د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ لومړۍ دوره د خپلو ورونو او ترونو سره په شخړو کې تېره شوه او د لنډې مودې لپاره د واک نه ولوېد. دغه جګړې چې څلور کاله اوږدې شوې په پای کې امیر شیرعلي خان بریالی شو او دوهم ځل واکمن شو.

په دغه وخت کې چې د امیر دوست محمد خان زامن او لمسیان په خپل منځي شخړو بوخت وو روسیې په منځنۍ اسیا کې ډېر پرمختګ وکړ او د ترکمنو د ځینو سیمو پرته د افغانستان پولې ته راورسېدل. امیر شیرعلي خان ته دا پرځای وېره پیدا شوه چې د روسیې د بل برید موخه به د ده

هېواد وي. نوموړي امیر د دغه خطر د مخنیوي لپاره وپتېیله چې له یوې خوا د کور د ننه خپل دولت ټینګ او غښتلی کړي او د بلې خوا د هند د برتانوي حکومت ملاتړ تر لاسه کړي. لدې امله په ۱۸۶۹ کال په لومړیو کې امیر شیرعلي خان په رسمي توګه برتانوي هند ته سفر وکړ او په امبله کې یې د ویسرا لارډ مایو سره وکتل چې تود هرکلی یې وشو خو لارډ مایو د روسیې له لوري د امیر پر ځای وېره سمه ونه بلله. لارډ مایو امیر ته ډاډ ورکړ چې افغانستان ته د روسیې له لوري خطر نه شته. هغه امیر ته وسلې ورکړې او د پوځ د روزنې لپاره یې یو شمېر ماهېرین هم ورکړل.

امیر چې بېرته وطن ته راستون شو د لارډ مایو د دغه ډاډ له امله په پراخو سمونونو لاس پورې کړ چې د مشورتي شورا جوړول، د غښتلي پوځ تنظیمول، د رسمي اداري پراخول، د ښوونځیو پرانېستل، د شمس النهار د جریدې خپرول او نور یادولی شو. د کاکړ په وینا دغو سمونونو په څنګ کې ډېر مهم یې دا و چې پښتو یې د لومړي ځل لپاره د هېواد ملي او رسمي ژبه اعلان کړه چې وروسته به پرې وغږېږم.

امیر شیرعلي خان نیت درلود چې سیستان چې پارسیانو نیولی و بیا د افغانستان سره یوځای کړي او هغه هېواد ته یې د جګړې ګواښ وکړ. خو انګرېزانو د جګړې د مخنیوي لپاره د سیستان د موضوع د حل په موخه د دواړو هېوادو تر منځ د منځګړیتوب وړاندیز وکړ چې د دواړو لورو له خوا ومنل شو. د انګلیستان هیئت د برید جنرال ګولډ سمیت په مشرۍ سیستان ته راغی. د ایران له لوري میرزا معصوم خان او د افغانستان له خوا سید نور محمد شاه نماینده ګان ټاکل شوي وو. که څه هم سیستان له جغرافیوي او تاریخي نظره د افغانستان خاوره وه او ساکا هم د لرغوني افغانستان خلک وو، خو د سیستان په خاوره د پارسیانو ادعا د ژبې له نظره وه او د هغه تاریخي ویاړونه یې د ځان بلل. انګرېزانو د افغاني سیستان یوه برخه د ګولډ سمیت د غیرعادلانه منځګړیتوب په اساس ایران ته ورکړه.

امیر شیرعلي خان پدې پرېکړه له انګرېزانو نه بېزاره شو او د انګرېزانو سره یې اړیکې ډېرې خرابه شوې چې بیا هېڅکله ښې نه شوې. د بیلیو په وینا انګرېزانو وروسته له دې امیر شیرعلي خان ته د هرشي خواست وکړ هغه رد کړ په پای کې خبره دې ځای ته ورسېده چې په ۱۸۷۸ کال کې د افغانستان او انګلیس دوهمه جګړه پیل شوه.

لارډ لیټن چې د «پرمختګ د پالیسی» (Forword policy) یو کلک پلوي و د ۱۸۷۸ کال د نومبر په یووشتمه نېټه پدې پلمه چې امیر شیرعلي خان د دوی هیئت نه دی منلی انګرېزي پوځونو ته امر وکړ چې په افغانستان باندې د خیبر، کورمې او بولان له لارې یرغل وکړي. انګرېزي پوځ همدغسې وکړل او د کندهار، جلال اباد او کابل ښارونه یې ونیول. امیر شیرعلي د جګړې نه ډډه وکړه، خپل زوی یعقوب خان یې د زندان نه ایله کړ او خپل ځای ناستی یې وټاکه، پخپله د روسیې نه د پوځي مرستې په هیله مزار ته لاړ او هلته د وریښبو ناروغیو نه مړ شو. امیر یعقوب خان د خپل پلار د مړینې وروسته د انګرېزانو سره د ګندمک تړون لاسلیک کړ او کیوناري په عمل کې د کابل واکمن شو خو افغان پوځ د خلکو په ملاتړ د خپل پاڅون په پایله کې د کابل په بالاحصار کې د انګلستان سیاسي استازی کیوناري د ورسره ملګرو سره یو ځای د منځه یووړل. انګرېزانو د یرغل په دوهمه مرحله کې امیر محمد یعقوب خان استعفا کولو ته اړ کړ او برتانوي هند ته یې پرار کړ. بل ګام یې د غچ اخېستلو په موخه بالاحصار وسوزاوه او د پاڅون ګډون کوونکو زندۍ کولو ته یې ملا وتړله.

انګرېزانو د هغو افغانانو نه چې سفارت په سوځولو کې یې ونډه اخېستې وه د غچ په موخه هر هغه چا ته د پنځوسو نه تر پنځوسو زره جایزه ومنله چې هغوی ورته وښيي.«د ښار په قزلباشو کې ډېرو دغسې جایزې تر لاسه کړې.» ۱۸۰ محمود طرزي پخپلو خاطراتو کې لیکي چې د جنرال رابرټس لومړی کار په کابل کې دا شو:«چې د کوګناري د سو ځېدلي کور په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنډوالو باندې داړونه وځړوي، چې په دغې پېښې کې ګډون کوونکې غرغره کړي. په اصل کې خلک هلته د ننداره کولو او چور کولو لپاره غونډ شوي وو. بې وجدانو مخالفانو چې زړونه يې له کرکې نه ډک وو او د چندول شيعه ګانو چې هغوی د جاسوسی په بدل کې انعام غوښته، له دغې موقع نه ګټه وکړه او بې ګناه خلک يې په ګير کې ورکړل. نورو هم حتی د يو څه ګټې لپاره همدغسې وکړل.» ۱۸۱.محمود طرزی زياتوي چې «د نورو په کورونو کې مېلماستياوې وې، دا هغه خلک وو چې د پېرنګيانو راتګ ته يې هرکلی ويلی و او د هغو په خپلو خبرو « د دوی غمه خوړله شوې وه» دوی زياتره شيعه او قزلباش وو، چې د ښار په منځ کې په چندولو کې اوسېدل، چې شاوخوا يې ټينګ ديوال او خندق وو. دوی په خپل فرقه يي تعصب سره نامسلمانان د مسلمانانو نه غوره ګڼل.» ۱۸۲

همدارنګه جنرال پريمروز چې د کندهار «ښار تر پوره کنټرول لاندې ونيو او د هغه ۱۸۰۰۰ پښتانه اوسېدونکي يې له سوداګرو او پارسيوانانو پرته ټول له ښاره وايستل.» ۱۸۳

په پای کې د افغانستان بهرنۍ سياست د انګرېزانو لاسته ورغی او همدارنګه تر ډېرې اندازې افغانان د عصري مدنيت، عصري ساينس، عصري پوهنې او عصري تخنيک نه ليرې پاتې شول.

امير شيرعلي خان او پښتو ژبه

د امير شيرعلي خان په دوهمه پاچايي کې لکه چې د مخه مې يادونه وکړه پښتو د لومړي ځل لپاره د هېواد ملي او رسمي ژبه اعلان شوه او په دغه حيث حکومت ته ننوتله. د پښتو ژبې لپاره دا يو انقلابي حرکت و. پوهاند ډاکټر محمدحسن کاکړ د دې بدلون اصلي لامل دا بولي چې «په لومړي سر کې هغه محمدزايي سرداران يا په جنګونو کې ووژل شول، يا پرار کړای شول او يا له حکومتي چارو څخه وايستل شول چې د امير شيرعلي خان د

رقيبانو سره يې مرسته کړې وه.»۱۸۴ امير شيرعلي خان د دود پرخلاف لوړ منصبونه غير خانداني کسانو ته ورکړل. امير شيرعلي خان سيد نور محمد شاه کندهاری (سيد نور محمد شاه د فوشنج او د فوشنج هغه وخت د کندهار سيمه وه) د لوی مختار ياني صدراعظم، حبيب الله وردګ د ماليې وزير ، عصمت الله جبارخېل د کورنيو چارو وزير، ارسلاخان جبارخېل د بهرنيو چارو وزير، په توګه وټاکل او نورمحمد فوشنجي، ملا شاه محمد کتب خېل، او قاضي عبدالقادر يوسفزی يې هم د کابينې غړي وو.

برسېره پردې امير شېرعلي خان يو منظم او دايمي اردو جوړ کړ چې شمېر يې شپږ پنځوس زرو ته رسېده چې د محمدزايي سردارانو ځای پښتو ويوونکو غير محمدزايي پښتنو ونيو. پدې توګه د ملکي او نظامي چارو د اغېزمن چلند لپاره پښتو ته اړتيا پيدا شوه. پوهاند کاکړ ګرد سره سم وايي چې امير شيرعلي خان د نورو سمونونو په څنګ کې د پښتو د رسمي کولو لپاره کوښښ دا څرګندوي چې د ده ملي شعور ډېر غښتلی او قوي و. پښتو ته د دغې اړتيا او پخپله د امير د نوي ملي شعور د دې لامل و چې غوښتل يې پښتو د يوې رښتينې ملي ژبې په توګه وده او پرمختګ وکړي او د فارسي ځای ونيسي. د دغه مقصد لپاره د پښتو کتابونو ليکل او ژباړل پيل شول، د پښتو سيند (قاموس) د لارښود په توګه حتمي شو، عسکري تعليم نامې په پښتو ژبه برابرې شوې، واړه او لوی ماموران په القابو وياړل شول او په پای کې د پښتو بولۍ (قوماندې) د افغان جنګياليو د ګڼو صنفونو لپاره جوړې شوې. ليتوګرافي مطبعه په کابل کې په کار ولوېده او د شمس النهار اخبار په همدغې مطبعې کې چاپ شو. د قاضي عبدالقادر له خوا «قواعد پلټن پياده» په پښتو وژباړل شو چې تشريحات يې په پاړسو و. علم قواعد لشکر د دريا خان نيازي له خوا، قواعد عسکري د محمد ابراهيم له خوا وليکل شول. «دغه مشکور واکمن ځان ژر پداسې حال کې وموند چې ادعا وکړي چې پښتو د هغه د هېواد والو ملي ژبه شوې وه. د دغه امير په نظر

(c) ketabton.com: The Digital Library

فارسي امانتي بنېکې وې.» ۱۸۵ د غوث خیبري په اند د امیر شیرعلي خان له خوا د پښتو ژبې د رسمي کولو اصلي موخه د ایران د فرهنګي ښکېلاک د ماتولو په لور یو اغېزمن ګام و. ۱۸۶

د کاکړ په وینا هغه سړی چې د امیر شیرعلي خان سره یې د سمونونو په تېره د پښتو د رسمي کولو په هکله اساسي مرسته وکړه هغه قاضي عبدالقادر یوسفزی و چې یو عالم، شاعر، لیکوال او ژباړونکی و. کهګدای لیکي چې قاضي عبدالقادر داسې کتابونه تألیف کړل چې د درې ګونو پوځي ټولګیو یاني سپرو، پیاده او توپچي لپاره بولۍ ګانې وضع شوې او پوځي قوماندې د انګرېزي نه په پښتو وژباړل شوې او په پاړسو کې تشریح شوې وې. د ده یوه ژباړه قواعد عسکري لسان افغاني نومېږي او ۳۸۲ مخه لري.۱۸۷ د کاکړ په وینا دا چې ځینې کسان وایي چې امیر شیرعلي خان سمونونه د هغه پلان له مخې عملي کړل چې سید جمال الدین افغان ورته تهیه کړی و، رښتیا نه دي. رښتیا دا دي چې امیر شیرعلي خان د مخه تر دې چې د سمونونو په پلي کېدو پیل وکړي سید جمال الدین د ۱۸۶۸ کال د سپتمبر په دولسمه نېټه د کندهار د چمن له لارې هندوستان ته شړلی و. شیرعلي خان لا هغه وخت د خپل پلار سره ملګری و چې پلار یې په برتانوي هند کې پراري او هغه وخت یې د انګرېزانو پرمختګ پخپلو سترګو لیدلی و او هلته د خپل هېواد د پر مختګ او عصري کولو فکر ورسره پیدا شوی و. امیر شیرعلي خان امبالې ته د لارډ مایو د کتنې نه د راستنېدو پر مهال نه یوازې د برتانوي هند نه د سمونو زیاتې طرحې وطن ته راوړې. بلکې د ځان سره یو شمېر کارپوهان هم راوستل. بیلیو چې پدې کتنه کې ژباړونکی و، وایي چې «امیر شیرعلي ډېرې زیاتې د سمونو طرحې هم له ځان سره وطن ته یووړې.»۱۸۸

امیر عبدالرحمن او پښتو ژبه

لکه چې مې د مخه یادونه وکړه امیر شیرعلي خان د افغان-انګلیس د دوهمې جګړې په پیل سره د هېواد شمال ته پدې نیت چې روسیه به ورسره مرسته وکړي لاړ شو او روسان د دې پرځای چې مرسته ورسره وکړي دی یې وهڅاوه چې د انګرېزانو سره جوړه وکړي. امیر د هغې ناروغۍ له امله چې ورته پیدا شوې وه په مزار کې مړ او هلته خاورو ته وسپارل شو. په کابل کې امیر محمد یعقوب خان واکمن شو او په ګندمک کې یې د انګرېزانو سره تړون لاسلیک او د هېواد یو شمېر سیمې یې انګرېزانو ته ورکړې.

په کابل کې د انګرېزانو پر ضد افغان پوځ د خلکو په ملاتړ پاڅون وکړ او د کابل په بالاحصار کې یې د انګلیسانو سیاسي استازی کیوناري، د هغه درې انګلیسي ملګري او ۷۵ تنه هندي ساتونکي ووژل. د دې پېښې وروسته لارډ لیټن انګرېزانو د غچ اخېستلو په موخه ځینې ګامونه پورته کړل او برسېره پردې ده د افغانستان د ټوټې کولو پلان تر لاس لاندې ونیو چې د برېټانیې، روسیې او ایران تر منځ ووېشل شي او دغه پلان یې د نوي نظم په نوم یاد کړ.

د ښه مرغه د اپریل په میاشت کې په انګلیستان کې د لیبرال ګوند د ویلیم ګلاډستون په مشرۍ ټاکنې وګټلې لارډ لیټن د برتانوي هند د واکمنۍ نه لیرې شو او پرځای یې لارډ ریپن وټاکل شو. دوی خپل سیاست ته بدلون ورکړ او لارډ ریپن کابل ته یو تجربه کار ډیپلومات لېپل ګریفن ولېږلو هغه د شمالي افغانستان لپاره د یوه واکمن په لټه کې شو. امیر عبدالرحمن چې بخارا ته تښتېدلی و او دوولس کاله یې هلته تېر کړي و او د روسانو په مواجبو یې ژوند کړی و د هېواد شمال ته راغی او هلته یې فعالیت پیل کړ او د واک خاوند شو. لېپل ګریفن د خپلو موخو لپاره د عبدالرحمن سره اړیکې ټینګې او لیکونه یو او بل لوري ته ولېږل شول. په پای کې امیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالرحمن د انګرېزانو سره دا ومنله چې د شمالي افغانستان واکمن شي.

دغه مهال د مېوند په جګړه کې افغانانو د سردار محمد ایوب خان په مشرۍ انګرېزي پوځ ته کلکه ماتې ورکړه انګرېزان د نوي نظم د پالیسۍ نه تېر شول او امیر عبدالرحمن یې وهڅاوه چې کندهار پخپل زور د ایوب خان نه ونیسي او پخپله واکمني کې یې شامل کړي.

د امیر عبدالرحمن سره د موافقې وروسته دغه جګړه پای ته رانږدې شوه او د میوند جګړې د لیتن د تجزیې پلان ناکامه کړو او امیر عبدالرحمن د انګرېزانو په مرسته محمد ایوب خان مات او افغانستان د عبدالرحمن تر واکمنۍ لاندې یو موټی شو خو دا د افغانستان د خاورې د یوې برخې په بایلودلو او د هېواد د بهرني سیاست د لاسه ورکولو په بیه تمام شو.

د افغان-انګلیس د دوهمې جګړې وروسته د انګرېزانو د رسمي چارواکو په سیاست کې دوې نظریې په ښکاره توګه څرګندې شوې چې یوه یې د «بیلتون سیمه» او بله یې د «علمي کرښې» په نومو یادې شوې چې د دواړو موخه د روسیې د تیري په وړاندې د برتانوي هند ساتنه وه. خو کله چې په ۱۸۸۰ کال کې روسانو په پامیر کې د افغانستان ځینې مځکې ونیولې نو انګرېزانو د روسانو سره د افغانستان د ټولې شمالې پولې د په نښه کولو موافقې ته ورسېدل او بیا دا کار ترسره شو.

د علمي پولې د په نښه کولو لپاره په امیر باندې د ډېورنډ توافق لیک وتپل شو چې افغانانو هغه رد کړ. د ډېورنډ کرښې دولت کمزوری کړ، افغانستان هغه پراخې سیمې د لاسه ورکړې چې داسې پښتانه پکې اوسېدل چې د هېواد په جوړېدو او ساتلو کې یې مهم رول درلود.

لدې وروسته امیر د هېواد کورنیو چارو ته پاملرنه وکړه. ده پدې ډېر زور واچاوه چې یو غښتلی مرکزي دولت جوړ کړي. پدې موخه نوموړي امیر د غښتلي پوځ، پراخې اداري او د جاسوسۍ پراخه شبکې، د مالیې د راټولولو سیستم جوړولو او د بهرني سوداګرۍ د انحصارولو ته مخه کړه.

د دغه امیر د واکمنۍ په جریان کې د یوه سیاسي، اقتصادي، حقوقي او پولي سیستم په غښتلي کولو سره د واحدې ټولنې د منځ ته راتللو لپاره شرایط برابر شول چې په هغې کې یو مرکزي واکمن ملي دولت جوړ شو. امیر روحانیون، د مځکې غټ مالکان او د قبیلو د مشرانو په ځپلو سره نه یوازې د غښتلي سیکولر حکومت لپاره بلکې په راتلونکو لسیزو کې یې د هېواد د عصري کولو او صنعتي کولو لپاره لار هواره کړه. خو امیر د ټولنیز او زده کړې د سیستم د جوړولو هڅې ونکړې. ده د اساسي قانون د جوړولو نوښت ونکړ چې د خلکو مسؤلیتونه او حقوق پکې ټاکل شوي وای. دی یو مستبد واکمن شو او د ټولنې افراد اړ شول چې نوښتګر، خوځوونکي او جوړونکي او په ځانګړې توګه متفکر و نه اوسي.

که د امیر شیرعلي خان سیاسي مرکزیت چې د دودیزې فردي ازادۍ سره ملګری و د خپلې واکمنۍ په پای کې هېواد په داسې لارې روان کړی و چې افغانستان په ملي دولت بدل شي خو امیر عبدالرحمن د دودیزې فردي ازادي پرته سیاسي مرکزیت منځ ته راووړ. ده د امیر شیرعلي خان پرعکس هغه محمدزیان په سر کې ودرول. چې د انګلیس د تیري په وخت کې د انګرېزانو پلویان وو.

په افغانستان باندې د انګرېزانو په دوهم پوځي یرغل سره نوي دولت د امیر شیرعلي خان د پښتو سمون ترک کړ. د پښتو ملکي القاب ترک شول، فارسي د دفتر یوازینۍ ژبه شوه، خو د امیر شیرعلي خان د وخت پوځي القاب تر زیاتې اندازې پر ځای پاتې شول. برسېره پردې چې پدې وخت کې یو شمېر تألیفات په پښتو وشول، د ختیځو پښتنو سره د امیر مراودې او هغو ته د ده فرمانونه اولیکنې په پښتو وې. د دربار په دارالانشأ کې د پښتو ځانګړې څانګه پرانېستل شوه چې مشر-یې ملا محمدخان افغاني نویس د عبدالله خان افغان نویس پلار و.

پوهاند کاکړ وایي چې: «د ملي مصلحت تقاضا دا وه چې د امیر شیرعلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان اخلافو په تېره امیر عبدالرحمن د هغه اصلاحات او په خاص ډول د پښتو حرکت د سره نیولی، اصلاح کړی او لا هم عمومي کړای وای، خو نه امیر عبدالرحمن او نه د هغه پاچا زوی حبیب الله خان دغسې وکړل. دوی شاید لدې کبله داسې نه وي کړي چې د امیر شیرعلي خان د تربورې کورنۍ غړي وو، یا یې نه غوښتل، د هغه نوښتي او اصلاحي پروګرامونه د سره ونیسي.... په پښتنو په تېره د سر په پښتنو کې څه وخت چې کومه کشاله مخصوصا هغه چې د واک پر سر را منځ ته شوې، هغه د تربورۍ په چوکاټ کې اچول شوې او بیا تربوري په دښمنۍ بدله شوې ده.» ۱۸۹

د ارانتیا ځای دی چې امیر عبدالرحمن د یوې خوا د امیر شیرعلي خان په پر تله ځان ځکه د واکمنۍ مستحق ګڼې چې د امیر شیرعلي خان مور پښتانه وه او د ده نیا ایرانۍ او د شاه طهماسب د تومنې نه وه او د بلې خوا خپل ځان په دې هم مستحق ګڼې چې د امیر شیرعلي خان پلار امیر دوست محمد خان مور قزلباشه وه. دی لیکي: «مادر پدرم یکي از خواتین شاهی و از نژاد طهماسب بوده و مادر شیرعلي خان یکی از طایفه سلیم زایي که شعبه ای از پوپل زای است بوده، هیچ یک از اجداد او سلطنت نه کرده اند. از طرف دیگر مادر امیر دوست محمد خان غزلباش بود و این طایفه ای است که هیچ ربطي به افغانستان ندارد، ولې با این همه امارت به او رسید.»۱۹۰

که د ده په وینا قزالباشان په افغانستان پورې اړه نه لري نو شاه طهماسب بیا په افغانستان پورې څه اړه لري چې پرې وویاړي.

امیر حبیب الله خان او پښتو ژبه

د امیر عبدالرحمن د مړینې وروسته د امیر مشر- زوی حبیب الله خان د پلار د وصیت سره سم د واک په ګدی کېناست. امیر عبدالرحمن د خپلې یوویشت کلنې استبدادي واکمنۍ په یون کې د سر سړي وژلي او یا یې د

هېواد نه شړلي و تر څو د ده ځای ناستي ته ستونزې جوړې نه کړي.

امیر حبیب الله خان د خپل پلار غوندې سخت زړی نه بلکې د نرم دریځ خاوند و. امیر حبیب الله خان د یوې خوا د لوېدیځې پوهې په لرلو سره د مدنیت، پوهنې او پرمختګ پلوي و او د بلې خوا د ښځو د حقوقو د ورکولو کلک مخالف و.

د امیر حبیب الله خان په وخت کې د حبیبیې او حربیې ښوونځي جوړ شول او د سراج الاخبار جریده چې لومړی ځل یې یوازې یوه ګڼه د چاپه راووته د مولوي عبدالروف کندهاري له خوا د ۱۹۰۶ کال د جنوري په یوولسمه نېټه خپره شوه او بیا په ۱۹۱۱ کې د سراج الاخبار افغانیه په نامه د محمود طرزي په مشرۍ په خپرونو پیل وکړ. پدې کار کې هغو پراریانو چې د امیر عبدالرحمن د واکمنۍ په مهال د هېواد نه شړل شوي وو، ستره ونډه واخېسته چې په بهر کې یې نوې پوهنه تر لاسه کړې وه چې ډېر مهم یې محمود طرزی، غلام محی الدین افغان او نور دي. په بهرني سیاست کې د پلار په ګام روان و او د انګرېزانو سره یې د پلار له خوا تړون د سره لاسلیک کړ

د امیر حبیب الله خان په وخت کې هم پاړسو د هېواد یوازنۍ رسمي ژبه وه او پښتو ژبه یوازې په ښوونځیو او مدرسو کې د پوهنې په نصاب کې شامله شوه خو د غبار په وینا د حبیبیې په لیسه کې انګلیسي ژبه یې د پښتو په وړاندې کېښوده چې زده کوونکي د دواړو ژبو نه په خپله خوښه یوه ټاکلی شي. نور ټول مضامین په پاړسو ژبه وو. که څه هم په دولتي کچه پښتو ژبې ته پاملرنه نه ده شوې خو په ولسي کچه بیا هم لږ لږ کار کېده.

روښانفکرانو د پاچا د واک د محدودولو، د افغانستان د خپلواکۍ د ګټلو او د اساسي قانون د جوړولو لپاره مبارزې پیل کړې د سراج الاخبار جریدې خپرولو د پښتو ژبې ودې ته ورو ورو لاره پرانېسته او د پښتو شعرونو او مقالو خپرولو ته پام وشو. لومړی پښتو شعر چې پدې جریده کې خپور شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څه عجیب دوران دی
چې راغلی پر افغان دی
رنګا رنګه ترقي ده
څه عجب محبوب عنوان دی
دا له کومه سو په موږ کې
چې ظاهر او نمایان دی
دا خو عصر د سراج دی
چې ظاهر او نمایان دی
ته سراج الاخبار ته ګوره
چې د ملک په تن کې ځان دی
اوس بیا نور علی نور سو
په پښتو چې دی ګویان دی[191]

په دغه مهال کې د پښتو ژبې او د هغې ادب سرلاري: مولوي صالح محمد کندهاری، غلام محی الدین افغان، مولوي عبداواسع کندهاری، عبدالعلي مستغني او عبدالهادي داوي وو. د دې اخبار نور همکاران چې په پښتو یې شعرونه ویلي دا دي: سید محسن کندهاری، عبدالسلام کامه یي، ملا عبدالباقي کندهاری، میرزا عبدالرحیم رحیمي او ملا محمد خان عرض بیګي (افغان نویس).

صالح محمد هوتک د حبیبیې ښوونځي نه فارغ شوی او بیا په هماغه ښوونځي کې د پښتو ژبې د ښوونکي په توګه وټاکل شو او د پښتو د درسي کتابو په لیکلو یې پیل وکړ. ده «خود اموز پښتو» چې په ۱۳۱۳ کل کې د کندهار په مطبعه کې چاپ شو، «لومړی کتاب د پښتو»، په ۱۳۳۵ کال کې د لاهور د دین محمدي په مطبعه کې خپور شوی دی، «پښتو ژبه

لومړی ټوک»، چې په ۱۳۱٦ کال کې پښتو ټولنې چاپ کړو، «پښتو ژبه دوهم ټوک»، په ۱۳۱۷ کال کې پښتو ټولنې چاپ کړو، د پښتو لپاره تدریسي کتاب، «پښتو صرف او نحوه» چې د اردو نه ژباړل شوی دی، د عزیزي تفسیر د پښتو ژباړه، «اطاعت اولوالامر» په پښتو ژبه، «پښتو مثنوي»، په ۱۳۵۰ کال کې د پښتو د انکشاف او تقویې ریاست له خوا چاپ شول، «تذکراته الشعرأ» د مولوي صالح محمد او سراج الدین ګډ تألیف دی. پدې توګه صالح محمد کندهاري د پښتو ژبې لپاره نه ستړي کېدونکي خدمتونه کړي دي.

غلام محی الدین افغان چې د پراری په وخت کې یې په هند کې نوې پوهنه زده کړې وه د امیر حبیب الله خان په وخت کې د دارالمعلمین مدیر ټاکل شوی و د پښتو ژبې د سوچه کولو سره مینه درلوده او د ده د شعر څو بیتونه دا دي:

زړه زما ډک دی له مینې د وطن
خپل وطن ما ته عزیز دی تر خپل تن
هر یو ګل مې د وطن پر ما ډېر ګران دی
تر کشمیره، تر پاریس و تر لندن
شیرین ځان مې په شیرین وطن فدا دی
زه خو دا رنګه فرهاد یمه کوهکن
چا په زړه کې چې جنون د وطن نه وي
د هغه زړه خدای همیش لري غمجن
که څه ډېر دي په جهان کې خدمتونه
ډېر عزت دی په خدمت کې د وطن[192]

عبدالعلي مستغني هم د دې ډلې نامتو شاعر دی. ده ډېر شعرونه په پارسو ویلي خو ځینې شعرونه یې په پښتو هم ویلي دي ده د خپلې مورنۍ ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو سره مینه درلوده او د پښتنو پام یې دې ټکي ته اړولو چې که د نورو ژبو زده کړه ډېر ښه کار دی خو باید دومره ناپوهه نه شو چې خپله ژبه پرېږدو. ځکه دی پښتنو ته په زغرده وايي چې:

ښه ده ښه ده که په سل ژبو دانا يې
مگر ما کېږه نادان د خپلې ژبې

د ده دشعر یو څو بیتونه:

بې له علمه به څه غواړي په دنیا څوک
که عاقل وي که هوښیار وي که دانا څوک
تر دې ښه متاع په دې دوکان کې نشته
سود به وکا که کوي دغه سودا څوک
درست جهان قربان د علم تر گوهر شه
دغه وایم که مې وپوښتي رښتیا څوک
چې د علم د طبیب دارو ونه خوري
له مرض د جهل نه مومي شفا څوک
د هغه ملت به څرنگه ښادي وي
چې په ده کې به عالم نه وي اصلا څوک
په جهان کې غالب په هر دښمن شي
که د علم توره وتړي تر ملا څوک
په حکمت سره د خپل ملت غمخور شه
باري نه لري د بل ملت پروا څوک
له پښتو به پښتون څه چشم پوشي کا
دا به نه کا که لري شرم و حیا څوک[۱۹۳]

عبدالهادي داوي د دې مهال یو نامتو سیاسي شخصیت و. ده په پښتو او پاړسو یو شمېر علمي او ادبي لیکنې کړې دي. ده یوه رساله چې «زما پاک رسول» نومیږي په پښتو ژباړلې او په لاهور کې د (افغانستان) د جریدې د ادارې له خوا خپاره شوې ده. بل د «غیاصه» په نامه د پښتو منظوم کتاب دی چې د روهي په وینا د پښتو ځینې نادر لغتونه یې په کې شرح کړي دي.

د ده د شعر بېلگه:

چارگل

ناوې! څه بړدې په اوربل باندې قطار گل
انسان کله سي کېدای په ډېر سینگار گل
(خاموشي) او (اطاعت) د خپل مېړه کړه
(تربیت د اولاد) ښه دی تر خروار گل
(سرشته د کور) هر گوره لوی هنر دی
اکتفا کړه ښایستې په دغه چارگل[۱۹۴]

مولوي عبداواسع کندهاري

مولوي عبداواسع کاکړ د مولوي عبدالروف خان چې د سراج الاخبار د جریدې د لومړی گڼې خپرونکی و زوی دی. نوموړی د پښتو مرکې رییس، د قضایي قوانینو او دولتي نظامنامو او رسالو لیکونکی او شاعر هم و د ده د شعر بېلگه:

اوس معلوم سو (با) وجدانه قانون دان دی
بې قانون چې هر سړی دی بې وجدان دی[۱۹۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملا عبدالباقي کاکړ په کندهار کې زیږېدلی دی. نوموړي یو کتاب په پښتو ژبه لیکلی چې ۶۰۰۰ بیته لري چې د امیر عبدالرحمن په وخت کې پیل کړی او د امیر حبیب الله خان په وخت کې پای ته رسولی دی. دی وایي:

د ضیأ په نور روښان سوم مقتبس سوم له سراجه
را اخیستی مې قلم دی بیلوم دین لــه رواجه۱۹۶

امیر امان الله خان او پښتو ژبه

امان الله خان د خپل پلار امیر حبیب الله خان د وژل کېدو وروسته واکمن شو. دغه ځوان او ترقي غوښتونکي پاچا تر هر څه د مخه د افغانستان د خپلواکۍ ګټلو لپاره ملا وتړله او د افغان-انګلیس د دریمې جګړې په پایله کې افغانستان د اسیا په زړه کې د یوه خپلواک هېواد په توګه سر راپورته کړ چې ځوان پاچا یې د هېواد د چټک او ګړندي پرمختګ لپاره ټینګ هوډ درلود.

امیر امان الله خان د خپلواکۍ د ګټلو وروسته د افغاني ټولنې مدني کولو او نوي کولو لپاره د بنسټیزو او پراخو سمونونو په پلي کولو پیل وکړ. امان الله خان د خپلو استازو او بیا پخپله د اروپا، اسیا او افریقا ځینو هېوادو ته د اوږده سفر په ترڅ کې افغانستان نړیوالو ته ورو پېژانده او د ډېرو هېوادو سره یې ډیپلوماتیکې اړیکې ټینګې او یو شمېر تړونونه لاسلیک کړل. اساسي قانون جوړ شو چې د هغه له مخې د هېواد ټولو وګړو ته د جنس، قوم او مذهب د توپیرونو پرته یو هومره حقونه ورکړل او غلامي یې لغوه کړه. ملت ته یې د لویو جرګو د رابللو له لارې د دولت په چارو کې ونډه ورکړه، په ورپا توګه یې د پوهنې عصري کولو او پراخولو ته رټ پام وکړ او د قانون له مخې یې په هېواد کې لومړنۍ زده کړې هرو مرو (حتمي) کړې. د هېواد د صنعتي کولو، د سوداګرۍ او د ډله ایزو خپرونو د پراختیا لپاره ګامونه پورته شول.

امان الله خان د ملایانو، پیرانو، سیدانو، ملکانو مواجب چې د مغلو له وخته دود وو او هم د محمدزیو مواجب چې امیر عبدالرحمن نر او ښځو ته منلي وو «د دغه اصل له مخې چې عایدونه باید وګټل شي ودرول یا لږ کړل» ۱۹۷ چې په پایله کې د دې ټولنیزو قشرونو د خوابدۍ سبب شول. پدې ترتیب ساتنپالو د عبدالقدوس خان په مشرۍ، متنفذو روحانیونو چې په سر کې یې د مجددي کورنۍ ولاړه وه او د جمهوریت غوښتونکو کړۍ چې د محمد والي خان دروازي په سروالۍ یې چې پخوا د دربار د غلام بچه ګانو مشر و، د امان الله خان پر ضد د دسیسو په جوړولو لګیا وو چې د امان الله خان د واکمنۍ په راپرزولو کې ټاکونکی رول ولوباوه.

د کاکړ په وینا د امیر امان الله خان په وخت کې دپښتو د رسمي کېدو دوهم حرکت د لومړي حرکت نه چې امیر شیرعلي خان پخپله دوهمه واکمني کې پیل کړی و نږدې نیمه پېړۍ وروسته په کندهار کې پیل شو ده په کندهار کې د هغه ځای اړوندو چارواکو ته لارښوونه وکړه چې «د کندهار زده کوونکو ته دې په پښتو کې د زده کړې کتابونه برابر او د زده کوونکو شمېر د زیات شي.» ۱۹۸

امان الله خان په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د رسمي کېدو او تعمیم ته ځای ور نه کړ که څه هم د جرګې زیات غړي پښتانه وو خو دوی د امیر په شمول د امیر شیرعلي خان غوندې قوي ملي شعور نه درلود چې د خپلې ژبې د رسمي کېدو او تعمیم په اهمیت وپوهېږي. خو امان الله د پښتو ژبې د ودې په موخه د «مرکه پښتو» اداره جوړه کړه.

د غفار خان په وینا په لومړي سر کې امان الله خان په پښتو خبرې نه شوې کولی. غفار خان امان الله ته په کابل کې د خپلې لیدنې پر مهال وویل چې: «تا له ترکي درځې، فارسي درځي او نورې ژبې هم درځي، خو خپله ژبه نه درځي. زما خبرې په هغه باندې ډېر اثر وکړو او وعده یې راسره وکړه چې زده کوم به یې.»۱۹۹ غفار خان زیاتوي چې: «کله چې [امان الله خان] د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان نه وایستل شو، زه بمبیې ته د ده لیدو ته ورغلم نو هلته یې زما سره په پښتو کې خبرې وکړې.» [200] پدې ترتیب امان الله خان پښتو ژبه زده کړه او د محمد اعظم سیستاني په وینا هغه «د ۱۹۲۵ کال د فبروري په میاشت کې د افریدو او مومندو په جرگه کې، چې په جلال اباد کې جوړه شوې وه، په پښتو ژبه وینا وکړه.» [201] نوموړی زیاتوي چې «سره له دې چې د پخوانیو واکمنو او د حکومت اوسنیو شخصیتونو زیاته برخه په ملي افغاني ژبه (پښتو) نه پوهېدل، امیر په خپلې ژبې باندې خبرې کولو ته ترجیح ورکوي، بلکې په هغې خبرې کوي، هغه کسان چې د ملي ژبې نه اهمال کوي خطا کار یې بولي.» [202]

د غفار خان له خوا د «پښتون» مجلې خپرولو په افغانستان زیات اغېز وشینده. عبدالهادي داوي په کابل کې په پښتو ژبه د «پښتون» مجله راوایسته او په امیر امان الله خان یې دومره اغېز واچاوه چې اعلان یې وکړ چې خلک باید پښتو ژبه زده کړي، درې کاله وروسته به پدې هېواد کې پښتو تعلیمي او رسمي ژبه وي. خو د بده مرغه د افغانانو کورنیو او بهرنیو دښمنانو ځوان، په وطن مین او مترقي پاچا د خپل پلرني ټاټوبي نه وایستلو او دا پلان یې د نورو مترقي پلانونو په شان پاتې شو.

د نادرشاه او ظاهرشاه په دوره کې پښتو ژبه

نادر خان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر د میاشتې په لسمه نېټه وروسته له دې، چې د سقاو زوی یې رانسکور کړ، واک ته ورسېد. نادر شاه د پاچا امان الله خان د مهال د تجربې پر بنسټ د هغه سمونونه د سره او گام په گام پیل کړل. لومړی یې د امنیت ټینگولو ته پام وکړ، اساسي قانون یې جوړ کړ چې د امان الله خان د اساسي قانون سره یې لږ توپیر درلود او تر ۱۳۴۳ کال پورې نافذ و. نادر خان د هېواد اقتصادي ودې، د پوهنې پراختیا او فرهنگي چارو ته پاملرنه وکړه. د شلمې پېړۍ په دیرشمو کلونو کې پنځلس لوی

شرکتونه جوړ شول، په ۱۹۳۲ کال کې (بانک ملي افغان) په کار پیل وکړ، یو شمېر د نفوذ خاوندان، روحاني شخصیتونه، لوی مځکه وال او د سوداگرو نمایندگان یې د ملي شورا او اعیانو مجلس ته جذب کړل. اعتدال خوښونکي روښنفکران یې په فرهنگي موسسو کې وټاکل. په کابل، کندهار او هرات کې ادبي انجمنونه جوړ شول.

د پښتو د علمي کېدو او غني کېدو لپاره لومړنی اساسي گام د پاچا محمد نادر خان په وخت کې د «ادبي انجمن» په تاسیس سره واخېستل شو په کندهار کې د ادبي انجمن بنسټ په ۱۹۳۲ کال کې د محمد نادر خان په اجازه د کندهار تنظیمه رییس محمد گل خان مومند کېښود او د هغه ولایت دفترونه یې په پښتو واړول. دغه انجمن وروسته په کابل کې له ادبي انجمن سره یوځای شو او بیا په ۱۹۳۷ کې پښتو ټولنه شوه. د «کابل» په نامه د انجمن مجله لومړی په پاړسو او پښتو او وروسته یوازې په پښتو خپرېده. پدې ډول د پښتو دغه حرکت د پاچا نادرخان او ورپسې د پاچا محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په لومړیو وختو کې په قوت روان شو او د هغه لپاره په رسمي او علمي برخو کې کار کېده.

پښتو ټولنې او وروسته د ادبیاتو پوهنځي تر لسو نه په ډېرو څانگو په تېره د پښتو ادبیاتو، تاریخ او گرامر په باب کتابونه خپاره کړل او د کلاسیکو شاعرانو کلیات او دیوانونه یې په کراتو چاپ کړل. دوی همدارنگه د ښوونځیو لپاره کتابونه هم برابر کړل. دغې ټولنې او تاریخ ټولنې دا کارونه د عبدالحی حبیبي، عبدالرؤف بېنوا، صدیق الله رښتین او گل پاچا الفت په مشرۍ او همدا راز د قیام الدین خادم، ډاکټر محمد حسن کاکړ او نورو لیکوالو او پوهانو په مرسته تر سره کړل. دغو پوهانو، شاعرانو، مورخانو او لیکوالو په عین حال کې د اخبارونو او مجلو او کلتوري او تاریخي ټولنو په چلولو سره د پښتو حرکت پیاوړی کړ. پښتو یې غني کړه او د هغې په باب یې سیاسي اجتماعي شعور ویښ کړ. د دغه حرکت په رامنځ ته کولو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد ګل خان مومند مهم رول لوبولی دی. ده برسېره پردې چې په کندهار کې یې د پښتو انجمن تاسیس کړ په پښتو کې یو شمېر اثار هم کښلي چې په هغو کې یې په دوه ټوکه کې د پښتو سیند په نوم په ۷٦٥ مخونو کې د پښتو ډکشنري ده.

په ۱۹۳۷ کال کې د سردار محمد هاشم خان د صدارت په وخت کې کله چې محمد نعیم د پوهنې وزیر و د اصلاح په ورځپاڼه کې یو پاچایي فرمان خپور شو چې ویل یې چې پښتو دې د فارسي په څنګ کې په دولتي دفترونو کې جاري شي او د هغه لپاره د درې کلونو په موده کې پښتو دومره زده کړي چې پرې خبرې او هم لیک ولوست وکړای شي او د ولس او حکومت تر منځ مفاهمه حقیقي شي او ملي پېوستون ټینګ شي. د دغه مقصد لپاره د تدریساتو د لوی مدیریت له خوا مامورینو د دوی پخپلو دفترونو کې د پښتو د زده کړې کورسونه پرانېستل شول. په اول سر کې حکومتي مامورینو د پښتو زده کړه جدي ونیوله، خو کورسونه که څه هم چلان وو، ورو ورو بې اغېزې شول. د دغو کورسونو د ناکامی یو لامل دا دی چې د پښتو د تدریس لپاره له دارالمعلېمینو او ادبیاتو د پوهنځي نه فارغ شوي مسلکي ښوونکي نه استخدامېدل، بلکې فقط باسواده ، نیمه باسواده، نیمچه ملایان او په هر حال غیرمسلکي کسان استخدامېدل. د پښتو د تدریساتو د مدیریت مشران همدغسې مسلکي او د صلاحیت خاوندان نه وو چې دغسې مهم مسلکي ماموریت سر ته ورسولی شي. د ناکامی بېنسټیز علت دا و چې فارسي په دولتي مامورینو او تردې لا مهم په حکمرانې کورنۍ او نورو متنفذو کورنیو کې په قوت سره ننوتلې وه، داسې چې د واکمنې کورنۍ د نوي نسل نږدې ټولو غړو پښتو نه شوه ویلای او فارسي ژبي شوي وو او پښتو ورته د بېګانۍ ژبې حیثیت غوره کړی و. «دوی ټولو د پښتو سره داسې سلوک کاوه لکه مېرې زوی چې اوسي ځینو به ملنډې ورپورې وهلې. د همدغو سلوکونو پر سبب هغه حرکت چې څه

باندې شل کاله وروسته د قانوني پاچایي په لسیزه کې د ډاکټر عبدالظاهر د صدارت په دوره کې په ولسي جرګه کې د ملت د زیاترو استاذو له خوا د مامورینو د استخدام د لایحې د قانوني کولو په وخت کې پیل شو، هم ناکام شو»۲۰۳ چې وروسته به ورته راوګرځم. دا هم باید وویل شي چې دهغو کړیو له خوا لکه قزلباش، پاړسیان او ځینې ستمي ډوله افغانانو د ورانکارو کړو وړو چې محمد صدیق فرهنګ یې منفي مقاومت بولي هم اغېز درلود.

فارسي د پښتنو او نورو لږکیو په بانفوذه کورنیو کې لدې امله ننوتلې وه چې هغې په دولتي ماموریت کې د یوه هوسا، سوکاله او خوشاله ژوند لپاره شوونتیاوې برابرولې او یا په نورو ټکو په دولتي ماموریت کې عزت، شتمني، نوم، تنخواه، بډې او رشوت موجود وو. دا خبره ناڅاپي نه ده چې وایي: «مړه ګېډه پاړسو وایي».

د دولت په څنګ کې د ولس په کچه هم د پښتو ژبې لپاره کار کېده. د پښتو ژبې نږدې ټول نامتو لیکوال او شاعران د هغه مهال د ویښو ځلمیانو د سیاسي نهضت غړي وو، چې د اقتصادي، ټولنیزو، سیاسي سمونونو، د ښځو دموکراتیکو حقونو او د پښتنو او بلوڅو د ملي ازادي غوښتونکي نهضت لپاره یې مبارزه کوله، د ویښو ځلمیانو په مرامنامه کې د پښتو ژبې ته ترقي ورکولو ماده هم شامله وه. دغو نامتو لیکوالو د هېواد د تاریخ، هنري ادبیاتو، پښتو ژبپوهنې او پښتو شعر د پرمختګ لپاره د قدر وړ کارونه ترسره کړل. محمد ګل خان مومند، عبدالحی حبیبي، صدیق الله رښتین، ګل پاچا الفت، عبدالروف بېنوا، نورمحمد تره کي، قیام الدین خادم، عبدالشکور رشاد، محمد حسن کاکړ، سلیمان لایق، حبیب الله تږی، محمد صدیق روهي، بختیانی خدمتګار او نورو د پښتو ژبې لپاره د قدر وړ چوپړ وکړ. د دوی احساسات د قیام الدین خادم د شعر په لاندې بیت کې ښه بیان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدمت د خپلې ژبې، قام، وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پایم که وم وم که نه وم نه وم

خو دولتي واکمنو د اعتدال خوښونکو روښنفکرانو د شته نظام په چوکاټ کې د سمونو فعالیت نه شو زغملی. په دې ترتیب د دولتي واکمنو دریځ یو شمېر روښنفکران په دې فکر کړل چې د بې وزلۍ، بېسوادۍ او ټولنیز فساد د مخنیوي او د اقتصادي، ټولنیز او سیاسي پرمختګ لپاره اساسي بدلون ته اړتیا ده.

دا یادونه هم اړینه بولم هغه وخت چې ډاکټر صمد حامد د کابل پوهنتون رییس و د هغه په نوښت د کابل پوهنتون د پښتو ژبې زده کړیالو لپاره درسي کتابونه د دري نه په پښتو وژباړل شول تر څو پښتانه زده کړیالان لږ تر لږه خپل درسي کتابونه په خپله مورنۍ ژبه په لاس کې ولري.

د مخه مو یادونه وکړه هغه حرکت چې د قانوني پاچایي په لسیزه کې د ډاکټر عبدالظاهر د صدارت په دوره کې د ولسي جرګې د زیاتره استازو له خوا د مامورینو د استخدام د لایحې د قانوني کولو په وخت کې پیل شو، هم ناکام شو. دا موضوع عبدالغفار فراهي، چې دا وخت د ولسي- جرګې غړی و، پخپل کتاب کې چې «د دیموکراسۍ او جمهوریت په کلونو کې» نومیږي ښه روښانه کړې ده. په ۱۹۷۱ کال کې د دولت د ملکي مامورینو قانون د ولسي جرګې د تفتیش کمیسیون کې تصویب شو او د ولسي جرګې عمومي غونډې ته وړاندې شو. د ولسي جرګې په عمومي غونډه کې ځینو وکیلانو د استخدام پر شرایطو دا شرط ور زیات کړ چې په دولت کې باید هغه څوک استخدام شي چې په پښتو او پاړسو ژبو وپوهیږي. عبد الغفار فراهي چې دا وخت پخپله د ولسي- جرګې یو فعال غړی و وایي چې دا وړاندیز د وازې خوا وکیل بیان الحق له خوا د حکومت د یوه مهم غړي په لارښوونه وړاندې شو. د حکومت دغه غړي دوه هدفونه درلودل یو دا چې

پدې خبره به پښتانه وکیلان خوشاله کړي او د بلې خوا دی پوهېده چې پاړسیوان وکیلان به یې مخالفت وکړي. په پای کې به د محمدظاهر حکومت کمزوری او نسکور شي او دی به زر صدراعظم شي.

دغه وړاندیز د ملي شورى د ډېرکي له خوا ومنل شو او سمدلاسه تر څېړنې لاندې ونیول شو. پښتنو وکیلانو ویل چې دا وړاندیز عادلانه دی ځکه چې د یوې خوا پښتانه مکلف کیږي چې دري زده کړي او د بلې خوا دري ژبې باید هم پښتو زده کړي چې د خلکو ستونزې حل شي. ولې دري ژبو وکیلانو به ویل چې دري ژبه د ډېر پخوا د افغانستان د دولت مروجه ژبه ده او ډېرې پښتنو همدغه ژبه زده کړې ده، ولې پښتو ژبه په هېواد کې نه ده تعمیم شوې او اوس په افغانستان کې ډېرې خلکو پښتو نده زده. د دې وړاندیز په سملاسي عملي کولو سره د افغانستان ډېر خلک د دولت له ماموریت نه بې برخې کیږي چې دا یو تبعیضي- کار دی او باید د دغه وړاندیز د سملاسي پلي کولو مخه ونیول شي. پښتنو وکیلانو پاړسو ژبو وکیلانو ته وړاندیز وکړ چې دا فقره د لس کاله وروسته د پلي کولو وړ شي.

پدې لسو کالو کې به دولت د اساسي قانون د ۳۵ مادې د حکم پر بنسټ د پښتو ژبې د ودې او غښلتیا لپاره اړین ګامونه پورته کړي او پدې موده کې به پښتو ژبه تعمیم شوې وي. خو دا وړاندیز د پاړسي ژبو وکیلانو له خوا ونه منل شو. بیا د پښتنو وکیلانو نماینده ګانو عبدالرؤف بېنوا، عزیزالله واصفي، محمداسحق عثمان، عبدالحمید زهري، یارمحمد دلیلي، عبدالکریم عمرخېل، عبدالغفار فراهي او نورو پرېکړه وکړه چې ټول پښتانه وکیلان د ولسي جرګې غونډې ته حاضر او په یو اړخېز ډول دې دا موضوع تصویب کړي.

فراهي وایي چې موږ هڅه کوله چې ۱۴۴ وکیلان حاضر کړو خو دولت او حکومت پښتانه وکیلان دې ته نه پرېښودل چې خپل نصاب پوره کړي. په ولسي جرګه کې هغه وکیلان چې د دولت مشاورین وو دوی به همیشه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالار کې د وکیلانو شمېر ته پام وو. دوی د نصاب پوره کېدو د مخنیوي لپاره راز راز تاکتیکو نه کار اخېسته. دوی به پدې حساس وخت کې ځینې وکیلان پدې پلمه د تالار نه د باندې ایستل چې تیلیفون ته دې غواړي، د باندې د یوه سړي په کار یې او نورو چلونو څخه کار اخېسته.

د شورى وکیلانو یو لس کسیز هیئت د مارشال شاه ولي خان کور ته هم د دې لپاره لېږلی و چې د ده نه د دې ستونزې په حل کې مرسته وغواړي. خو ده او د ده زوی سردار عبدالوالي هېڅ ونکړل.

حکومت د پښتنو وکیلانو لیکنه چې د وکیلانو د قانوني دریځ تر نامه په افغان جریده کې خپره شوه هم په مطبعه کې د اساسي قانون د ۳۱ مادې د حکم پر خلاف بنده کړه او پردې کار وکیلان خوابدي شول او ټول صدارت ته ورغلل. په سر کې صدراعظم عبدالظاهر د ځینو وکیلانو سره چې په تېره دوره کې ده پېژندل ټوکې پیل کړې چې د دوی حساسیت لږ کړي خو بېنوا وویل:« هلته د پښتو جنازه اخېسته کیږي او تاسو دلته خاندی»۲۰۴ چې د بېنوا د دغه اعتراض وروسته وکیلان ډېر جدي شول او ۹۲ وکیلانو صدراعظم ته وویل چې دوی پرېکړه کړې چې د تاسو د حکومت نه خپله د باور رایه بېرته واخلي. همغه دم د ولسي جرگې ټولو وکیلانو د بې باورى لاسونه پورته کړل او بېرته ولسي جرگې تالار ته لاړل. وروسته د ظاهر حکومت استعفا وکړه او موسى شفیق صدراعظم شو.

موسى شفیق اراده کړېوه چې د هلمند اوبو معاهده د ایران سره لاسلیک کړي. دولت او حکومت هڅه کوله چې د هلمند د اوبو مسله په اجنډا کې شامله او د ژبو مسله د اجنډا نه وایستل شي خو پښتنو وکیلانو نه ومنله. پښتنو وکیلانو هوډ درلود چې د پاچا فشار ته سر ټیټ نه کړي. بیا پاچا او صدراعظم د دواړو ژبو د وړاندیز مخالفو وکیلانو ته سپارښتنه وکړه چې د ولسي جرگې عمومي غونډې ته حاضر شي. دوی تر شپږو میاشتو اعتصاب وروسته عمومي غونډې ته حاضر شول او د غونډې منشي- سید مبین شاه

امیري د ژبې وړاندیز د دوهم وار لپاره ولوست او دغه وړاندیز په یوه خوله (د رایو په اتفاق) ومنل شو.. فراهي وایي چې داسې ښکاري چې د ژبو د وړاندیز مخالفو وکیلانو رهبري د افغانستان د دولت په لاس کې وه. پدې ترتیب د ملکي مامورینو قانون ولسي- جرگې او مشرانو جرگې تصویب او پاچا توشیح کړ. خو موږ وینو چې دا قانون د همغه دولت له خوا د کاغذ پرمخ پاتې شو او بیده پښتانه نن هم ورنه نه خبر او نه د هغه په پلي کولو پسې وگرځېدل.

پوهاند ډاکټر کاکړ په بشپړه توگه سم وایي چې: «حکمرانې کورنۍ د پښتو په هکله د امیر شیرعلي خان په اندازه ملي شعور او اراده نه لرله، که څه هم پښتو د دري په څېر رسمي ژبه او په عین حال کې په اساسي قانون کې پښتو د ملي ژبې په حیث منل شوې وه. دا ځکه چې پښتو د افغانانو د ډېره کې ژبه وه... پښتانه د نسب له مخې د ۶۳٪ نه زیات او د گړېدو له مخې ۵۵٪ دي. ... د شلمې پېړۍ دا حرکتونه د حکمرانې کورنۍ د نه پاملرنې په سبب ناکام شول.»۲۰۵

د محمد داود د ۱۳۵۲ کال چنگاښ د ۲٦ مې نېټې د کودتا وروسته یوه استبدادي واکمني ټینگه شوه چې د واکمنۍ په پای کې یې اساسي قانون تصویب کړ او د ظاهرشاه د وخت د اساسي قانون پرخلاف چې په هغه کې پښتو ژبه د افغانستان ملي ژبه اعلان شوې وه هم د اساسي قانون نه لیرې شوه.

د پولیتخنیک د انستیتوت د روسي ژبې د څانگې مشر چې د شوروي اتحاد اوسېدونکی و ما ته دنده وسپارله چې د پښتنو زده کړیالو د ستونزو د لیرې کولو په موخه هغه روسي سیند په پښتو وژباړم چې د پولیتخنیک د انستیتوت د روسي ژبې د تدریس د درسي اړتیا په موخه جوړ شوې او په پاړسو ژباړل شوې و. ده وویل چې دا سیند باید په پاړسو او پښتو گډ چاپ شي او هم به دا کار د تاسو د نوبتي علمي رتبې لپاره هم اړین دی. دا هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت و چې داودخان ولسمشر او فقیرمحمد یعقوبي د پولیتخنیک رییس و. ما دا روسي سیند په پښتو وژباړه او اړینې څانګې ته مې وسپاره. دا ژباړه نه یوازې چاپ نه شوه بلکې له منځه هم لاړه. ما هغه وخت د ایراني ژبنې فاشیزم دروند بار پخپلو اوږو احساس کړ چې د افغان واکمنو له خوا یې پلی کاوه.. بیا زه دې پایلې ته ورسېدم چې د امیر شیرعلي خان پرته د تیمورشاه نه نیولې تر داود خانه پورې زیاتره افغان واکمن د ایران د فرهنګي ښکېلاک اصلي عاملین دي او لومړی باید د دوی چاره وشي تر څو د پښتو ژبې د ودې په وړاندې دا اساسي خنډ لیرې شي. د داود خان د رژیم په رانسکورېدو سره د محمدزایانو واکمني پای ته ورسېده.

څورلسم څپرکی

د خلقیانو واکمني او پښتو ژبه

د خلک ډموکراتیک ګوند د خپل تاسیس له وخته د هېواد د ژبو د موضوع حل ته په خپل مرام کې ځای ورکړی و. د افغانستان دخلک ډموکراتیک ګوند مرام، چې د «خلق» د جریدې په لومړۍ او دوهمه ګڼه کې خپور شو، د پښتو ژبې توان او د افادې غښتلتیا یې د نویو افکارو په بیان کې څرګند کړل. د خلک ډموکراتیک ګوند هغه نشریات چې په پښتو ژبه د هېواد په جرایدو او ځینې په پټه کېدل د پښتو ژبې په وده او پرمخ تګ کې مهم رول درلود. همدارنګه د نویو نظریاتو د بیلو بیلو څانګو په هکله ځینې کتابونه په پښتو وژباړل شول او ځینې ولیکل شول چې د پښتو ژبې د علمي پانګې او بډایتوب لپاره اغېزمن رول ولوباوه.

د افغانستان د خلک ډموکراتیک ګوند د ثور د پاڅون نه د مخه او بیا د ثور د پاڅون وروسته چې د محمد داود له خوا د افغانستان د خلک په ډموکراټیک ګوند وتپل شو د ژبې موضوع د بلې زاویې نه وکتل شوه. هغه ژبنی سیاست چې یوه ژبه دې د دولت په ملاتړ وده وکړي او نورې ژبې دې له منځه یوړل شي د بېخه بدل شو. د خلقیانو د واکمنۍ په مهال نه یوازې د هېواد د دوو سترو ژبو تر منځ انډول وساتل شو بلکې د هېواد د نورو ژبو د ودې لپاره په راډیو، ټلویزیون، اخبارونو او جریدو کې خپرونې پیل شوې او د ستر احمدشاه بابا د مړینې وروسته دا لومړی ځل و چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ژبې دربار ته لاره ومونده او د دولت مشر نورمحمد تره کي لومړی دولتي واکمن و چې خپلې ويناوې يې د هېواد په رسمي او ملي ژبه پښتو کولې. پدې وخت کې د کتابتو نه نيولې تر جريدو، ورځپاڼو، راډيو، ټلويزيون او نورو نشرياتي وسيلو له لارې پښتو ژبې ته د قدر وړ کارونه تر سره شول او پښتو دفتر ته ننوته. دا چې خلقيانو د خپلې واکمنۍ د دوهم کال په دوهمه نيمايي کې د اساسي قانون مسوده ترتيب کړې او د تصويب په منظور يې لويه جرګه رابلله خو د شوروي اتحاد له خوا په افغانستان يرغل وشو او اساسي قانون تصويب پاتې شو. پدې خاطر د خلقيانو د ژبې سياست قانوني بڼه ونه مونده. خو دا چې خلقيانو د هېواد ټولو ژبو او په ځانګړې توګه پښتو ته څومره کار کړی دی هغه قضاوت به د افغانستان خلکو ته پرېږدم.

د پرچميانو واکمني او پښتو ژبه

د شوروي يرغل وروسته کارمليانو د پښتنو او پښتو ژبې د ځپلو لپاره ټينګه ملا وتړله. د شوروي اتحاد د يرغل اصلي موخه دا وه چې خپل اېجنټ ببرک کارمل واک ته ورسوي او بيا د کارمليانو په وجود کې خپله موخه، چې افغانستان د شوروي اتحاد په شپاړلسم جمهوريت بدل کړي، پلې کړي. کارمل د دې وضعې نه د پښتنو د ټکولو لپاره زياته ګټه پورته کړه.

شوروي اتحاد، د دوی لاسپوڅي ببرک کارمل او د هغه ستمي ډوله ملګري د ملي يووالي د کمزورتيا په هيله د پښتنو ژبې او کلتور ته کلک ګوذار ورکړ. په راډيو او ټلويزيون کې د پښتو ژبې خپرونې په نشت حساب وې. د پښتو ژبې پر ضد تعصب لوړې کچې ته ورسېد او پښتو ژبه او پښتانه په جوته سپکېدل. پښتنو به زيات وخت زړه نه کاوه چې پخپله مورنۍ ژبه وينا وکړي.

د کې جي بي مزدور باند په پښتونخوا کې د جوړو شوو پښتو فلمونو ننداره

بنده کړه او د هغه ځای د سندرغاړو د پښتو سندرو په خپرېدو بنديز ولګېد..خو ايراني فلمونو او د ايراني سندرغاړو سندرو ټلويزيون اجاره کړی وو.

د ثور د انقلاب ورځپاڼه په دري ژبه خپرېده او د وېشل کېدو وروسته په پښتو ژباړل کېده، بيا به په ګودامونو کې پراته وه او يا به هټيوالو (دوکاندارانو) د خرڅلاو پاکټونه ورنه جوړ کړي وو.

د پوهاند ډاکټر خيرمحمد ماموند په وينا د پوليتخنيک استاد محمد غوث حکيمي د عضوي کيميا کتاب د روسي ژبې نه په پښتو ژبې ژباړلی و او د پوليتخنيک د انستيتوت اړوندې ادارې ته د چاپېدو لپاره ورکړ. نبات پرچمي د کابل د پوليتخنيک د انستيتوت علمي معاون او رباني پرچمي د کابل د پوليتخنيک د انستيتوت د ګوندي سازمان منشي حکيمي ته ويلي و چې: «اين چيست که کتاب تان به لسان مرغها نوشته کرده ايد. اگر کتاب را به لسان درست نوشته کنيد چاپ خواهد شد.» ژباړه: «دا څه دي چې کتاب د ې د مرغانو په ژبه [پښتو] ليکلی دی که په سمه ژبه [دري] وليکې نو چاپ به شي.» پر دې موضوع يو لوی جنجال جوړ شو او خبره ان د شوروي سفارت پورې ورسېده.

همدارنګه پوهاند ډاکټر خير محمد ماموند پخپل کتاب کې «افغانستان د يرغلونو په لار کې» چې په ۲۰۱۲ کال د هالنډ په اتريخت کې خپور شو داسې ليکي: «د شوروي اتحاد د لوړو زده کړو وزارت د کتابونو د ژباړنې د کار د کميسيون يوه غړې، د کابل د پوهنتون د طبيعي علومو د پوهنځي استاد ظهيروف (شوروي تاجک) يو د عمومي او غير عضوي کيميا او بل د فزيکي کيميا کتابونه د ژباړنې لپاره ما ته راکړل او ټينګار يې وکړ چې دغه کتابونه دې ډېر ژر په دري وژباړل شي. د عمومي او غير عضوي کيميا په نوم کتاب مې د عبدالله مستمندي په ملتيا وژباړه. د فزيکي کيميا د کتاب په هکله مې ظهيروف ته وويل چې دا کتاب به په پښتو وژباړم، دليل يې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی چې په فزیکي کیمیا کې یو کال د مخه ما یو کتاب تألیف کړی دی او ته هم د طبیعي علومو په پوهنځي کې د همدغه کتاب څخه درس ورکوې. ..دا د تاسې کتاب که تاسې یې ضرور ګڼې، زه به یې په پښتو ژباړم....۲۰۵ راته وویل چې دا د څو سوه عنوانه د کتابونو د ژباړنې قرارداد له روسي ژبې نه په دري ژبه شوی دی. که ته دا کتاب په پښتو وژباړې، نو د ژباړنې حق الزحمه نه درکول کیږي. ظهیروف ته مې وویل خیر دی که دا یونیم لک افغانۍ حق الزحمه مې وانخیستـه، خو کـه تاسو یې لازم ګڼۍ ژباړم یې. ظهیروف راته وویل ، زموږ لپاره مهمه دا ده چې په دري ژبه علمي کتابونه وژباړل شي، پښتو ژباړه زموږ لپاره څه ګټه لري؟... د ۱۳۵۸ هجري کال د جدي د شپږمې نېټې د مخه د افغانستان د لوړو زده کړو په موسسو کې علمي ترفیعاتو ته کاندید علمي مقالې او درسي کتابونه په پښتو او دري دواړو ژبو لیکل کېدل، ولې د افغانستان په تاریخ کې د دغې تورې ورځې (د ۱۳۵۸ هجري کال د جدي د میاشتې شپږم) وروسته په پښتو لیکل شوي علمي درسي کتابونه د علمي ترفیعاتو لپاره عملاً نه منل کېدل. ما (لیکوال) د پوهنوالۍ علمي رتبې ته د ترفیع لپاره د فزیکي کیمیا په نوم کتاب په پښتو لیکلی و. کله مې چې دا کتاب د چاپ لپاره د نشراتو کمیټې ته ورکړ، د پرچمیانو له خوا یې چاپول په دې دلیل رد شول چې ټول محصلین په دري ژبه پوهیږي، خو په پښتو ټول شاګردان نه پوهیږي بیا د دې کتاب چاپولو ته څه ضرورت دی. زه مجبور شوم دغه کتاب بېرته په دري ولیکم تر څو چاپ شي او د علمي ترفیع لپاره یې د علمي ترفیعاتو کمیټې ته وړاندې کړم. له دې وروسته مې د فزیکي کیمیا په نوم بل کتاب ولیکه او د چاپ لپاره مې د نشراتو کمیټې ته وړاندې کړ. دا کتاب هم د نشراتو کمیټې په دې دلیل چې په پښتو لیکل شوی دی رد کړ. دا کتاب مې هم بېرته په دري ژبه ولیکه او د نشراتو کمیټې ته مې د چاپ لپاره ورکړ، خو کله چې دا کتاب د نشراتو د کمیټې څخه تېر شو، ټایپسټ ته مې هغه د

پښتو متن ورکړ. ټایپسټ ته مې د حق الزحمې په نوم یو څه پیسې ومنلې او هیله مې ترې وکړه چې شاګردان دې کتاب ته عاجل ضرورت لري ژر یې ټایپ کړئ. ټایپسټ کتاب ډېر ژر ټایپ کړ. کتاب مې پخپل لاس د چاپ ماشین ته یووړ او په څو ساعتو کې یې چاپ کړ. د چاپېدو سره سم مې خپل شاګردان د کتاب د پاڼو د تنظیم لپاره د چاپ خونې ته وروستل. کتاب تنظیم او یوه ورځ وروسته پوښ او تیار شو. کتاب د نشراتو د مدیریت نه پخپله تسلیم شوم او شاګردانو ته مې وویشو. تر څو چې پرچمیان خبرېدل د فزیکي کیمیا کتاب .. زما د شاګردانو سره و.».۲۰۶

د دې سره سره د علومو په اکاډمي کې پښتنو لیکوالو په پښتو ژبې مهم اثار ولیکل او خپاره یې کړل چې ډېر د قدر وړ دي. پښتنو لیکوالو د هېواد نه بهر هم په پښتو ژبه مهم اثار جوړ او هم یې ډېر علمي، تاریخي او هنري اثار په پښتو وژباړل.

د حامد کرزي په واکمنۍ کې پښتو ژبه

د سید امین مجاهد په وینا د اساسي قانون په لویه جرګه کې د نوي اساسي قانون د مهمو موادو: لکه د نوي نظام ډول، د افغان او افغانستاني کلیمو باندې ګړبړ، په اساسي قانون کې د مقاومت او جهاد د کلیمو درج کول، مجاهدینو ته د فوق العاده مادي او معنوي امتیازاتو ورکول او نورو په څنګ کې د ملي سرود ژبه، د افغانستان د نورو مروجو ژبو رسمیت، د پښتو ژبې ملي توب، د خبرو اترو موضوع جوړوله. خلکو ځکه د ریاستي نظام په ګټه رای وکاروله چې ولسمشر ـ به قانون ماتوونکي او جګړه ماران پخپل ځای کښېنوي خو جمهور رییس د خپل قانوني واک او صلاحیت نه کار وانخیست او د خلکو هیلو ته یې ونه کتل. همدارنګه له یوې خوا بهرنیو ځواکمنو هېوادو د افغانستان د ګاونډیو او نورو په ګډون هڅه کوله چې په نوي اساسي قانون کې خپلې ګټې چې متضادې وې ووینې او د بلې خوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورني تضادونه د دې سبب شول چې د افغانستان خلک د زیاتو ناخوالو سره مخامخ کړي.

د اساسي قانون په متن کې دا منل شوې وه چې ملي سرود دې په پښتو وي، خو یو شمېر استازو دا خبره نه منله. د اساسي قانون د مسودې د جوړولو په کمیسیون کې هم لفظي مشاجره شوې وه او دواړه لوري دې ته چمتو نه وو چې جوړ جاړي ته ورسېږي. له دې کبله دا موضوع د دولت ریاست ته ولېږل شوه او دولت د امنیت شورى ته ولېږله چې پدې هکله پرېکړه وکړي. ښاغلی مجاهد وایي چې د مخه تر دې چې د امنیت شورى پرېکړه وکړي د اساسي قانون د تسوید د کمیسیون د یو شمېر غړو له خوا د یوه وړاندیز طرح راورسېده چې پکې لیکل شوي و:

«موږ د دې موضوع په هکله چې ملي سرود د په دري ژبه نه وي اختلاف نه لرو. موږ دا منو خو څنګه چې موږ افغانان یو، هر افغان دهېواد په دواړو رسمي ژبو پښتو او دري په لیکلو او خبرې کولو مکلف دي او باید ازموینه ورکړي. هر څوک چې د دې دوو ژبو ازموینه ورکړی نه شي هېڅکله مقررېدای نه شي. بل دا چې هغه کسان چې په رسمي توګه مقرر شوي دي د لسو کالو په اوږدو کې هرو مرو یې دواړه ژبې زده او ازموینه تېره کړي. هغه څوک چې د لسو کالو وروسته ونه شي کړی چې په دې ازموینه کې بریالی شي د دولتي دندې نه چې په هر دریځ کې وي باید لیرې کړای شي.

هغه مهال چې د امنیت شورى دا وړاندیز وڅېړه، څنګه چې پخپله دوی د دې ازموینې نه بریالي نه شول راوتلی نو اړ شول چې ملي سرود په پښتو ومني. لدې کبله د مسودې په طرح کې ملي سرود په پښتو ژبه منل شوی و چې وروسته د تصویب په وخت کې ورباندې مشاجرې وشوې.»۲۰۷

څنګه چې پرېکړه شوې وه چې د هرې مادې د بدلون د وړاندیز لپاره اړینه وه هغه کسان چې د بدلون غوښتوونکي وي باید ۱۵۰ لاسلیکونه راټول کړي

چې دا لاسلیکونو په لاسته راوړو کې بریالي نه شول.

مجاهد وایي چې د دارالانشأ د خیمو نه په یوه خیمه کې درې ځوانو نجونو هڅه کوله چې د امریکا د متحده ایالاتو د سفیر او د جورج ډبلیو بوش ځانګړي استاذي خلیلزاد سره کتنه وکړي چې دا موقع په لاس ورغله. د دوی نه د یوې لوړ اواز چې په سخته لهجه یې خبرې کولې د خیمې نه د باندې راته ویل یې: «ښاغلی خلیلزاد نور بس دی نور د پښتو د اورېدو زغم نه لرو. ښاغلی خلیلزاد له تاسو نه غواړو چې ملګري ملتونه او امریکا وپوهوی چې موږ نور زغم نه شو کولی.»۲۰۸

مجاهد دا هم زیاتوي چې یو څو کسان چې د حامد کرزي سره ناست وو عبدالله عبدالله وویل چې «پښتانه اوس غواړي چې د پښتو نه «ملي» ژبه جوړه کړي چې هېڅکله به دا مسله ونه منل شي.»۲۰۹

د حامد کرزي د واکمنۍ په دوره کې د پښتو ژبې ودې دوام وکړ. د جمهوري ریاست رسمي اسناد په دواړو ژبو خپرېدل. په دربار کې هم د پښتنو سره کرزي په پښتو خبرې کولې او د پاړسو په څنګ پښتو هم درباري ژبه وه. د کرزي او ځینې نورو لوړپوړو چارواکو په وینااوو کې پښتو ځای درلود په راډیوګانو او ټلویزیونو کې هم پښتو ځای درلود. د پوهنې وزارت ویاند اصف ننګ د بي بي سي راډیو سره په مرکه کې وویل چې د منځنیو او لوړو زده کړو لپاره د ۲۰۱۴ کال تر پایه به پنځلس سوه عنوانه پښتو کتابونه چاپ شي. یوازې په ننګرهار کې د شاعر ازمون د خولې چې په یوه ټلویزیوني مرکه کې یې په ۲۰۱۲ کال کې وویل چې د ۲۰۰۱ کال را پدې خوا ننګرهار په ولایت کې ۷۰۰ اوه سوه عنوانه پښتو اثار چاپ شوي دي. د افغانستان په نورو ښارونو کې هم پښتو اثار چاپیږي په پېښور او کوټه کې د پښتو کتابونو چاپ ګړندی روان دی. د پېښور بک ایجنسۍ د دانش مطبعه د پښتو کتابونو چاپ کې د ځانګړې یادونې وړ دي. د هېواد نه د باندې هم پښتانه روڼ اندي په پښتو علمي اثار لیکي او د نورو ژبو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو اثار ژباړي چې د پښتو ژبې په بډای کولو کې خپله ونډه اخلي خو دولت اساسي قانون په پلي کولو کې ناغېړي کوي. پښتانه تر اوسه بریالي شوي نه دي چې په کابل، هرات، د هېواد په شمالي ولایتونو کې پښتنو ماشومانو ته پخپله مورنۍ ژبه په ښوونځیو کې د زده کړې شرایط برابر کړي. پښتانه لوړپوړي چارواکي پخپلو ویناوو او مرکو کې تر پښتو پارسو ډېره وایي خو پارسو ژبي پښتو زیات وخت بیخي نه وایي یا یې ډېره لږ وایي.
د لوړو زده کړو په برخه کې پښتنو ته خپل حق نه دی ورکړل شوی. د کابل د لوړو زده کړو په موسسو کې پښتانه پخپله ژبه د زده کړې نه بې برخې دي او دې بې عدالتۍ ته باید د پای ټکی کېښودل شي او پښتنو زده کړیالو ته د پخپله مورنۍ ژبه پښتو د لوړو زده کړو زمینه برابره شي. که څه هم په هغو ولایتونو کې چې پښتانه اکثریت دي په پوهنتونو کې زده کړیالانو ته په پښتو زده کړه ورکول کیږي.
په رسمیاتو کې د پښتو ژبې ونډه ډېره لږ ده او دې ته باید پښتانه دولتي مامورین کلکه پاملرنه وکړي چې خپله ژبه په دفتر کې وکاروي.
اشرف غني وایي چې په کار ده چې د یوې ژبې د مطلق تسلط نه تېر شو او د ټولو ژبو د ژوندي ساتلو او ودې لپاره اساسي زمینه برابره کړو. په مورنۍ ژبه زده کړه د هر چا حق دی او مالوماتو ته لاسرسی چې یوه انساني اړتیا ده په مورنۍ ژبه تر نورو ژبو په اسانۍ سره لاسته راتلی شي.
نوموړی وایي چې پښتو، دري او ازبکي زموږ د هېواد دري عمده ژبې دي او د ملت جوړولو د پروسې عملي کېدل دا غواړي چې په دغو دریو ژبو اساسي پانګونه وشي. د واحد افغان ملي هویت په دې پېړۍ کې دا مانا نه لري چې د دې هېواد واړه قومیتونه له منځه ځي، بلکې د دې برعکس زموږ کلتوري شتمنۍ زموږ د ملي یووالي بنسټ جوړوي، ځکه چې د دې شتمنیو په پیاوړتیا کې به هر افغان هم پر خپل افغاني هویت ویاړ کوي او هم به په دې باور وي، چې د ده مورنۍ ژبه ساتل شوې او د درناوي وړ ده.[۲۱۰] اشرف

غني زیاتوي چې زموږ نورستاني، بلوڅ او پشه اي ورونه او خویندې هم غواړي چې ژبې ته یې په دولتي کچه پاملرنه وشي او خپله ژبه د لاسه ورنکړي. نوموړی دا خوځښتونه د کلتوري انډول نښه بولي. دی زیاتوي چې که ولس دا توان ومومي چې خپلې ټولې ژبې په ژوندیو ژبې بدلې کړي نو دا به یوه ستره سیاسي، اقتصادي او کلتوري پانګه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځلسم څپرکی

د ډيورنډ د کرښې هغې خوا ته پښتانه او پښتو ژبه

د مخه مو یادونه وکړه چې په ۱۸۹۳ کال انګلیسانو په امیر عبدالرحمن بانـدې د ډیورنـډ کرغیړنـه کرښـه وتپلـه چـې د افغانسـتان پـه سـیاسي، اقتصادي، ټولنیزې او کلتوري ودې یې ناوړه اغېز وکړ. د دغې کرښې په تېرېدو سره د پښتنو د بېلو بېلو سیمو تر منځ سیاسي، اقتصادي، ټولنیزې او کلتوري اړیکې ګډې وډې او ویجاړې شوې چې په پایله کې یې د کرښې په دواړو غاړو کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ودې لارې سره بیلې او د هغه ځواک نه پرېوتې چې په یوه لاره یې پرمختګ کاوه.

د ډیورنـډ د کرښـې هغـې خـوا افغانـانو د سـترو سـتونزو سره سره د خپلې مورنۍ ژبې پښتو او ادبیاتو ودې ته دوام ورکړ. د مخه مو یادونه وکړه چې په دې سیمه کې روښانیانو چې د مغولو او د هغو د لاسپوڅو پر ضد یې د پښتنو ملي ازادي بخښونکې مبارزه پر مخ بیوله د پښتو ژبې او ادب د پر مخ بیولو لپاره د قدر وړ ګامونه پورته کړل. وروسته پـه اولسمه او اتلسمه پېړیو کې خوشال خټک، رحمان بابا، حمید ماشوخېل، کاظم خان شیدا او نورو په مټ پښتو د نورو ژبو سیاله شوه.

انګرېزانو د اتلسمې پېړۍ پـه پـای کـې د خپلـو نیـواکګرو ګټـو پـه خـاطر د پښتنو ژبې، ادبیاتو، تاریخ، دودونو او کلتور څېړنو ته زیات پام واړاوه چې د

مخه مې پوره رڼا ورباندې اچولې ده.

انګرېزانو نه یـوازې پخپلـه دې کـار تـه ټينګـه مـلا تړلې وه بلکې یـو شـمېر افغانان یې هم ورته ګومارلي وو. د انګرېزانو په غوښتنه امیر محمد انصاري ګلستان په پښتو وژباړه، هندي ليکوال موهن لال د رحمان بابا شعرونه په انګریزي وژباړل، ډيپټي محمد حيات خان «حيات افغاني» وليکه او خالق باري د پښتو يو نصابي کتاب دی چې ضياءلدين خسرو ليکلی او منشي کريم بخش نظم کړی دی. برسېره پردې انګرېزانو په هند کې د پښتو زده کړې لپاره منشيان وټاکل چې انګرېزانو ته پښتو ورزده کړي. مولوي محمد اسماعيل، منشي عبدالغني، ميرزا سيد احمد، عجب خان، فيروزالدين، يوسف خان، منشي احمد جان، قاضي طلامحمد او نور یې يادولی شو.

د ډيورنډ د کرښې هغې خوا د اوسنۍ پښتو ژبې دشعر او ادبياتو په وده کې د پښتو کيسو تود بازار قصه خوانۍ ستر رول لوبولی دی.چې د شعر او ادب ټاټوبی ګڼل کيږي. د فياض «بهرام او ګل اندامې»، د طالب رشيد د «ګل او صنوبر»، د حميد بابا د «شاه او ګدا» او د عبدالقادر خان خټک د «يوسف او زليخا» په پښتو اړولې منظومو کيسو په دوام د قصه خوانۍ کيسې د پښتو ژبې او ادب په وده کې د قدر وړ رول لوبولی دی. دقصه خوانۍ د کيسو په ليکلو کې ملا نعمت الله او د بهرنيو کيسو په ژباړلو کې د نعمت الله شاګرد مولوي احمد زيات رول لوبولی دی. د ملا نعمت الله کيسې لکه د «فتح خان کندهاري»، د «موسی خان او ګل مکۍ» او د «جلاد خان او شمايلې» چې د پښتنو د ملي رواياتو نه راوتلې دي د ده د شعر ځانګړتياوې بيانوي. د ګرس په وينا نعمت الله د افسانوي او عشقي موضوعاتو سره ډېره مينه درلوده او د عاشق او معشوق راز او نياز ته د ده ډېر پام و. مولوي احمد ډېرې کيسې په پښتو نظم ژباړلې دي چې «غل او قاضي»، «ادم خان او درخانۍ»، «بادشاه او جمجمه»، «شهزاده بهرام» او نورې يې يادولی شو. د ده يو کتاب چې «ګنج پښتو» نوميږي او نهه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلوېښت کیسې لري په ۱۸۷۳ کال کې په لاهور کې چاپ شو. پدې ترتیب د قصه خوانۍ اثارو د اوسنۍ پښتو ژبې او ادب د پرمختګ لپاره زمینه برابره کړه.

پدغه وخت کې د پښتو اثار په پېښور او لاهور کې ډېر چاپېدل. د لاهور کتاب چاپوونکو نه یوازې هنري ادبیات او مذهبي کتابونه په پښتو چاپول بلکې د ښوونځیو لپاره یې درسي پښتو کتابونه تهیه کول. د پنجاب د پوهنتون په ختیځه پوهنځۍ کې پښتو ژبه لوستل کېده او دې ژبې ته پاملرنه کېده. د نولسمې پېړۍ په پای او د شلمې پېړۍ په پیل کې ځینو پښتنو لیکوالو چې لومړنۍ زده کړې یې پخپله خاوره کې تر سره کړې وې په لاهور کې نورې زده کړې وکړې. د دوی نه ځینو په همغه مدرسو او کالجونو کې استادان شول. د دغو استادانو نه ملا ګل احمد د یادونې وړ دی. نوموړي هلته ګڼ‌ور پښتو اثار ولیکل چې د پښتو درسي کتابونه یې په ډیلي او لاهور کې څو ځله چاپ شول. برسېره پر دې دی شاعر هم و. ده هغه وخت چې کابل ته راغلی و خپله د شعرونو ټولګه یې د امیر عبدالرحمن حضور ته وړاندې کړه او امیر ډېر ونازاوه او دغه ادبي تحفه یې ډېره درنه وبلله. ګرس لیکي: «ملا ګل احمد لومړی پښتون لیکوال دی چې په خپلو لیکنو کې یې د پښتنو ژوند ته مراجعه کړې ده.»[۲۱۱]

د دغو زده کونکو د ډلې نه بل میر احمد شاه رضواني د یادولو وړ دی. نوموړی د خپلو زده کړو د بشپړولو وروسته د پنجاب په پوهنتون کې د استاد په توګه ومنل شو چې د پوهاند درجې ته ورسېد او د شمس العلما لقب ورکړ شو. ده د پنجاب په پوهنتون کې محصلینو ته د پښتو ژبې ادبیات او ژبپوهنې لکچرونه ورکول. په ۱۸۹۰ کال کې یې «د پښتو ګرامر» په راولپنډۍ کې چاپ شو، په ۱۸۹۸ کال کې یې د «بهارستان افغاني» ټولګه په لاهور کې چاپ شوه چې د پښتنو د کلاسیکو ادبیاتو نمونې پکې را غونډې شوې وې، په ۱۹۰۵ کال کې یې بله ټولګه «شکرستان افغاني» په

لاهور کې چاپ شوه چې د کلاسیکو شاعرانو شعرونه پکې راټول شوي وو او هم د پښتو ګرامر او د پښتو اصطلاحاتو سیند ور سره مله وو. د ګرس په وینا رضواني دېرش اثار لري چې مهم یې «خبرې په پښتو نظم»، «تحقیق الا لسنه»، «تاریخ کافرستان» او نور دي.

بل سړی چې پښتو ژبې ته یې د قدر وړ خدمت کړی دی منشي احمد جان دی. ده په پېښور کې د انګرېزانو لوړ پوړو افسرانو او مامورینو ته د پښتو درس ورکاوه. د نوموړي په شاګردانو کې یو هم د هند د ویسرا مرستیال (ایوا یویلډ) لارډ اوبل یې د ناروي نامتو ختیځ پوه ج. مورګن سټرن د یادونې وړ دي چې منشي احمد جان دوی ته پښتو ژبه ورزده کوله. دی برسېره پر دې چې ښوونکی و یو ښه لیکوال هم و. په ۱۹۱۰ کال کې د ده انګرېزي قاموس د لومړي ځل لپاره د ملا احمد «د غزنویانو د حکومت دوره» د لیکنې سره مل او وروسته د مولوي احمد د کتاب «ګنج پښتو» سره مل و چاپ شو. بیا نوموړي د توماس مور کتاب «اوتوپیا» او د انګرېز تاریخ پوه ملیسون کتاب «د افغانستان تاریخ» په پښتو وژباړل.

منشي احمد جان د شلمې پېړۍ په پیل کې ادبي اثارو لیکلو ته ملا وتړله ده وړې کیسې په نثر ولیکلې. همدارنګه یې «ادم خان او درخانۍ»، «فرهاد او شیرنۍ»، «لیلا او مجنون» او د «جلات خان او مومندې» فلکلوري کیسې هم په نثر لیکلې دي. د ده ادبي کیسې په دوو کتابو کې چې یو یې «هغه دغه» او بل یې «د قصه خوانۍ ګپ» نومیږي چاپ شوې دي.د ګیرس په وینا «ادم خان او درخانۍ» او «توره بلا» د منشي ـ احمدجان واقعي ادبي شهکارونه دي.

د پښتو په ادبیاتو کې یو بل ادبي شخصیت راحت زاخېلي دی چې د پښتو ژبې نامتو شاعر او نثر لیکونکی دی. نوموړي په لومړی سر کې کیسې لکه د «سیف الملوک» کیسه په نظم لیکلې او برسېره پردې دی شاعر هم و.

په ۱۹۱۱ کال کې په پېښور کې په پښتو ژبه د (افغان) اخبار خپرونې پیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې چې په لومړیو وختو کې راحت زاخېلي ور سره همکاري کوله او وروسته د هغې مدیر وټاکل شو. راحت زاخېلي پدې مرحله کې نثر ته پاملرنه وکړه او په ۱۹۱۷ کال کې یې د افغان په اخبار کې خپله نامتو کیسه «کونډه نجلۍ» چاپ کړه. ده په دغه کیسه کې د ښځو موضوع راپورته کړه.

د پښتو ژبې د پرمختګ لپاره دانګلیسانو پر ضد د پښتنو ملي ازادي بخښونکی غورځنګ چې د خان عبدالغفار خان له خوا یې لارښوونه کېده ډېر رول درلود. غفار خان فکر کاوه چې «په دنیا کې هېڅ قوم بغیر د خپلې ژبې نه ترقي کولی نه شي»۲۱۲. غفار خان دې ټکي ته پام شو چې مورنۍ ژبه د یوه قوم د کلتور یو مهم توکی جوړوي چې د هغې پرته د یوه قوم ملي هویت نه شي تشخیص کېدای.

غفارخان کوښښ وکړو چې د پښتنو پاملرنه دې ټکي ته واړوي چې پخپله مورنۍ ژبه د زده کړې اړتیا درک کړي ده لدې کبله په ۱۹۲۸ کال کې د «پښتون» د میاشتنی مجلې بنسټ کېښود چې په پښتو ژبه یې خپرونې پیل کړې.

په دغه وخت کې باچاخان د اتمانزو ازاد ښوونځی جوړ او د هغه په څنګ کې د «انجمن اصلاح الافاغنه» بنسټ کېښود چې په ۱۹۲۷ کال کې د خدای خدمتګاری په ګوند بدل شو. ده ټینګ باور درلود «چې هېڅ یو قام په دنیا کې بغیر د یوه قومي تحریک او حزب نه قوم او ملت کېدای نه شي.»۲۱۳ ده دا خبره په خپله وینا کې، چې د پښتونستان د ورځې د نمانځنې په ورځ یې په کابل کې خلکو ته واوروله، وکړه.

د باچاخان په مشرۍ د خدایي خدمتګاری غورځنګ پښتو ژبې ته ستر خدمت وکړ. د پښتون مجلې پښتانه لیکوال او شاعران وهڅول چې د انګلیسي نیواک په وړاندې د قلم له لارې خپله مبارزه پرمخ بوزي. په دغه وخت کې داسې ستر لیکوال او شاعران را وړاندې شول لکه فضل محمود

مخفي، عبدالاکبر خان اکبر، محمد اکبر خادم، سمندر خان سمندر، عبدالخالق خلیق، امیر حمزه شینواری، فضل حق شیدا، سیدرسول رسا، غني خان، اجمل خټک او نور.

د پښتون مجلې د خپرونو له لارې پښتانه روڼ اندي د خپلې ژبې پالنې او اهمیت ته متوجه شول او د پښتونخوا په بیلو بیلو سیمو کې یې ادبي ټولنې جوړې کړې چې ادبي غونډې به یې جوړولې او پدې غونډو کې به نامتو لیکوالو او شاعرانو برخه اخیسته. باچا خان خپل ژوند لیک کښلی چې «زما ژوند او جدو جهد» نومیږي.

په سوویل کې د خان عبدالصمد خان په مشرۍ د پښتنو ملي ازادي بخښونکی غورځنګ د انګرېزانو پر ضد خپله مبارزه پرمخ بیوله. صمد خان د باچاخان غونډې پدې پوه شو چې د پښتنو د وروسته پاتې والي یو لامل دا دی چې دوی پخپله مورنۍ ژبه د زده کړې نه بې برخې دي. ده د «انجمن وطن» ټولنه جوړه کړه. دغې ټولنې د پښتنو پام پوهنې ته اړولو او دا یې اړینه بلله چې پښتنو ته د هم په مورنۍ ژبه د زده کړې زمینه برابره شي. ده د «استقلال» مجله په پښتو ژبه خپروله.

صمد خان قران شریف په پښتو وژباړه تر څو پښتانه د خپل سپېڅلي دین نه په سمه توګه خبر شي. ده د امام غزالي «کیمیای سعادت»، د شبلي نعماني «سیرته النبي ص» او د سعدي ګلستان په پښتو وژباړل.

صمد خان د پښتو د لیکدود په هکله خپل نظر درلود او یو لنډ اثر یې په دې هکله لیکلی چې «پښتو ژبه او لیکدود» نومیږي نوموړي «صمداللغات» په نوم پښتو سیند لیکلی او هم یې خپل ژوند لیک «زما ژوند او ژوندون» په درې ټوکو کې لیکلی دی. پدې توګه صمد خان نه یوازې سیاسي شخصیت بلکې یو لیکوال او ژباړونکی هم و چې د دې لارې یې خپلې ژبې ته د قدر وړ چوپړ کړی دی.

پدې توګه د خدایي خدمتګاری ګوند د باچا خان په مشرۍ او د وطن ګوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

د صمد خان په مشرۍ د پښتو ژبې په وده کې ډېر رول ولوباوه.
د پاکستان د جوړېدو د مخه کله چې «ډاکټر خان ... په صوبه سرحد کې وزیر اعلی و نو هغوی پښتو ژبه په مکتبونو کې رواج کړه تر څلورم صنف پورې پښتو ژبه زده کول لازمي و او تر اتم پورې به هلکانو پخپله خوښه ویل. د پښتو ژبې د پاره د نصاب کتابونه خلیق صاحب د سید رسول رسا، د نورو عالمانو او لیکوالو په مرسته تیار کړي وو. ۲۱۴خو چې پاکستان جوړ شو نو د پښتنو نه یې دا حق واخېست.
په ۱۹۴۷ کال کې چې د هند نیمه وچه په دوو برخو وویشله شوه او هند او پاکستان جوړ شول نو د پنجاب او مهاجرو واکمنې کړیو دبنګال، پښتنو، بلوچو او سیند خلکو په حقوقو خېټه واچوله. په دغه وخت کې هڅه کېده چې پښتو ژبه بیخي د منځه لاړه شي په پښتنو دومره فشار وو چې پخپله ژبه خپل ملګري ته د لیک استول ګناه ګڼل کېدو. ما د خیبر د ټلویزیون د کوټې د څانګې د ادبي پروګرام د چلوونکي نه دا خبره واورېده چې ویل یې: یوه پښتون خپل ملګري ته په پښتو ژبه لیک استولی و او سرکار د لیک استوونکی او د هغه ملګری چې لیک وراستول شوی وو دواړه پدې ګناه بندیان کړل چې لیک په پښتو لیکل شوی و. اجمل خټک لیکي: «د پاکستان مسلم لیګي حکومت داسې توره شپه جوړه کړې وه چې په پښتو ژبه کې کور یا ورور یا دوست ته خط لیکل غټ جرم ګڼلی شو»۲۱۵.دا ناڅاپي نه ده چې د پښتو ژبې نامتو شاعر رحمت شاه سایل خپل شعر «ما ته خطونه په پښتو کې لیکه»، چې د پښتو ژبې ځوان سندر غاړي عرفان خان په خواږه غږ کې د راډیو ګانو، ټلویزیونو او هم د انټرنېټ په مټ د یو ټیوب په څپو کې انګازې کوي د دې حالت څرګندونه کوي.
اجمل وایي چې د یحی خان د مارشالا په وخت کې ټاکنې وشوې او په صوبه سرحد د نېشنل پارټۍ او جمعیت العلمأ حکومت جوړ شو. دلته دا غوښتنه را ولاړه شوه چې اوس په صوبه کې د پښتنو حکومت جوړ شو نو د پښتو ژبه

دې رسمي ژبه شي. خو دغه حکومت د پښتو ژبې د رسمي کولو پرېکړه ونکړه.
د دغو فشارو سره سره پښتنو لیکوالو او څېړونکو د خپلې ژبې د پاللو لپاره خپلو ادبي فعالیتو ته دوام ورکړ او د ادبي جوړونو برسېره د پښتنو د تاریخ، پوهنې، کلتور او نورو برخو کې اثار ولیکل او د باندینیو ژبو نه یې مهم اثار وژباړل او خپله ژبه یې بډایه کړه.
پدې ترتیب د یوې خوا د انګرېزي ادبیاتو سره د اشنا کېدو له امله د نوي ادب ژانرونه پښتو ادب ته لاره وموندله او د ادب بدیعي اړخ پرمختګ وکړ او د بلې خوا دا چې پښتو ژبه هلته رسمي نه وه او د پښتو خپرونو مخنیوی به دولتي واکمنانو کاوه دا د پښتو ژبې د پرمختګ مخه نیسي. د ژبې سیاسي اقتصاد بل لامل دی چې پښتانه د ژبې پرېښودو ته اړ کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپاړسم څپرکی

پښتانه باید د خپلې ژبې لپاره په راتلونکې کې څه وکړي؟

د پوهاند ډاکټر کاکړ په وینا پښتو د پښتنو ژبه ده خو هر پښتون په پښتو ګړېدلی نه شي. د واک فونډېشن په موندنې سره په سلو کې اتو پښتنو په افغانستان کې خپله مورنۍ ژبه پرې ایښې ده. له افغانستان نه د باندې د پښتو نه لاس پر سرکېدل تر دې هم ګړندي دي. په هندوستان کې یوسفزي، لودیان، سوریان او نیازي، په ایراني خراسان کې هوتکیان قوم بست بې پښتو شوي دي. په پاکستان او هندوستان کې هغه کسان چې د خپلو نومونو په پای کې خان راوړي په اصل کې پښتانه دي خو پښتو ویلی نه شي. پدې ډول پښتو مخ په پرېښدو ده او پښتانه د هویت د بحران سره مخامخ دي. د هویت دغه بحران به د پښتنو ټولنیز او سیاسي ژوند هم اغېزمن کړي. د دې حال اغېز لا د مخه جوت شوی او پښتانه اوس په دفاعي حالت کې دي. دغه بحران په اصل کې په ۱۸۹۳ کال کې د ډیورنډ د

کرښې په تپل کېدو سره پیل او په افغانستان کې د شلمې پېړۍ په پیل سره محسوس او مخ په ځواک شو. د دغې پېړۍ په پیل سره دربار او واکمنې کورنۍ پښتو ورو ورو پرېښوه او دولت ورته په دفترونو کې ځای ورنه کړ. پښتو په عمل کې رسمي نه شوه. واک فونډېشن دې پایلې ته رسېدلی چې«د افغانستان امپراتوري او دولت جوړونکی پښتون قوم په کلتوري لحاظ په تاریخ کې یو ډېر زیات مسخ کېدونکی او ورک کېدونکی قوم دی.»۲۱٦

دلته به دومره ووایم چې په وچې چاپېر افغانستان پدغې پېړۍ کې هم وروسته پاتې شوی او تېرو درو لسیزو جګړو نور هم وروسته پاتې کړ، پداسې حال کې چې د سیمې هېوادونه په تېره ایران او پاکستان پرمخ تللي دي. طبیعي ده چې د افغانستان او دغو هېوادونو تر منځ دغه توپیرونه پر پوهنې او کلتور باندې به هم اغېز واچوي او پښتو به نوره هم اغېزمنه کړي. «په پورته دوو یادو شوو هېوادونو کې دغه نظر څرګند دی چې څنګه چې پښتنو د افغانستان په جوړولو، ساتلو او تنظیمولو کې اساسي رول لرلی دی، پرعکس د پښتنو کمزوري کېدل به افغانستان هم کمزوری کړي چې پدې حال کې به دوی په اسانۍ سره وکولی شي هغه تر خپل نفوذ لاندې راولي.»۲۱۷ د دوی ټول کوښښونه دې ټکي ته متوجه دي چې افغانستان دې د دوی په مشرۍ سره یو خپلواک هېواد نه وي. ټول هغه مصیبتونه چې افغانستان ته اول د شوروي په یرغل سره او وروسته د همدغو ګاونډیو هېوادونو له خوا پېښ شوي دي د همدغه نظر په اساس دي.

کاکړ دا هم وایي چې پدغو هېوادونو او په خاص ډول ایران کې دغه کوښښونه روان دي چې د هغو په موجب پښتو یا کمزورې یا ورکه شي چې څو پښتانه خپل هویت له لاسه ورکړي او افغانستان هغسې هېواد نه وي لکه چې و، یا ان چې دی. «د ایران په افراطي او حتی ځینو رسمي خلکو کې د پښتو ضد تمایل یو څرګند حقیقت دی. د ډېرو منابعو له مخې دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

افراطیون د پښتو اثار تر لاسه کوي او له منځه یې وړي. سربېره پردې چې د پښتو پر ضد تبلیغات کوي او ستمي ډوله افغانان د همدغه مقصد لپاره استخداموي او تمویلوي. د همدغو کوښښونو [له امله] د علومو په اکاډمي کې د پښتو اثار له منځه یووړل شول. پښتو ته بل خطر تردې لا ښېخکی دا دی چې پښتانه د نورو کلتورونو سره په تماس سره خپله ژبه د نورو ژبو په ګټه هېروي. داسې چې کله دوی د ډېر شمېر په منځ کې یو کس دري ویونکی هم وي، دوی پښتو پرېږدي، په دري ګړېږي او یا لکه چې د دري ویونکو نه ښځه په نکاح کړي، هې ته موقع ورکوي چې اولادونه یې دري ویونکي کړي.»۲۱۸ که کومه پښتانه یو دري ویونکی په نکاح کړي، دغه ښځه د دې توان نه لري چې خپل اولاد ته مورنۍ ژبه ور زده کړي.

دا لا څه کوې ما ته داسې کورنۍ مالومې دي چې مور او پلار یې دواړه پښتانه خو د اولادونو سره دري وايي چې اولادونه یې پښتو زده نه کړي.

خو د کاکړ په وینا خبره د یو څو ورځو او ورخطايي نه ده. څنګه چې پښتو د افغانستان د ډېرو خلکو ژبه ده، دوی د دې توان لري چې هغه له ورکېدو وژغوري، خو چې لیکوالان او د فکر خاوندان دوی د خپلې ژبې حال ته متوجه کړي بې له دې چې د وطن د نورو ژبو نه توجه واړول شي یا هغوی ته د میرې زوی په سترګه وکتل شي. د افغانستان د ټولو ژبو ویونکي افغانان او د وطن په ګټه او تاوان کې سره شریک دي. لدې امله د هغوی ژبې همغسې وړ دي، لکه پخپله چې دي. د هېڅ ولس ژبه نه سپېڅلې او نه د سپکاوي وړ ده. دا پخپله ویونکي دي چې ژبې جوړوي او وده او انکشاف ورکوي، نو د هر ولس قوت د هغه د ژبې قوت دی او پرعکس پدې ډول پښتانه خپله پښتو هغه وخت په ښه ډول ساتلی او غني کولی شي چې «پخپله قوي اوسي. یاني قوي اقتصاد ولري، د علم، پوهې او تکنالوژۍ لوړې سطحې ته رسېدلي او په مجموع کې غوړېدونکی او تولیدونکی کلتور ولري.»۲۱۹ دلته غواړم د پښتنو پاملرنه درو مهمو ټکو ته واړوم.

۱-ځان پېژندنه

پښتانه اړ دي چې د خپل ځان پېژندنې لپاره خپل تېر تاریخ په کره توګه ولولي او د خپل وروسته پاتې والي لاملونه پیدا کړي. خو ځان پېژندنه یوازې او یوازې د پوهنې له لارې شونې ده. پښتانه باید تر هر څه د مخه پوهنې تر لاسه کولو ته مخه کړي تر څو د هغې په مرسته خپل ځان وپېژني. د ځان پېژندلو په پایله کې کولی شي نور هم وپېژني او د دې وړتیا ومومي چې خپلې ملي ګټې او هم د نورو مشروعې ګټې وپېژني او بیا د خپلو او نورو ګټو د کره انډول له مخې سم کورنی او بهرنی سیاست وټاکي او پرله پسې پلي کولو ته یې ملا وتړي.

۲-د ټولنې نیمايي وجود یاني ښځو ته ځانګړې پاملرنه

د پښتنو ټولنیز، اقتصادي، سیاسي او کلتوري پرمختګ دا غوښتنه کوي چې د ژوند په ټولو اړخونو کې ښځو ته کارنده ونډه ورکړل شي. د دې لپاره چې ښځې د خپلې ټولنې په ودې کې خپل ټول ځواک وکاروي نو پښتانه باید ښځو ته د پوهنې دروازې د ښوونځیو نه نیولې تر مسلکي او لوړو زده کړو پورې پرانیزي. ښځې هغه مهال د ټولنې په پرمختګ کې فعال رول لوبولی شي چې د پوهنې په ګاڼو باندې ښکلې شوې وي. ویل کیږي چې اپلاتون په یونان کې لومړی ښوونځی جوړ کړو نو یونانیانو ورنه پوښتنه وکړه چې ښوونځي ته هلکان در ولېږو که نجونې؟ نو اپلاتون ځواب ورکړو چې که هلکان ښوونځي ته راولېږی نو په هر کور کې به یو پوه پیدا شي او که نجونې راولېږی نو ټول یونان به عالم شي. د ښځو زده کړه تر نارینه څکه مهمه ده چې میندې د پلرونو په پرتله د خپلو ماشومانو سره ډېر تماس لري او د هغوی په روزنه کې ټاکونکی رول لوبوي.

پدې توګه موږ باید پخپلو لوڼو خوینډو زده کړه وکړو تر څو دوی د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوګه شي چې د خپلو ورونو سره اوږه په اوږه د ټولنيز، اقتصادي، سياسي او کلتوري ژوند په ټولو برخو کې ونډه واخلي تر څو چې د هېواد وروسته پاتې والي ته د پای ټکی کېږدو او د دې جوګه شو چې د خپل وطن نه ساتنه وکړو. ښځې ته په اردو، څارندوی، امنيت، د زده کړو په موسسو، اداره، بدني روزنې (سپورت) او په ټولو لوړو دولتي پوستو کې د وړتيا د اصل له مخې پوره ونډه ورکړل شي.

۳-پښتانه بايد منظم شي

پښتانه که لازمه پوهه هم تر لاسه کړي بيا هم تر هغه د خپلې ټولنې د پرمختګ لپاره هېڅ اغېزمن کار تر سره کولی نه شي تر څو منظم نه شي. د دې لپاره چې منظم شي او د خپلې ټولنې د پرمختګ په موخه اغېزمن کار تر سره کړي نو يوه پراخ بنسټه ملي ګوند چې د هېواد ملي ګټو ته ژمن وي او د نورو ټولنيزو سازمانونو جوړولو ته اړتيا ده. تر څو د دې لارې د هېواد ټول مادي او معنوي ځواک يو موټی کړي.

کاکړ وايي چې پښتانه د انحطاط په حال کې هم کولی شي د خپلې ژبې غم وخوري او ليکوالان او د فکر خاوندان يې پدې هکله نظريات وړاندې کړي. په تاريخ کې د انحطط په حال کې د ولسونو د افرادو نه پاخه نظريات وتلي دي، خو د دې لپاره چې داسې وشي قوي شعور او پخه اراده په کار ده. له ښه مرغه زموږ ډېرو ليکوالو دغسې شعور ښودلی دی. دغسې قوي شعور ته موږ ځکه اړه لرو چې لومړی پخپله د ژبې په اهميت پوه شو ژبه په اصل کې د فرد په انکشاف او په يوې سياسي جامعې کې د هغې په ټينګېدو يا شړېدو کې رول لوبوي. فرد خپل احساس، فکر او عقل يوازې په ژبې سره څرګندوي. د ژبې پرته به د فرد ذاتي ملکات ياني د تفکر، تعقل، کشف کولو، جوړولو استعدادونه به پر ځای پاتې وي او وبه نه غوړېږي. پدې ډول د فرد تفکر او تعقل په ژبې پورې اړه لري او هغه کشفيات ممکن کوي.

سپير وايي:«ژبه د مادي کلتور تر ډېرو ابتدايي انکشافاتو نه د مخه موجوده وه او دغه انکشافات په واقعيت کې تر هغو ممکن نه وو چې ژبې د مهمې افادې د وسيلې په توګه شکل او صورت نه و غوره کړی.»[۲۲۰] پدې حساب څومره چې يو فرد پر ژبې باندې حاکم وي ياني په هغې کې د افادې او بيان توان بې خنډه او زيات وي، دی هم په هغه اندازه کولی شي، د خپل ذهن يا مغز محصولات په الفاظو کې بيان کړي او نور پرې خبر کړي. فرد دغه څه يوازې په هغې ژبې کې په ښه او دقيق ډول کولی شي چې له وړوکتوب ياني د خپل شخصيت د تشکل او تکامل په دوره کې يې وي او د شخصيت جزء يې ګرځېدلې وي. همدغه سبب دی چې د هغه لومړنۍ ژبه د هغه د مورنۍ ژبې په نامه يادېږي. بله ژبه يا دويمه ژبه د هغه د مورنۍ ژبې ځای نيولی نه شي. يو څوک هغومره چې پخپلې مورنۍ ژبې کې ځان ازاد حس کوي په بلې ژبې کې يې نه حس کوي. دی يوازې د خپلې مورنۍ ژبې کليمات، اصطلاحات اوافادې د ځان ياني خپلو احساساتو او افکارو د بيان د پاره په اسانۍ او دقيق ډول استخدامولی او پدې ډول خپلو ذاتي ملکاتو ته انکشاف ورکولی شي.

پښتانه چې د نورو وطنوالو نه ډېر دي پخپل وطن کې پخپله ژبه کې لوړې زده کړې کولی نه شي او نه يې ژبه دفتري شوې ده. دا يوه غټه بې عدالتي ده. د دغې بې عدالتۍ په سبب د افغانستان اکثره خلک نه شي کولی خپلو استعدادونو ته انکشاف ورکړي. دا انکشاف هغه وخت ورکولی شي چې وکولی شي چې لوړې زده کړې پخپله ژبه کې تر سره کړي او په رسمي او دولتي چارو کې پخپله مورنۍ ژبه وګرېږي او ليکنې پرې وکړي. دغه بې عدالتي په اوږده مهال کې د ټولو وطنوالو په تاوان ده. د همدغې ملاحظې له امله چې زموږ مصلحانو دغه بې عدالتي يا ظلم درک کړی و او د علاج لپاره يې په ګډه يو فارمول ايستلی او هغه دا چې «د افغانستان د ژبو نه پښتو او دري رسمي ژبې دي سربېره پردې څنګه چې پښتو د افغانستان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثرو خلکو ژبه ده د افغانستان د ملي ژبې په حیث منل شوې ده.»۲۲۱
پدې هکله ډاکټر انوارالحق احدي «د ملي ټولنې د جوړېدو اساسات» په نامه یوه په زړه پورې علمي څېړنه کړې چې ځینې مهم ټکي یې لوستونکو ته وړاندې کوم:
انوارالحق احدي وایي چې «ملي ټولنه هغې جامعې ته وایي چې اوسېدونکي یې د قومي، ژبني او مذهبي توپیرونو سره سره د هغې ټولنې (ټاټوبي) غړي بولي، هغې ته نهایي وفاداري ولري، او له بلې هرې ټولنې نه زیات له هغې سره کلک اجتماعي، سیاسي او رواني تړون احساس کړي.»۲۲۲
افغانستان د ډېرو قومونو نه چې بیلې بیلې ژبې، کلتور او دودونه لري جوړ شوی دی. په داسې ټولنو کې چې متجانسې نه وي هلته د ملت جوړولو پروسه ګرانه او د ستونزو نه ډکه وي لدې کبله د ملت جوړونې هڅې روڼ فکر، غښتلې اراده او پرله پسې هڅې غواړي. په لوېدیځو هېوادو کې سیاسي وده د ځانګړو پوړیو نه تېره شوې ده: «اول دولت جوړ او ټینګ شو؛ بیا ملي ټولنه جوړه شوه او ملي وحدت منځ ته راغی؛ بیا د اقتصاد ودې ته توجه وشوه؛ بیا په سیاست کې عامو خلکو ته برخه ورکړ شوه او ډیموکراسي تعمیل شوه؛ او کله چې اقتصاد ښه وده وکړه بیا د ملي عایداتو عادلانه وېش مطرح شو. ۲۲۳
خو د دریمې نړۍ په هېوادونو کې د ملتونو د سیاسي ودې یون بل ډول دی. د دریمې نړۍ په هېوادو کې لومړی دولت جوړېږي او د دولت د جوړېدو سره سم د ملت جوړولو، اقتصادي ودې، ډیموکراسۍ او د ملي عایداتو د عادلانه وېش موضوعاتو باندې پرېکړې کېږي. خو دا پروسې یو د بل سره په ټکر کې راځي او سیاسي ناکراري پیدا کوي، دلته باید دې موضوع ته ځانګړې پاملرنه وشي چې په هغو ټولنو کې چې بیل بیل قومونه ژوند کوي که هلته د ملت جوړولو جوړښت غښتلی نه وي کېدای شي چې له ډیموکراسۍ نه د قومي اختلافونو د زیاتېدو لپاره ګټه واخېستل شي.

دغه سیاسي ناکراري پخپل وار اقتصادي ودې، د ډیموکراسۍ ودې او ملي یووالي ته کلک زیان رسوي.
په هغو ټولنو کې چې بیل بیل قومونه ژوند کوي د ملت جوړولو لپاره بنسټیز ټکی د ټولنې په هویت باندې موافقه ده.د ملي ټولنې په هویت کې اکثریت قوم اساسي رول لري. په دې اړه د ژبې موضوع ډېره مهمه ده. ملي ټولنه ملي ژبې ته اړتیا لري چې په هغې باندې د ټولنې ټول قومونه یو د بل سره پوهاوی راپوهاوی وکړي. له سوېس او کوم بل هېواد پرته په نورو ټولو هېوادونو کې ملي ژبه د ملي ټولنې په جوړېدو کې مهم رول لري. دا د دولت دنده ده چې ملي ژبه ګام په ګام تعمیم کړي چې زموږ ګاونډیان ایران، تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان یې ښې نمونې دي.
د ملي ټولنې د جوړلو دوهم بنسټیز لامل د هېواد وګړو تر منځ قانوني مساوات دي. ان په هغو ټولنو کې چې د قومي او مذهبي لحاظه متجانسې هم وي خو تر څو پورې چې د دغې ټولنې ټولو وګړو ته برابر حقوق ورنه کړل شي، هلته ملي ټولنه نه شي جوړېدلی. لکه چې د فرانسې د انقلاب نه د مخه په اروپایي هېوادو کې ملي ټولنې نه وې جوړې شوې. پدې توګه د ملي ټولنې د جوړېدو لپاره د خلکو تر منځ قانوني مساوات حتمي دي.
سره لدې چې قانوني مساوات د ملت جوړولو بنسټ دی خو تر څو پورې چې په ملي هویت باندې موافقه نه وي شوې قانوني مساوات نه شي کولی چې د ملي ټولنې د جوړېدو پروسه پرمخ بوزي. په غیرو متجانسو ټولنو کې چې د ملي هویت موضوع نه وي حل شوې، ډیموکراسي چې د قانوني برابرۍ لوړه بېلګه ده ان سیاسي ناکراري منځ ته راولي او د ملي ټولنې د جوړېدو ستونزې لا ګرانوي. پدې ترتیب د ملي ټولنې په هویت باندې موافقه او د ملي هویت تعمیم د ملي ټولنې د جوړېدو او سیاسي پرمختګ لپاره لومړی اړین شرط ګڼل کېږي.
د افغانستان د دولت تېره د ستر احمدشاه بابا په لاس ایښودل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمد شاهي دولت که څه هم د ډېر وخت لپاره قوي دولت و، خو سدوزي واکمنو د ملت جوړولو لپاره کومه روښانه ستراتیژي نه درلوده او زما په اند دوی د ملت جوړېدو په موضوع نه پوهېدل. د احمد شاه بابا دولت د ده د لمسیانو او د محمدزي واکمنو په لومړی کلونو کې ډېر کمزوری شو. زما په اند امیر شیرعلي خان په خپله دوهمه واکمنۍ کې د ملي دولت د ټینګېدو او د ملي ټولنې د جوړېدو لپاره ټینګ ګامونه واخېستل چې که د انګلیسانو له خوا په افغانستان دوهمه جګړه نه وای تپل شوې نو د دې شونتیا وه چې افغانستان د ملت جوړېدو اصلي مسیر ته داخل شوی وای.

د امیر عبدالرحمن له خوا په نسبي توګه قوي دولت جوړ شو. د امیر عبدالرحن او د هغه زوی امیر حبیب الله خان دواړو د دولت جوړېدو ته پام وکړ خو د ملت جوړولو او اقتصادي ودې ته یې ځانګړې توجه و نه کړه. د باچا امان الله خان په واکمنۍ کې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډیموکراسي پروسې یو ځای پیل شوې خو د ملت جوړولو هڅې یې نیمګړې وې او د ملي هویت په هکله قاطعیت او روښانتیا نه درلوده. شاه امان الله خان د خلکو د قانوني مساوات په هکله کلکې هلې ځلې وکړې خو څرنګه چې د ملي هویت مسله حل شوې نه وه نو د ۱۹۲۹ کال اړدوړ نه یوازې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډیموکرسۍ پروګرامونه ناکام کړل، بلکې نادرشاه او بیا صدراعظم هاشم خان د دولت د ټینګېدو لپاره ډېرې هلې ځلې وکړې.

احدي وایي چې د صدراعظم محمد هاشم خان دا ستراتیژي چې د اکثریت قوم او ژبه (پښتانه او پښتو ژبه) په ملي هویت کې اساسي برخه ولري عملي ستراتیژي ده خو حکومتونو د هغې په پلي کولو کې د قوي عزم نه کار وانخېست او په پایله کې د ملت د جوړېدو په لاره کې دغه لومړنۍ ستراتیژي ناکامه شوه. د صدراعظم شاه محمود خان او صدراعظم محمد داودخان په دورو کې د ملت جوړولو د پروسې پر ځای اقتصادي ودې ته

زیاته پاملرنه وشوه او د محمد ظاهرشاه د مشروطه پاچاهۍ په دوره کې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډیموکراسۍ پروسې ټولې یو ځای پیل شوې. د ملي هویت په هکله د ظاهرشاه ستراتیژي دا شوه چې پښتو او دري به رسمي ژبې وي او پښتو به برسېره پر هغې چې رسمي ژبه ده ملي ژبه هم وي. احدي وایي چې که څه هم دا یوه معقوله ستراتیژي وه خو د پلي کولو په لاره کې یې هېڅ ډول اغېزمن ګامونه پورته نه شول. د دې سره سره چې ظاهرشاه د خلکو د قانوني مساوات په هکله اغېزمنې هلې ځلې وکړې، خو څرنګه چې ملي هویت پوخ نه و د دغې دورې د لیبرال ازادیو نه د قومي اختلافاتو د غښتلتیا په لاره کې ګټه پورته شوه او د ملت د جوړېدو پروژه یو ځل بیا ناکامه شوه.

د محمد داود په دوهمه دوره کې ډیموکراسي د منځه ولاړه، د ملي وحدت په هکله کوم واضح فورمول طرح نه شو او د دولت په استحکام او اقتصادي ودې باندې ټینګار وشو. د خلقیانو په دوره کې د ملي وحدت پرځای په طبقاتي جګړې ټینګار وشو او پرچمیانو قومي اختلافات تشویق کړل او غوښتل یې حکومت د قومي اقلیتونو په مرسته ټینګ کړي. د برهان الدین رباني په دوره کې د ملي وحدت ځای قومي جګړو ونیو.

د ملي هویت په ټاکلو کې د ژبې موضوع ډېر اهمیت لري. د ډېورنډ د کرښې د تېرېدو د مخه پښتانه په افغانستان کې دومره زیات وو چې پښتو باید د افغانستان یواځینۍ رسمي او ملي ژبه وای. اوس هم په افغانستان کې پښتانه د شمېر له مخې د ۶۳ ٪ او د ژبې په لحاظ ۵۵ ٪ نه زیات دي پدې اساس هم باید پښتو ملي او رسمي ژبه وي. څنګه چې پښتنو د پارس نه سیاسي ازادي واخېسته خو د کلتوري ازادۍ په لاسته راوړلو کې پاتې راغلل او افغان واکمن د ملت جوړولو په پروسه کې د ژبې په اهمیت نه پوهېدل نو د دوی د ناپوهی او بې پروایي له امله تر ډېره وخته پښتو رسمي اهمیت نه درلود. کله چې د ۱۳۴۳ کال په اساسي قانون کې پښتو ته د ملي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هویت په ټاکلو کې اهمیت ورکړ شو، په عمل کې پښتو نه یوازې دا چې د دري په نسبت یې لوموړیتوب نه درلود، بلکې په واقعیت کې دوهمه درجه او محکومه ژبه وه.

پدې ترتیب د هېواد د ملي یوالي لپاره په ملي هویت موافقه تر ټولو مهم شرط دی او د ملي هویت پر موافقې برسېره د ټولنیز، سیاسي، اقتصادي او نورو برخو کې قانوني برابري ده. په واقعیت کې دغه دوه مهم شرطونه د ملي یووالي منځ ته راتلو لپاره بنسټ جوړوي.

د احدي په اند دهېواد د ملت جوړونې په پروسه کې د هویت په ټاکلو کې باید «د افغانستان د ټولو وګړو شمېر او ځینې تاریخي واقعیتونه په نظر کې ونیسو. پدې کې شک نشته چې د افغانستان د ټولو قومونو نه د پښتنو شمېر زیات دی. دا هم ښکاره ده چې پښتون او افغان مترادفې کلیمې وې او وروسته د افغان کلیمه عام شموله شوه او د افغانستان ټول وګړي یې په غېږه کې ونیول. همدغه دلیل دی چې د دولت هویت تل افغان و.... زموږ په سیمه کې نور قومونه ځانګړي دولتونه لري. تاجکستان، ازبکستان ترکمنستان، ایران او ترکیه ټول قومي دولتونه دي. د دغو ټولو دولتونو هویت د هر هېواد د اکثریت په قوم پورې تړلی دی. ځرنګه چې په افغانستان کې پښتانه د ټولو نه لوی قوم دی، د ملي ټولنې هویت باید چې افغان وي. پدې اساس که له اول نه د افغانستان سیاسي پرمختګ د نورو ډېرو هېوادونو د انکشاف مسیر تعقیب کړی وای، پښتو باید د افغانستان یواځینۍ رسمي او ملي ژبه وای او اوس پښتو د افغانستان د ټولو اوسېدونکو د تفاهم وسیله وای. خو په افغانستان کې سیاسي پرمختګ له نورمال مسیر نه اوښتی دی او سره لدې چې د پښتنو نفوس په سلو کې د پنځوسو نه زیات دی ګڼ شمېر اقلیتونه د پښتو پر ځای دري زده کړې او موږ باید دغه واقعیت د ملي ټولنې په جوړولو کې په نظر کې ونیسو. پدې اساس ښه به دا وي چې پښتو او دري دواړه رسمي ژبې وي، خو سیاسي

عدالت، تاریخي واقعیت او په هېواد کې د پښتنو اکثریت دا حکم کوي چې پښتو دې د افغانستان ملي ژبه هم وي.»۲۲۴

کاکړ وایي چې «په افغانستان کې د سروال نه نیولې تر کاتب او چپړاسي پورې ټول هغه کسان چې له بیت المال یاني له ملت له خزانې نه معاش اخلي په پښتو او دري ژبو باید لیک وکولی شي . پښتو دې د فارسي په څېر په نظر او عمل کې رسمي او دفتري ژبه وي او په ښوونځیو، پوهنتونونو او قضایي محاکمو کې د قانون له مخې د اکثریت په حیث ځای ولري.»۲۲۵

د پښتو ژبې د پرمختګ لپاره یوې اوږد مهاله ستراتیژۍ ته اړتیا ده. ځرنګه چې ایران د خپلې ژبې د پرمختګ لپاره اغېزمنه ستراتیژي لري هغه دا چې د نړۍ د ژبو نه هر ډول علمي او د هنري ادب کتابونه په پارسو ژباړي. د دې لارې خپله ژبه شتمنوي او خپله هم په پارسو ژبه اثار لیکي. دوی د خپلې ژبې د پرمختګ د ستراتیژۍ په پلي کولو کې پوره بریالي دي.

پاکستان هم د ژبې اغېزمنه ستراتیژي لري هغه دا چې نړیوال مالوماتو ته د انګرېزي ژبې د زده کړې له لارې لاسرسی لري او اردو ژبې ته هم هر ډول اثار ژباړي. پاکستان هم د خپلې ستراتیژۍ په پلي کولو کې بریالي دي.

پښتانه اړ دي چې د نړیوالو علمي مالوماتو د لاسرسي په موخه انګلیسي ژبه زده کړي او د انګلیسي ژبې نه هرډول اثار په پښتو ژبه وژباړي او خپله ژبه شتمنه کړي. نن پښتانه ځوانان لګیا دي چې د ژباړې لپاره د کمپیوټر په مرسته داسې د ژباړې پروګرامونه جوړ کړي چې د انګلیسي ژبې نه هر ډول کتاب د یوې تنې په کښېکښلو سره د سترګې په رپ کې وژباړل شي او ژباړه بیا د مسلکي کسانو له خوا د سمون وروسته د چاپ لپاره تیاره شي.

پدې ترتیب به انګلیسي د علم د لاسته راوړو او بهرنۍسوداګرۍ ژبه، پښتو شتمنول د ملي پېژاند د ساتنې او غښتلتیا لپاره اړینه وسیله ده او پښتانه باید پخپل وطن کې پښتو د زده کړې، اقتصاد او دفتر ژبه کړي.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱-محمد حسن کاکړ، پښتون، افغان، افغانستان، ۲ کابل،۲۰۱۱
۲-کاکړ (۲۰۱۱، ۳-۲)
۳-کاکړ (۲۰۱۱، ٦)
۴-کاکړ (۲۰۱۱، ٦)
۵-کاکړ (۲۰۱۱، ٦)
٦-کاکړ (۲۰۱۱، ۸-۷)
۷-کاکړ (۲۰۱۱، ۳۲)
۸-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۰)
۹-محمد حسن کاکړ، د جان کیګن لیکنه، «جنګ او زموږ نړۍ» د ژباړونکي سریزه،۹
۱۰-محمد حسن کاکړ، د هومر بالابانس لیکنه، د ژباړونکي سریزه، ۲٦-۲۷، کابل،۲۰۱۰
۱۱- کاکړ (۲۰۱۱، ٦۹)

۱۲-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۵-۱۰۴)
۱۳-رحمت ربي زیرکیار، ژبه د بابا ادمه تر دې دمه، انټر نېټ، د پښتونخوا سایټ، ۱۵
۱۴-زیرکیار، پورتنی اثر، ۱۷
۱۵-سید بهادرشاه ظفر کاکاخیل، پښتانه د تاریخ په رڼا کې، ۲٦٦ پېښور
۱٦-ګل جانان ظریف، پښتو مېخمري ډیبونه ۲۵۰۰ کاله د مخه، ۱، پېښور، ۱۹۹٦
۱۷-ظریف (۱۹۹٦، ۵)
۱۸-محمد دوست شینواری، د افغانستان ژبې او توکمونه، ۵۲
۱۹-اجمل ختټک، قصه زما د ادبي ژوند، ۲۰۵-۲۰۴ پېښور ۲۰۰۵
۲۰-کبیر ستوری، ژبساپوهنه، ۴۹، پېښور، ۲۰۰۰
۲۱-زلمی هېوادمل، په هند کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې پړاوونه، ۵۲۲ لاهور،۱۳۷۳
۲۲-شهسوار سنګروال، د پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ، ۵۹۹ پېښور، ۱۹۹۷
۲۳-هېوادمل (۱۳۷۳،۵۱۵
۲۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۵۱۵)
۲۵-روبرت زیګلر، یودي دې لوشې، نانسيـ ایزنبرګ، د ماشومانو وده، ۵۸ یوهو،لایدن۲۰۱۳
۲٦-اشرف غني احمدزی، د عادلانه نظام لار، ۲۲۹ د انټرنېټ د سایټ
۲۷-اشرف غني، پورتنی اثر، ۲۳۰
۲۸-باچا خان، زما ژوند او جدو جهد، ۳۳۳ پېښور۲۰۰۸
۲۹-محمد حسن کاکړ، زما غوره لیکنې، ۱٦-۱۵ کابل ۲۰۱۰
۳۰-زیرکیار د مخه یاد شوی اثر، ۵۹
۳۱-اشرف غني، د عادلانه نظام لار، ۲۳۷
۳۲-کاکړ ((۲۰۱۱، ۱))

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳-حبیب الله تږی، پښتانه، ۲ پېښور ۱۹۹۹
۳۴-تږی(۱۹۹۹،۳-۵)
۳۵-تږی(۱۹۹۹، ۱۲)
۳٦-تږی(۱۹۹۹، ۱۸)
۳۷-تږی(۱۹۹۹، ۱۹
۳۸-تږی(۱۹۹۹، ۲۱)
۳۹-تږی(۱۹۹۹، ۲۱)
۴۰-محمد حسن کاکړ، رڼا او دفاع، ۱۱٦ پېښور ۱۹۹۹
۴۱-کاکړ (۱۹۹۹، ۱۱۸)
۴۲-کاکړ (۱۹۹۹، ۱۲۰-۱۱۹)
۴۳-کاکړ ((۲۰۱۱، ۲۱))
۴۴-تږی(۱۹۹۹، ۳۰)
۴۵-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۱۹)
۴٦-تږی(۱۹۹۹، ۳۰)
۴۷-تږی(۱۹۹۹، ۳۱)
۴۸-تږی(۱۹۹۹، ۳۱)
۴۹-تږی(۱۹۹۹، ۳۱-۳۲)
۵۰-تږی(۱۹۹۹، ۳۲)
۵۱-کاکړ(۲۰۱۱، ۱۲۱
۵۲-تږی(۱۹۹۹، ۳۸)
۵۳-تږی(۱۹۹۹، ۳۹)
۵۴-تږی(۱۹۹۹، ۴۰)
۵۵-تږی(۱۹۹۹، ۴۰)
۵٦-تږی(۱۹۹۹، ۴۰)
۵۷-تږی(۱۹۹۹، ۴۱)

۵۸-تږی(۱۹۹۹، ۴۱)
۵۹-تږی(۱۹۹۹، ۴۳)
٦۰-تږی(۱۹۹۹، ۴۳)
٦۱-کاکړ (۲۰۱۱ ، ۱۰۵)
٦۲-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۵)
٦۳-ستوری (۲۰۰۰، ۴٦)
٦۴-الفنستون، د کابل سلطنت، ۲۰٦ د د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ ژباړه، کابل ۲۰۰۸
٦۵-عبدالشکور رشاد، تقریظ، شپږمه پاڼه، هېوادمل (۱۳۷۳)
٦٦-رشاد پورتنی تقریظ شپږمه او اومه پاڼې
٦۷-جبیب الله تږی، د مشرق په اسمان کې د مغرب ستوري، ۴۲،پېښور، ۲۰۰٦
٦۸-غلام محمد غبار، تاریخ مختصر افغانستان، ۳۰-۲۹
٦۹-محمد حسن کاکړ، افغان، افغانستان و افغان ها و تشکیل دولت در هندوستان فارس و افغانستان، ۲۹-۲۸، پېښور۲۰۰۰
۷۰-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۴۸)
۷۱-محمد هوتک، پټه خزانه، ۳۴ دوهم چاپ د پوهنې وزارت د دارالتألیف ریاست، ۱۹۳۹
۷۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۴۰-۴۸)
۷۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۵۰)
۷۴-زلمی هېوادمل، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۴۹، دویم چاپ،پېښور۱۳۷۹
۷۵-هېوادمل (۱۳۷۹، ۵۰)
۷٦-محمد هوتک (۱۹۳۹، ٦۲)
۷۷-هېوادمل (۱۳۷۹، ۵۵)
۷۸-مبارک علي، د تاریخ هینداره ۱۵۴، د اسدالله عضنفر ژباړه، کابل ۱۳۸۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۳)
۸۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۴)
۸۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۴)
۸۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۲۴)
۸۳-هېوادمل (۱۳۷۹، ٦۱)
۸۴-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۰)
۸۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۴)
۸٦-هېوادمل (۱۳۷۹، ٦۸)
۸۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۸۴)
۸۸-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۳)
۸۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۴)
۹۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۴)
۹۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۵)
۹۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۰)
۹۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۲)
۹۴-ظفر کاکاخیل، (۴۷۰)
۹۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۸)
۹٦-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۸)
۹۷-هېواد مل (۱۳۷۳، ۳۲)
۹۸-دوست شینواری، (۴۵)
۹۹-دوست شینواری، (۴۵)
۱۰۰-تېری (۲۰۰٦، ۳۱)
۱۰۱-کاکړ (۱۲،۲۰۱۰ او ۱۳۹)
۱۰۲-کاکړ(۲۰۰۰، ٦۱)
۱۰۳-(کاکړ،۲۰۱۰، ٦٦)

۱۰۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۲۴)
۱۰۵-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۷۱)
۱۰٦-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۷۵)
۱۰۷-محمد اعظم سیستاني، ظهور افغانستان معاصر و احمدشاه ابدالي، ۱۱۵
پېښور ۲۰۰۷
۱۰۸-ظفر کاکاخیل()
۱۰۹-کاکړ(۲۰۰۰، ٦۲)
۱۱۰-محمد انور نومیالی، د پښتنو د ټولنیز تاریخ مبادي،۴۵ کندهار ۱۹۹۰
۱۱۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۴۴)
۱۱۲-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۱۹)
۱۱۳-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۵)
۱۱۴-رحمان بابا، دشعر دیوان،۲۵۰-۲۴۹
۱۱۵-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۷)
۱۱٦-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۷)
۱۱۷-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۸)
۱۱۸-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۹)
۱۱۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۲۱٦)
۱۲۰-عبدالحی حبیبي، د پښتو ادب لنډ تاریخ،۳۹
۱۲۱-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۸۹)
۱۲۲-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۹۱)
۱۲۳-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۰۰)
۱۲۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۳۴)
۱۲۵-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۴۵)
۱۲٦-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴٦۰)
۱۲۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۸- سیستاني (۲۰۰۷، ۱۵۱)
۱۲۹-محمد معصوم هوتک، سل پګړی یو پړونی،۴۲، پېښور ۲۰۰۷
۱۳۰-معصوم هوتک (۲۰۰۷، ۱۴)
۱۳۱-سیستاني (۲۰۰۷، ۱۸۵)
۱۳۲-محمد ولي ځلمی، د افغانستان او روسیې د سیاسي روابطو لنډه تاریخچه،۲۵-۲۷ کراچي ۱۳۷۴
۱۳۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۸۰)
۱۳۴-محمد عثمان رستار تره کی، افغان هوتکي پاڅون،۲٦-۲۵ د مقالو ټولګه، پېښور۲۰۰۵
۱۳۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۱۴)
۱۱۳٦-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۲۰۲)
۱۳۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۴۰)
۱۳۸-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳٦)
۱۳۹-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۲)
۱۴۰-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۸۸)
۱۴۱- محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۱۴)
۱۴۲- محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۷۲)
۱۴۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۰)
۱۴۴-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۲٦-۱۲۸)
۱۴۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۹۸)
۱۴٦-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۴)
۱۴۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۰۸)
۱۴۸-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۵٦)
۱۴۹-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱٦۲)
۱۵۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۲۰۴)

۱۵۱-سیستاني (۲۰۰۷، ۸۸)
۱۵۲-کاکړ(۲۰۰۰، ۷۰)
۱۵۳-سیستاني (۲۰۰۷، ۳۲٦)
۱۵۴-احمدشاه بابا، د احمد شاه بابا دیوان، ۳۵-۳٦ دویم چاپ، پېښور۱۹۹۹
۱۵۵-هېوادمل، (۱۳۷۳، ۲۵۴-۲۵۵)
۱۵٦-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۵۵)
۱۵۷-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲٦۷)
۱۵۸-محمد صدیق روهي ادبي څېړنې ۳۲۸ پېښور۲۰۰۷
۱۵۹-روهي ۲۰۰۷، ۳۲۹-۳۲۸)
۱٦۰-روهي ۲۰۰۷، ۳۳۲)
۱٦۱-الفنسټون، (۲۰۰۸، ۳۲۵)
۱٦۲-الفنسټون، (۲۰۰۸، ۳۲۵)
۱٦۳-عزیزالدین وکیلي، د تیمورشاه دیوان، ۲۵-۲٦ کابل۱۳۵٦
۱٦۴-سیستاني (۲۰۰۷، ۳۵۸)
۱٦۵-سید جمال الدین افغان، تتمه البیان في تاریخ الافغان، ۴۵ د محمد رفیق ژباړه، پېښور ۲۰۰۷
۱٦٦-محمد ابراهیم اعطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه لیکنه، ۳۸-۳۹ کابل ۱۳۸۲
۱٦۷-سیستاني، (۲۰۰۷، ۳٦۰)
۱٦۸-الفنسټون (۲۰۰۸، ۲۰۷)
۱٦۹-محمد غوث خیبري، پښتانه د فرهنګي ښکېلاک په ځنځیرونو کې ٦۹ چاپ کال ۲۰۰۲
۱۷۰-تړی، (۲۰۰٦، ۴)
۱۷۱-ګ. ف. ګیرس، د مېړني اولس ادبیات، ۱۸۰-۱۸۱ پېښور ۲۰۰۸
۱۷۲-تړی (۲۰۰٦، ۳۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷۳-تڼی (۲۰۰٦، ۹۳-۹۴)

۱۷۴-تڼی (۲۰۰٦، ۹۵-۹٦)

۱۷۵-تڼی (۲۰۰٦، ۱۴۲-۱۴۳)

۱۷٦-تڼی (۲۰۰٦، ۱۵۴)

۱۷۷-تڼی (۲۰۰٦، ۱۷۷)

۱۷۸-تڼی (۲۰۰٦، ۱۷۷-۱۷۸)

۱۷۹-محمو طرزی خاطرې، د پوهاند ډاکټر کاکړ ژباړه، ۴ پېښور ۲۰۰۷

۱۸۰-کاکړ، میوند د افغانستان د تاریخ څلی، دمقالو ټولگه،۷۳ ۲۰۰۱

۱۸۱-محمو طرزی (۲۰۰۷، ۲٦-۲۵)

۱۸۲-محمود طرزی (۲۰۰۷، ۳۲)

۱۸۳-کاکړ (۲۰۰۱، ۹۴)

۱۸۴-کاکړ (۲۰۱۰، ۳۳)

۱۸۵-کاکړ (۲۰۱۰، ۳۵)

۱۸٦-غوث خیبري، (۲۰۰۲، ٦۹)

۱۸۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۷۵-۷۴)

۱۸۸-تڼی، (۲۰۰٦، ۱۲۷)

۱۸۹-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۰-۴۱)

۱۹۰-امیر عبدالرحمن، تاج التواریخ، ۲۹۱-۲۹۰ پېښور ۱۳۷۵

۱۹۱-محمد صدیق روهي، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۵۵ کابل ۱۹۹۹

۱۹۲-روهي (۱۹۹۹، ٦۸)

۱۹۳-روهي (۱۹۹۹، ۷۲-۷۳)

۱۹۴-روهي (۱۹۹۹، ۷٦)

۱۱۹۵-روهي، (۱۹۹۹، ۷۹)

۱۹٦-روهي (۱۹۹۹، ۸۱)

۱۹۷-محمد حسن کاکړ، د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوې کتنه، ۴۷،

پېښور ۲۰۰۵

۱۹۸-کاکړ (۲۰۰۵، ٦۹)؟

۱۹۹-باچاخان، (۲۰۰۸، ۱٦۳)

۲۰۰-باچا خان، (۲۰۰۸، ۱٦۳)

۲۰۱-محمد اعظم سیستاني، علامه محمود طرزي، شاه امان الله و روحانیت متنفذ ۱۸۵، پېښور۲۰۰۴

۲۰۲-سیستاني، (۲۰۰۴، ۱۷۷)

۲۰۳-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۲-۴۳)

۲۰۴-عبدالغفار فراهي، افغانستان د دموکراسۍ او جمهوریت په کلونو کې، ۱۹۲دوهم چاپ پېښور ۲۰۰۲

۲۰۵-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۳-۴۴)

۲۰٦-خیر محمد mامونـد، افغانستان د یرغلونو په لار کې، ۲۰۹-۲۰۷، هالنډ،اترېخت۲۰۱۲

۲۰۷-سید امین مجاهد، حریانات پشت پرده لویه جرگه قانون اساسي، -۹۰ ۸۹ کابل ۱۳۸۷

۲۰۸-مجاهد (۱۳۸۷، ۱۳۵)

۲۰۹-مجاهد (۱۳۸۷، ۱۳۸)

۲۱۰-اشرف غني، د عادلانه نظام لاره ۱۴۰-۱۳۹

۲۱۱-گیرس، (۲۰۰۸، ٦۴)

۲۱۲-باچا خان، (۲۰۰۸، ۲۳۳-۲۳۲)

۲۱۳-سید عثمان سنجش، باچاخان په افغانستان کې،۷۲ پېښور۲۰۰۸

۲۱۴-اجمل حټک، (۲۰۰۳،۱۸۳)

۲۱۵-اجمل، (۲۰۰۳، ۲۲۲-۲۲۱)

۲۱٦-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۷)

۲۱۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۱۸-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۸)
۲۱۹-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۹)
۲۲۰-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۰)
۲۲۱-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۱)
۲۲۲-انورالحق احدي، ملي مسلې، ۲۵، پېښور۲۰۰۱
۲۲۳-احدي، (۲۰۰۱، ۲۵)
۲۲۴-احدي، (۲۰۰۱، ۳٦)
۲۲۵-کاکړ، (۲۰۱۰، ۵۲)

په دغه لیکنه کې د لاندو اثارو نه هم استفاده شوې ده:

۱-عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، د عبدالروف بېنوا ژباړه، کندهار ۲۰۱۲
۲-عبدالحی حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی او دوهم ټوک، پېښور ۲۰۰۵
۳-محمود الحسیني، تاریخ احمد شاهي، پېښور ۲۰۰۱
۴-فیض محمد کاتب، سراج التواریخ، کابل ۱۳۳۱
۵-محمد اقبال وزیري، د باچا خان اندونو او مبارزې ته لنډه کتنه، پېښور ۲۰۱۰
٦-محمد اقبال وزیري، د ثور پاڅون، د کې جې بې دسیسې او شوروي یرغل،پېښور ۲۰۰۷
۷-محمد حسن کاکړ، د افغانستان سیاسي او ډیپلوماتیک تاریخ، لایډن ۲۰۰٦

پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هویت وساتي

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ
اګست، ۲۰۱۴

پښتنو په خپل اوږده تاریخ کې له خپلې ژبې سره بې پروایي کړې ده، که څه هم دغې ژبې د هر پښتون په روزل کېدلو او د استعدادونو په انکشاف کې اساسي اثر لرلی دی. پښتو داسې ژبه ده چې مطالب پکې په دقیق ډول افاده کېدلی شي. ګرامر یې پراخ، اوازونه یې ډېر او جوړښت یې ښه منظم دی. له ځلوېښت نه ډېر اوازونه لري، په داسې حال کې چې فارسي دوه دېرش او انګریزي شپږویشت اوازونه لري. د ګرامر په برکت یې مطالب پکې دغسې دقیق او لنډ ادا کېدلی شي، چې شاید په ډېرو نورو ژبو کې هغسې ادا نه شي: راغی، راغله، ورغلل، درغلل، لاړ، لاړه، لاړل، لاړلې. د پښتو لومړني جوړونکي به د لوړ استعداد خاوندان وو، چې د دغسې ښو صفتونو ژبه یې جوړه کړې ده.
داسې ښکاري چې د پښتو لومړني جوړونکي ساکا وي، ځکه چې پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغومره چې د ساکي ژبې سره نږدې ده، له بلې ژبې سره دومره نږدې نه ده. د اریایي ژبو نامتو متخصص جیورج مارګن سټرن لا وايي چې «... پښتو بې له دې چې له ساکي ژبې سره وتړله شي، بل کېدون نه لري.»ساکا او پښتانه په اصل کې لکه چې یو ټبر وي، یا پښتانه د ساکا د ټبر څانګه وي. ساکي ژبه او پښتو له اوستایي ژبې سره هم نزدې دي. د اوستا ژبه له ویدي دورې نه وروسته هسکه شوې، په داسې حال کې چې پښتو او ساکي ژبه تر هغې نه د مخه راوتلې دي.

پروفیسر مک ګورن د منځنۍ اسیا لرغونی امپراتوری مولف وايي چې په لرغوني مهال کې ساکا د اسیا د لویې وچې یو ستر ټبر و، لکه د التای د غرونو درو اوسېدونکي چې وروسته د مغولي ټبرونو په نامه یاد شول، هم لوی ټبر و. ساکا د التای د غرونو په لوېدیځ کې، د تیان شان غرونو په دواړو خواوو سیمو کې، په منځنۍ اسیا کې، په اریانه کې او په شمالي هند کې د کوچیانو په شان ژوند کاوه. دوی دولتونه او امپراتوري ګانې هم لرلې دي. ساکي پارتیانو په مخزیږدې ۲۵۴ کې د دغسې امپراتورۍ بنسټ کېښود، چې فارس، مرو، او هرات یې برخې وې.دغه امپراتوري چې د روم د امپراتورۍ رقیبه وه، څه کم پنځه پېړۍ وپاییده. دا په زیږدې ۲۲۴ کې وه چې د فارس ساساني پاچا اردشیر هغه نسکوره کړه، او پارتیا یې خراسان ونوموله، یاني هغه هېواد چې د فارس په ختیځ کې پروت دی. پارتیان په اصل کې ساکا وو. د دوی بله امپراتوري په سیستان کې وه، چې د ګوندوفارس په سروالي ان تر شمالي هند پورې غزېدلې وه. سیستان له ساکستان نه راوتلی نوم دی او اوسېدونکي یې ساک زي نومېدل، چې په اسلامي دوره کې اسحق زي شول لکه اسپه زي، چې یوسف زي شول.

د بخدي اوسېدونکی، ارساس (Arsace) د پارتیه دولت موسس و. ده دغه کار وروسته له هغه وکړ، چې په بخدي کې په ۲۵۹ مخزیږدې کې د یونان-باختري دولت په پښو درول شوی و. دی چې د ارساک (Arsak) یا ارشاک

په لقب یادېده د پرنای (Per nae) څانګې مشر و، چې د دهای (Dahae) د قوم یوه څانګه وه، او هغه د ساکا د لوی کانفدریشن مساګیتای (Massagetae) ټبر ته منسوبه وه. د ځینو په نظر د پښتون نوم له پارتیه یا پورتون څخه راوتلی دی. له پورتون نه پښتون کېدل، او سرچینه یې طبیعي ښکاري. په لندن کې یوه عادي یوسف زي پښتون ځانله پورتون وایه.

د ریګویدا په مذهبي سندرو کې پکتها (Paktha) د پکتهاس (Pakthas) ټبر پاچا یاد شوی، او دغه ټبر پښتانه ګڼل شوي دي. د پکتها د خلکو د بل پاچا نوم توریانا(Turyana) و.په اوستایي دوره کې د تاریخ پلار هېرودت په خپل تاریخ نومي اثر کې د ویدي دورې پکتهاس د پکتیان په نامه او هېواد یې د پکتویکا په نامه یاد کړی دی. له بلې خوا ایران پوه دهخدا په خپل فرهنګ دهخدا کې وایي چې د پارتیانو ژبه په «پرثوه» یا «پرتو» یادېده چې هغه وروسته پهلوي شوه، او پهلوي بیا په دوه ژبو ووېشل شوه: اشکاني پهلوي او ساساني پهلوي یا شمالي پهلوي او جنوبي پهلوي. د فارس خلکو پارتیان اشکانیان بلل چې دا د ارشاک لقب نه راوتلی نوم دی. وروسته د ساساني پاچا اول شاهپور په وخت کې د نقش رستم په نامه ډبرینه لیکنه په درې ژبو-پارتي، منځنۍ فارسي او یوناني کې، یا د دهخدا د فرهنګ له مخې په اشکاني پهلوي، ساساني پهلوي او یوناني کې وکښل شوه. په دغې ډبرینې لیکنې کې د افغان نوم هم د ابګان (Abgan) په بڼه په دغه ډول یاد شوی دی: ګوندافر ابګان رازماد (Gondafer Abgan Razmad). داسې ښکاري چې ابګان هم د پارتیانو نوم و. امریکایي پروفیسر شپرنګلینګ (Springling) دغه تعبیر د لومړي ځل لپاره وړاندې کړی دی. دغه نوم په همدغه بڼه وروسته د فردوسي په شاهنامه او نورو معتبرو منابعو کې یاد شوي، او وروسته افغان شوی دی.

په دغه ډول پښتون یو ډېر لرغونی ټبر دی، او دولتونه او امپراتوري ګانې یې جوړې کړې دي، چې وروستۍ امپراتوري یې د احمدشاه بابا وه. خو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه وخت نه چې پارتیه خراسان ونومول شوه، هم دوی او هم یې ژبه له قوت او برم نه ولوېدل. د پښتنو د بېرته توب لاملونه ډېر دي. خو دوه اساسي علتونه یې د ډېرو پښتنو له خوا د پښتو پرېښوول، یاني خپل هویت ترک کول او په خپلو کې تربوري، او ګوندي ماري کول دي. د تاریخ په بهیر کې ډېرو پښتنو خپله ژبه پرې ایښې ده. په دغه کار سره دوی خپل هویت او پښتونوالي له لاسه ورکړې ده. په نتیجه کې د دوی استعدادونو ښه وده ونکړه، ځکه چې د یوه چا استعداد هغومره چې د هغه په مورنۍ ژبه کې وده کوي، په بلې ژبې کې یې نه شي کولی. له پخوا نه په لوېدیځو پښتنو کې فارسي او په ختیځو پښتنو کې اردو د پښتو په تاوان د ننه شوې. او لا هم د ننه کیږي. د ډېورنډ کرښې لا خپله پښتانه په رسمي ډول سره وېشلي دي.

د پښتو په ترکېدلو سره پښتونوالي هم له لاسه وتلې ده. پښتونوالي چې د پښتنو د کلتوري ارزښتونو ټولګه ده په اصل کې ژوند طرز دی چې پښتنو ته یې د ژوند لارې چارې ایستلې، او د کولتور خاوندان کړي دي یاني له ابتدایي او خپل سر طبعي حال نه بېرون کړي، او د سرېتوب په لار روان کړي دي. سره له دې ډېرو پښتنو په شمالي هند، مشهد، او حتی د ننه په افغانستان په تېره په هرات او کابل کې پښتو پرې ایښې ده. اوس دغسې نیمګړي او حل شوي پښتانه لږ نه دي. که دغسې پښتانه له اول نه په نظر کې ونیسو ټول شمېر یې ممکن له اوسنیو پښتنو نه ډېر وي. دغه حال پښتانه ډېر ضعیف کړي دي.په داسې حال کې چې دوی لوی ټبر او د ژوند ډګر یې هم پراخ و، چې ځینې بېلګې یې اوس هم له افغانستان او د پښتونخوا نه د باندې لیذل کیږي.

همدا اوس د چیچنیا په خلکو کې د سوچه پښتو نومونو خلک لیدل کیږي. تېر کال چې د امریکې د باستون په ښار کې دوه وروڼو د منډې په سیالۍ کې په ځغاستونکو ډزې وکړې، په اصل کې له چیچنیا څخه و، چې پلار یې

اوس هم هلته د انځور په نامه ژوند کوي. بله بېلګه یې د مخه په منځنۍ اسیا کې لیدل شوې ده.شوروي لرغون پوهانو په مرو او خوارزم کې دغسې ښارګوټي لوځ کړي چې د نومونو وروستاړي یې کلا دي لکه تیشک کلا (Teshik-kala)، کوپرک کلا (Koprik-kala) او داسې نور. په افغانستان کې دغسې ترکیبي نومونه تر اوسه هم رواج لري لکه زمان خان کلا، شاه غاسي کلا او داسې نور. د هېرودت په وخت کې د همدغې سیمې د یوې ساکي ملکې نوم زرینه وه، چې هغه سوچه د پښتو نوم دی. د لوی سکندر په وړاندې د بخدي پښتون سپېتا منز نږدې دوه نیم کاله وجنګېد او وروسته د هغه لور اپامه (Apama) د سکندر د ختیځې امپراتورۍ ځای ناستي سلوکوس نیکاتور مېرمن شوه او د دوی زوی په یونان- باختري دوره کې د لومړي انتیکوس په نامه پاچایي وکړه. نیکاتور د ای خانم ښار موسس هم و. په هند کې هم د پښتو اثار لا ډېر دي. هلته د دهلي اسلامي سلطنت په اوږدې دورې کې لودیان او سوریان په ملي سویه، او نور پښتانه په تېره یوسف زي په محلي سویه سروالان وو.

خو اوس په پښتنو کې د تربورې، ګوندیماري تر څنګه د ترور یا ترهګري افت هم په قوت روان شوی..لا غټ افت په دوی کې ځان وژنه او بل وژنه ده، چې اوس په ټول افغانستان کې په تېره د ډېورنډ کرښې په دواړو خواوو سیمو یاني په پښتنو کې عامه شوې ده، او ډېر ولسي مشران یې هم له مینځ نه وړي دي. که دغه افت د نورو افتونو تر څنګ همدغسې روان وي، هغه ممکن تر ټولو هغو خطرونو څخه ډېر مضر تمام شي ، چې افغانانو ته او په خاص ډول پښتنو ته تر اوسه پېښ شوي دي.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکوال ژوندلیک

محمد اقبال وزیري په ۱۳۲٦ کال کې په سوویلي وزیرستان کې زیږېدلی دی. په ۱۳۳۵ کال کې د خوشحال خان په لیسه کې په دریم ټولګي کې شامل او په ۱۳۴۴ کال کې د خوشحال خان د لیسې نه فارغ شو. په ۱۳۴۵ کال کې د کابل پوهنتون د طب په پوهنځي کې شامل شو. په همدې کال د لوړو زده کړو لپاره شوروي اتحاد ته ولېږل شو. ده په ۱۳۵۲ کال کې خپلې زده کړې د مسکو په دولتي پوهنتون کې د فیلولوژۍ په څانګه کې پای ته ورسولې او د ماسټرۍ ډیپلوم یې لاسته راووړ او په همدې کال یې د کابل د پولیتخنیک په انستیتوت کې د روسي ژبې د استاد په توګه دنده پیل کړه.

په ۱۳۵۵ کال کې د محمد داود د واکمنۍ په مهال د سیاسي فعالیت له کبله بندي شو. د ثور انقلاب د بریالیتوب وروسته په ۱۳۵۷ کال کې د دهمزنګ د بندیتون نه خوشې شو او د افغانستان د وسله وال پوځ د سیاسي چارو د عمومي رییس په توګه وټاکل شو. په همدې کال د افغانستان د خلک ډموکراتیک ګوند د مرکزي کومیټې او د افغانستان د ډموکراتیک جمهوریت د انقلابي شورا غړی شو. برسېره پردې د وطن د دفاع د عالي شورا غړی، دافغانستان د خلک ډموکراتیک ګوند د مرکزي کومیټې د تیوري د کمیسون غړی او د افغانستان د خلک ډموکراتیک ګوند

د مرکزي کومیټې د عدل د څانګې مسؤل هم و.

د ۱۳۵۸ کال د جدي په شپږمه نېټه په افغانستان باندې د شوروي یرغل سره جوخت بیا بندي شو او د لسو کالو او درې میاشتې د بند تېرولو وروسته د څرخي پله د بندیتون نه ایله شو. اوس د هالنډ په شکلي هېواد کې د خپلې کورنۍ سره یو ځای په دوردرېخت کې اوسېږي. د ده لاندې څلور اثار د مخه خپاره شوي دي.

۱-د ثور پاڅون، د کې جي بې دسیسې او شوروي یرغل

۲-د باچاخان اندونو او مبارزې ته لنډه کتنه

۳-د چخوف داستانونه: «د سراچې کور»، «د واړه سپي مېرمن» او «نومولې» سپړنه (تحلیل) او ژباړه

۴-د ادبیاتو تیوري

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library